Cuprins

3 Editorial, *Privind către Est,*
Lucian-Dumitru Dîrdală

I – PRELIMINARII

9 *URSS în anii stalinismului postbelic instantanee economico-sociale*, Cristian Sandache
19 *Ipostaze ale politicii externe sovietice (1953-1982)*, Ramona Lupu
37 *Relaţiile româno-sovietice târzii*, Mihai Dorin
55 *Un regim politic adecvat pentru fostele state comuniste? Exemplul Federaţiei Ruse*, Andrei Ilaş

II – SINTEZĂ

73 *Rusia lui Elţîn: de la liberalism internaţional euforic la civilizaţionism geopolitic agresiv*, Stanislav Secrieru

III – DEZVOLTĂRI ACTUALE

135 *Complexul industrial de apărare al Federaţiei Ruse: conservatorism sau reformism?*, Simona Soare
169 *Noua diasporă rusă şi relaţiile ei cu Moscova*, Paul Nistor
199 *De la slăbiciune la supraîncredere: politica externă rusă (2000-2008)*, Stanislav Secrieru
217 *UE, Rusia şi conflictele „îngheţate": gestionarea vecinătăţii comune ca joc de sumă nulă?*, Şerban Filip Cioculescu
239 *Prizonierii trecutului sau despre neputinţele militare ale Rusiei*, Andrei Miroiu

247 *Lista autorilor*

Editorial

Privind către Est

LUCIAN-DUMITRU DÎRDALĂ

Într-un peisaj fluid şi dinamic al publicaţiilor ştiinţifice româneşti, revista *Echidistanţe* şi-a impus individualitatea printr-o selecţie rafinată şi imaginativă a temelor şi, totodată, prin rigoarea şi calitatea studiilor publicate. Opţiunea pentru pluridisciplinaritate, deschiderea către arii de interferenţă teoretică, dar şi încercarea de a aborda subiecte relevante şi interesante atât pentru specialişti, cât şi pentru publicul larg, au reprezentat constante ale demersului editorial. Esenţială a fost, în acest sens, reacţia comunităţilor ştiinţifice: acest număr, cele precedente, dar şi cele care vor veni reprezintă mai mult decât colecţii de contribuţii individuale, asamblate sub un titlu generic. Într-o măsură considerabilă, ele sunt produse ale dialogului şi colaborării între cercetători, adesea peste „graniţele" instituţionale şi disciplinare.

Proiectul intitulat „Rusia postcomunistă în politica internaţională" s-a dorit un astfel de exerciţiu, iar angajarea semnatarului acestor rânduri în acest proiect (în plan redacţional şi editorial) a fost motivată şi de anticiparea egoistă a satisfacţiilor oferite de dialogurile şi colaborarea cu colegii ce au creat, în sens propriu, acest număr.

Din acest motiv, ar fi inoportun să propun cititorului, în aceste pagini de deschidere, o viziune integratoare a studiilor din interior, şi cu atât mai puţin să

mă aventurez în privința unor concluzii – mă voi limita la prezentarea concisă a contribuțiilor şi la evidențierea arhitecturii logice a proiectului. Înainte de aceasta, însă, ar fi necesare câteva precizări.

În primul rând, nu s-a urmărit detalierea întregului scenariu în cadrul căruia putem înțelege Rusia şi rolul său internațional, mai ales că vorbim de un personaj principal, de un rol complex şi de o intrigă pe alocuri pasionantă. Chiar dacă ne-am fi limitat la o perspectivă exclusiv românească, ar fi fost nevoie de mult mai mult timp şi – probabil – de o formă de integrare: colectivul de autori să devină un colectiv de cercetare. Ne-am dorit, aşadar, la un ansamblu de perspective româneşti, prezentat în limba română, asupra unui subiect care preocupă decidenții, comunitățile ştiințifice şi publicul larg din România.

Pentru unii dintre semnatari, tema numărului face parte din nucleul propriilor agende de cercetare; pentru alții, elaborarea contribuției a presupus eforturi de particularizare, studii de caz sau prelungirea aplicării unor instrumente teoretice. Această complementaritate s-a dovedit, în final, utilă şi interesantă, servind unul dintre scopurile inițiale ale proiectului: acela de a stimula o reflecție cât mai diversă şi mai dinamică, pe tema asumată a numărului, dar şi pe altele, adiacente.

Unii dintre semnatari sunt angrenați în activitatea didactică, iar nevoia de a completa bibliografia în limba română aflată la dispoziția studenților la relații internaționale, ştiințe politice sau istorie aproape că nu mai trebuie accentuată. Acest număr poate constitui un complement util al corpusului de lucrări deja existent, iar modul de redactare pentru care au optat autorii ar putea furniza idei şi stimulente intelectuale pentru asumarea unor teme de cercetare („deschizătoare de agendă") de către viitorii specialişti.

Cele mai interesante provocări cu care s-au confruntat autorii studiilor incluse în acest număr au fost, însă, cele generate de evoluțiile din politica internă şi cea externă rusă, în anul 2008. Ideea unui proiect consacrat Rusiei, ca actor în sistemul internațional, a apărut în primăvară, înainte de alegerile prezidențiale care au dus la o nouă configurație a puterii, la Moscova. Apoi, conflictul armat ruso-georgian (august 2008) şi evoluțiile politice care i-au urmat nu puteau fi trecute cu vederea, în elaborarea studiilor consacrate în mod explicit problemelor actuale.

Un discurs coerent pe tema Rusiei postcomuniste trebuie să înceapă, totuşi, cu epoca sovietică. Contribuția lui Cristian Sandache trasează cadrul de referință

al politicii expansioniste a URSS, după cel de-al doilea război mondial: totalitarismul stalinist, marcat de represiune şi manipulare ideologică. Abordarea acestei epoci, cu instrumentele istoricului, este utilă pentru interpretarea Războiului Rece şi, în general, a competiţiei Est-Vest, o interpretare ce are mult de câştigat de pe urma unei atente analize a factorilor interni.

Succesorii lui Stalin aveau să continue, în registre diferite, competiţia cu Occidentul. Studiul Ramonei Lupu investighează modul în care „coexistenţa paşnică" a fost punctată de crize recurente, pe fondul competiţiei strategice, precum şi diferitele tipuri de răspunsuri de politică externă ale Uniunii Sovietice, sub conducerea lui Nikita Hruşciov şi Leonid Brejnev. Succesul relativ al URSS pe arena internaţională, în primele trei decenii postbelice, avea să facă loc unor dificultăţi tot mai pronunţate, pe fondul crizei sistemice din interior. Acesta este contextul în care se impune noua viziune politică a lui Mihail Gorbaciov, care s-a dovedit extrem de „subversivă" pentru regimurile comuniste ce încercau să reziste fără a se reforma. Studiul lui Mihai Dorin abordează, în acest context, tema extrem de sensibilă a raporturilor româno-sovietice la sfârşitul anilor '80, punctând eforturile întreprinse de conducerea sovietică de a aduce la putere regimuri favorabile viziunii gorbacioviene, în Europa de Est.

Uniunea Sovietică nu a reuşit să reziste prăbuşirii comunismului, iar dispariţia ei a adus în centrul atenţiei Rusia, ca mare putere succesoare. Cele două contribuţii ale lui Stanislav Secrieru urmăresc evoluţia reflecţiei şi a doctrinei de politică externă în Rusia, din 1991 pînă în prezent. Opţiunea în favoarea unui „internaţionalism liberal" şi a colaborării cu Occidentul, conturată de administraţia Elţîn în primii ani după independenţă, a fost abandonată în favoarea unei linii mult mai independente, de auto-afirmare mergând până la agresivitate, pe fondul revenirii economice şi de moral gestionată de Vladimir Putin. De asemenea, se pare că actuala administraţie Medvedev menţine un curs similar, pe care Stanislav Secrieru îl consideră drept nesustenabil şi chiar nociv, pe termen mediu şi lung.

Evoluţia Rusiei pe arena internaţională trebuie explicată şi prin prisma factorilor interni. Regimul politic este unul extrem de important, iar studiul lui Dan Andrei Ilaş pune în evidenţă faptul că semiprezidenţialismul, de regulă considerat a nu fi o opţiune foarte bună pentru statele postcomuniste aflate în

curs de democratizare, a permis, în final, o anumită stabilizare politică, benefică pentru economie şi pentru societate, în general. Textul Simonei Soare prezintă în detaliu modul în care autorităţile ruse au încercat să reformeze şi să eficientizeze complexul industrial de apărare, în bună parte marcat de întârzierile moştenite de la fosta Uniune Sovietică. Succesele obţinute pe acest front, în ultimii ani, nu trebuie să ducă la pierderea din vedere a faptului că ambiţiile liderilor ruşi în ceea ce priveşte eficienţa sunt mult mai mari. De altfel, se arată în contribuţia lui Andrei Miroiu, războiul ruso-georgian a ilustrat mai degrabă deficienţele şi neputinţele militare ale Rusiei, un stat a cărui forţă militară, deşi consistentă, nu trebuie în niciun caz supraevaluată sau mitizată.

O dimensiune importantă a revenirii Rusiei este sugerată şi de atitudinea autorităţilor de la Moscova faţă de noua diasporă rusă din spaţiul post-sovietic, apărută după 1991. Deşi, în anumite cazuri, Rusia şi-a utilizat de la bun început resursele de subminare a statalităţii şi suveranităţii altor republici succesoare ale URSS, doar mult mai târziu a apărut o viziune coerentă cu privire la relaţiile cu ruşii rămaşi în afara graniţelor. După cum se arată în contribuţia lui Paul Nistor, acest proces poate fi explicat tot în contextul consolidării interne a Rusiei şi al dorinţei autorităţilor de la Moscova de a utiliza, pe cât posibil, argumentul politic reprezentat de existenţa unor comunităţi ruse în afara graniţelor.

Studiul lui Şerban Filip Cioculescu ilustrează modul în care auto-afirmarea Rusiei şi promovarea unor politici pe alocuri agresive în aşa-numita „vecinătate apropiată" riscă să genereze blocaje în relaţiile Moscovei cu Uniunea Europeană, la rândul ei interesată de soluţionarea paşnică a conflictelor îngheţate de la periferia fostei URSS. Dacă autorităţile ruse nu vor adopta o linie mai moderată, relaţiile Moscova-Bruxelles ar putea lua forma unui „joc de sumă nulă" în cadrul căruia se vor restrânge drastic oportunităţile de cooperare – ceea ce nu este în interesul Rusiei.

Tabloul astfel creat este, desigur, pasibil de discuţii şi contestări, însă este dinamic şi incitant. „Rusia postcomunistă în politica internaţională" va fi un subiect important şi în viitor pentru cercetătorii români, iar exerciţiul intelectual pe care îl propune revista *Echidistanţe* nu reprezintă decât un pas mic – în direcţia cea bună.

LUCIAN-DUMITRU DÎRDALĂ

I

Preliminarii

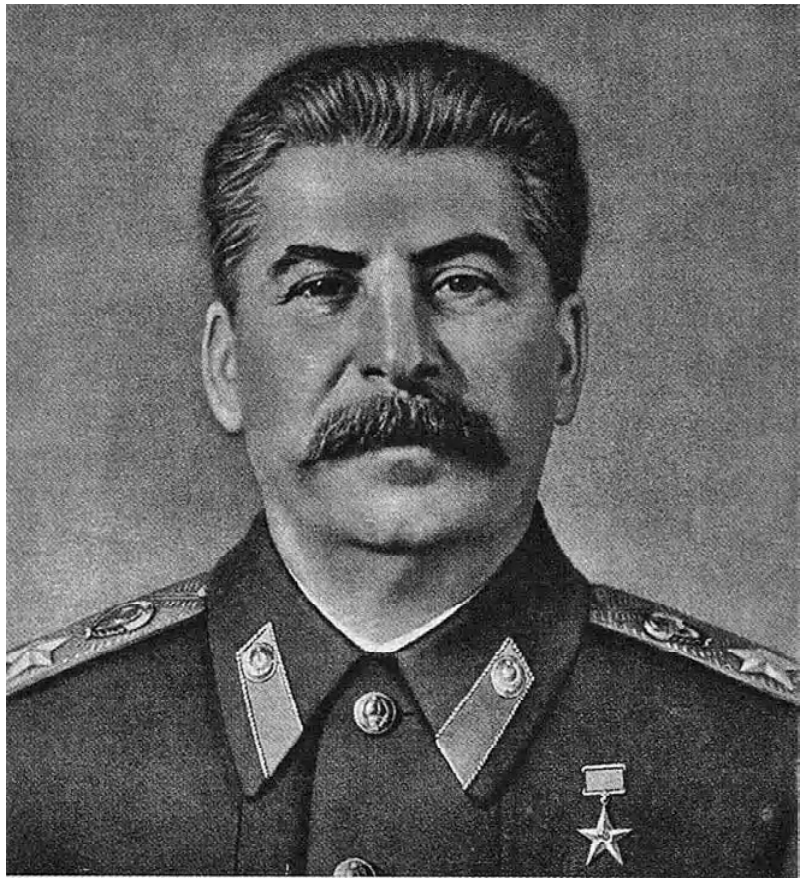

Iosif Visarionovici Stalin

Following the costly victory in World War II, the Soviet society is undergoing a painful process of recovery, adversely affected by the very nature of the political regime. Heavy industry and other fields related to the military effort are given priority over the consumer goods industries, further deteriorating the standard of living of the Soviet citizens. In the meantime, political propaganda inside and abroad aims at portraying the West as the new opponent of the Soviet Union, an argument that is used as a means to justify the harshness of totalitarian rule.

URSS în anii stalinismului postbelic: instantanee economico-sociale

CRISTIAN SANDACHE

În 1945, URSS reprezintă pentru mulți un simbol. Propaganda Kremlinului a creat în ani efectele scontate, sumele uriaşe de bani cheltuite în acest sens au dat roade, clişeele luminoase s-au dovedit neobişnuit de puternice, devenind echivalentul realității, în ciuda unor mărturii care probau exact contrariul. Sovieticii reuşiseră să câştige bătălia de imagine cu Germania nazistă, aceasta din urmă devenind elementul damnat, Răul absolut din cadrul scenariului. Pierderile suferite sunt mari: în 1950 populația țării era de 178,5 milioane de locuitori, cu 15,6 milioane mai puțin decât în anul 1941.[1]

Natalitatea scade, dezechilibrul înregistrat la nivelul „piramidei vârstelor" fiind o evidență. Efectele fenomenului se mențin mulți ani, o cercetare din 1960 constatând că dezechilibrul pe categorii de vârstă ar fi devenit şi mai pronunțat. [2]

Procentul populației active se reduce simțitor față de 1941, anii 1945-1953 fiind semnificativi în această privință. Harta economiei sovietice devine o cheie prin intermediul căreia cercetătorul fenomenului înțelege mai clar efectele a ceea ce propaganda de la Kremlin numea „*Marele Război pentru Apărarea Patriei*". Cele mai afectate sunt regiunile ocupate direct de către armatele

invadatoare. Industria zonelor în cauză e distrusă fie total, fie în cea mai mare măsură. Ce ne spun rapoartele sovietice oficiale? Cum arăta ţara în 1945? 1710 oraşe şi 70.000 de sate distruse total sau parţial; 65.000 kilometri de cale ferată deveniţi inutilizabili; 32.000 de întreprinderi industriale anihilate, 25 milioane de oameni rămaşi fără un acoperiş deasupra capului.[3]

Construcţia de locuinţe nu reprezenta unul dintre punctele forte ale regimului, nici măcar înainte de 1941, astfel încât cataclismul mondial n-a făcut altceva decât să acutizeze o criză semnalată deja anterior. Propaganda oficială va fi repusă în mişcare, cu motoarele turate la maximum, în încercarea de a se oferi o compensaţie psihologică unui popor epuizat. Regimul e totalitar, dar învăţămintele istoriei se pot dovedi de multe ori utile. Nu a recurs I.V. Stalin în premieră (în timpul invaziei naziste), la trimiteri cu caracter simbolic, invocând numele eroilor din pantheonul rus, fără a mai ţine cont de rigorile ideologiei comuniste? N-a corectat el teza internaţionalizării revoluţiei, circumscriind-o în cele din urmă doar spaţiului rus? De data aceasta însă, realitatea se dovedeşte mult mai dură. Preţurile produselor alimentare cresc, stimulate de chiar măsurile luate de către autorităţi. În 1946, o pâine de un kilogram ajunge la 3,40 ruble (faţă de o rublă în 1941); un kilogram de carne se cumpără cu 30 de ruble (faţă de 14 ruble în 1941); preţul kilogramului de zahăr creşte de la 5,50 la 15 ruble, iar litrul de lapte de la 2,50 la 8 ruble.[4]

Rubla continuă să se deprecieze, în ciuda estimărilor optimiste ale oficialilor. În consecinţă, pe 14 decembrie 1947 se va consemna introducerea unei reforme monetare care avea drept scop reevaluarea monedei naţionale a URSS. Efectele sale economice au fost negative, generându-se un şi mai mare dezechilibru sub aspectul puterii de cumpărare a populaţiei. Cel mai grav pare să fi suferit agricultura, aspect făcut public mai târziu de către Hruşciov. Unele colhozuri au fost ruinate, nemaireuşind să-şi revină niciodată. În 1945, producţia de metale a URSS era echivalentă celei din anul 1935, iar numărul tractoarelor produse (cândva, un argument propagandistic important) egala producţia anului 1930. [5]

Cu toate acestea, eforturile considerabile privind reconversia industriei de armament au dat roadele scontate: cuprinse de entuziasm, autoritățile anunțau deja în 1948 că producția industrială a URSS era cu 18% mai mare decât în anul 1939.[6]

Concomitent, efectivele forțelor armate s-au redus continuu, de la 11 milioane în 1941, la 2.874.000 în 1948. În 1955, însă, ele atingeau 5 milioane de combatanți.[7]

Una dintre ambițiile regimului (amplificată propagandistic într-o manieră excesivă) era dobândirea supremației tehnologice militare la nivel mondial, anii „războiului rece" consemnând schimbarea rolurilor: locul Germaniei damnate va fi luat de către SUA - devenită bastionul capitalismului generator de perfide scenarii belicoase. Schizofrenia discursului oficial sovietic se derulează astfel în voie: planurile se amestecă, se resping, devin congruente, realul şi simbolicul reuşesc uneori să formeze un fel de corpus ciudat, considerat un exemplu al triumfului ideologic. Autoritățile se angajează într-o febrilă cursă pentru construirea bombei atomice, toate competențele şi energiile ştiințifico-profesionale fiind mobilizate ca pentru un nou război, făcându-se apel inclusiv la simpatizanți din afara granițelor statului. Serviciile speciale primesc la rândul lor ordine precise: vor trebui să preia orice informație capabilă a contribui la finalizarea marelui proiect...

Este perioada începutului apariției unei rețele tot mai extinse de institute de cercetare de profil, poligoane de încercare, tabere militare amplasate în locuri secrete, frecvent de neidentificat pe nicio hartă. Sub o titulatură neutral-convențională este creat ministerul energiei atomice.[8]

Curând însă, secretomania lasă loc comunicatelor oficiale, redactate pe un ton de triumf. În 1949 Moscova declară că deține bomba atomică, iar patru ani mai târziu - bomba cu hidrogen. Cheltuielile în scopuri militare ating în 1952 aproape un sfert din bugetul național.[9] Stimulată de atmosfera „războiului rece" şi de preocuparea maximă a autorităților, producția industrială înregistrează în 1951 un reviriment, cel puțin în ceea ce priveşte cantitățile de oțel, petrol sau laminate, în vreme ce geografia economică se modifică la rândul ei, prin

construirea (cu preponderenţă) a numeroase uzine metalurgice, în ţările baltice, Caucaz, Asia Centrală. [10]

În 1952 este construit canalul Volga-Don, având o lungime de 101 kilometri. O caracteristică a lucrărilor hidraulice o reprezenta faptul că acestea nu ţineau cont aproape deloc de exigenţele ecologice, iar numărul deţinuţilor mobilizaţi a fost unul extrem de mare.[11]

Societatea sovietică e strict ierarhizată, controlată într-un mod riguros de către diriguitorii partidului unic, iar recurgerea la minciună devine treptat un fel de reflex firesc. Ea este folosită la toate eşaloanele, ca într-un ritual necesar, fără de care presiunea statului ar deveni cu adevărat de nesuportat. Cosmetizarea realităţii, transformarea statisticilor într-un fel de joc al oglinzilor deformate, avea însă antecedente în perioada ţaristă, când Rusia devenise un fel de arhetip al absurdului şi al evadării din realitate prin orice mijloace. Cine vrea să înţeleagă mai bine acest fenomen, n-are decât să lectureze scrierile lui Mihail Bulgakov, bunăoară...

În 1947 o mare parte a ţării se confruntă cu efectele foametei, cele mai afectate regiuni fiind Ucraina, Basarabia şi Crimeea. Şocul resimţit de către populaţia rurală va fi unul teribil, cu atât mai mult cu cât în acel moment aproape că nu mai existau rezerve alimentare deţinute de către stat, iar confiscările de cereale aduseseră colhoznicii la ruină, fie şi pentru faptul că toate cantităţile fuseseră stabilite într-un mod arbitrar care nu ţinea cont de realitate şi potenţialul fiecărei zone agricole.[12]

Partidul comunist se va transforma treptat (după 1945) într-o formaţiune alcătuită cu preponderenţă din activişti şi din tehnocraţi (aparţinând diferitelor domenii), aceştia din urmă aderând pe considerente pur pragmatice, reprezentate de dorinţa de a urca mai repede pe scara ierarhiei sociale. O mare parte a vechilor lideri dispăruse, ca urmare a efectelor terorii staliniste a anilor ’30, dar şi a războiului, iar cei care le luaseră locul aparţineau noului val postbelic. Fantasma „*omului nou”* era un fel de axiomă ideologică, după cum tema impunerii şi apărării moralităţii de tip revoluţionar părea că devenise o adevărată obsesie a conducerii partidului-stat. Ca în mai toate domeniile de activitate, însă, excesele şi stupiditatea propagandei au determinat amplificarea utilizării dublului-limbaj. [13]

Războiul odată terminat, populaţia şi-ar fi dorit să perceapă semnele unui început de revigorare generală, speranţă cu care trăise în toţi cei patru ani de cumplite sacrificii. La rândul lor, autorităţile doreau să impună acestei populaţii epuizate şi demoralizate o nouă temă simbolică, în jurul căreia ea să se coalizeze pe principii psihologice şi propagandistice, partidul continuând să deţină astfel permanenta iniţiativă şi controlul asupra societăţii. Anii de început ai „războiului rece" au consemnat în acest sens construirea scenariului conflictului iremediabil dintre Occident/SUA şi URSS, prima tabără dorind în fapt să priveze poporul sovietic de roadele victoriei sale asupra fascismului. Se crea astfel un transfer de imagine, capitaliştii preluând trăsăturile malefice ale inamicului din perioada războiului. Tema „cetăţii asediate", multitudinea scenariilor oculte, conspiraţioniste, catastrofice, amplificarea prezenţei „duşmanilor" şi a „trădătorilor", identificarea acestora în cele mai neaşteptate locuri şi în cele din urmă distrugerea lor fără cruţare - iată în linii mari ingredientele unei psihoze colective, construită însă cu migală cinică şi simţ al psihologiei maselor de către liderii partidului-stat.[14]

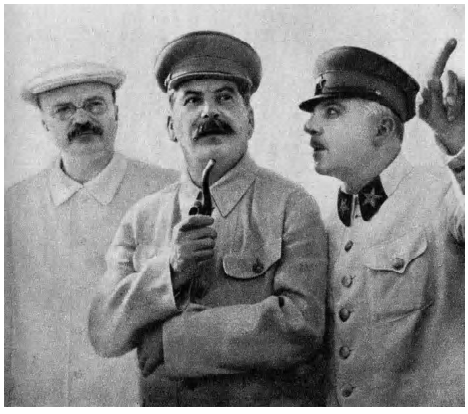

Molotov, Stalin şi Voroşilov (1937)

S-a făcut din nou apel la patriotismul amplificat în anii războiului, propaganda neomițând să amintească faptul că, deşi cel de-al doilea conflict mondial se încheiase, un altul era posibil să izbucnească în orice moment, punând în pericol „țara sovietelor". Oamenii erau chemați să se sacrifice din nou, explicându-li-se că însuşi destinul istoric al țării presupune o permanentă luptă şi veghe, o atitudine neiertătoare față de orice dușman, aflat atât la granițe, cât şi în interiorul acestora. Este perioada în care „dușmanul din interior" va căpăta trăsăturile standardizate ale „*intelectualului cosmopolit",* de regulă având origine evreiască, disprețuitor al valorilor comuniste, gata oricând a-şi trăda patria, prin pactizarea sau colaborarea cu dușmanii capitaliști. De altfel, în ultima parte a vieții sale, psihoza antisemită, care pusese de mai mult timp stăpânire pe I.V. Stalin, se amplificase... [15]

Tema „*luptei ideologice*" trebuia să se mențină mereu în actualitate, masele fiind (la rândul lor), menținute şi ele într-o stare de „*responsabilizare*" permanentă. [16]

În mod frecvent, descrierea „dușmanului" se dovedeşte lineară, sumară, dominată de ambiguitate, iar atunci când se recurge la clarificări, imaginile coincid cu ilustratele-clişeu din tipăriturile propagandistice, uimind prin primitivism. Ceea ce se urmărea în primul rând era diseminarea urii şi a fricii, a orgoliului supradimensionat şi a convingerii că întreaga societate sovietică este pândită de pericole care o amenință în orice moment.

Aşa-numitul „*patriotism sovieto-rus",* va căpăta în ultimii ani ai vieții lui Stalin o particularitate aparte, componenta xenofobă (antisemită cu precădere), fiind principala sa trăsătură.[17]

S-a înregistrat aşadar, un fenomen paradoxal: antisemitismul manifestat din plin de către ocupantul nazist (în perioada 1941-1944) a fost preluat şi reactualizat de către autoritățile statului sovietic după 1945, persecuțiile împotriva cetățenilor de origine evreiască devenind din ce în ce mai frecvente: epurări, arestări abuzive, execuții sub cele mai absurde pretexte.[18]

Una dintre cele mai ciudate acuzații care li se aduceau evreilor era aceea de spionaj, atât în favoarea naziştilor, cât şi în favoarea „*capitaliştilor anglo-americani*".[19]

Influenţele culturii occidentale (malefice în opinia liderilor partidului) trebuiau eliminate *in nuce* din societatea sovietică, semnificative fiind în acest sens intervenţiile publice ale lui A. A. Jdanov (unul dintre fruntaşii orchestrării „*realismului socialist*"), derulate între anii 1945-1948. [19]

Cu precădere, creatorii din sfera cultural-artistică trebuiau să fie primii care să se înroleze în marea armată ideologică, menită a apăra puritatea dogmei comuniste sovietice. În opinia lui Jdanov (dar şi a lui M. A. Suslov), cultura şi civilizaţia occidentală traversau o perioadă de criză structurală ireversibilă, care le-ar fi determinat în cele din urmă aneantizarea. Imaginile zugrăvite de către aceştia păreau desprinse parcă dintr-un bestiariu: ţările capitaliste semănau mai curând cu nişte planete lovite de epidemii, populaţiile acestora agonizând sau pierind, acoperite de întuneric şi uitare... Prin contrast, URSS părea societatea ideală, pe care utopiştii „progresişti" ar fi visat-o cu multă vreme înainte, iar destinul ei colectiv nu putea fi decât unul strălucit.

Iniţierea unor campanii ideologice având drept scop „purificarea" creaţiei culturale sovietice de orice influenţă neconformă cu dogma oficială, amplificarea cenzurii - au devenit ceva frecvent. Personalităţi incontestabile au devenit ţinta unor astfel de acţiuni punitive, fie şi dacă ne gândim la Ana Ahmatova sau Şostakovici.

Unul dintre cele mai dramatice capitole ale istoriei sovietice postbelice e reprezentat de către fenomenul concentraţionar, URSS fiind denumită (pe drept cuvânt), de către unii sovietologi, drept „Imperiul lagărelor de concentrare". [20]

Conform unor surse occidentale, după 1945, în întreaga ţară ar fi existat 165 de lagăre de dimensiuni diferite. În 1950, raţia zilnică medie de alimente (pentru deţinuţii care reuşeau să-şi îndeplinească norma de muncă) ar fi fost de 800 grame de pâine, 20 grame de grăsime, 120 grame de griş, 30 grame de carne (sau 75 grame de peşte), 27 grame de zahăr. [21] Deţinuţii erau treziţi la ora 4 dimineaţa, ziua lor de muncă finalizându-se la ora 22. Cei care nu reuşeau să-şi îndeplinească norma erau pedepsiţi prin reducerea raţiilor alimentare, bătaie, umilinţe de tot felul, sau erau pur şi simplu ucişi. Arbitrariul şi brutalitatea făceau legea...

Cel de-al XIX-lea Congres al Partidului Comunist al URSS l-a adus din nou în prim-plan pe Stalin: în intervenţia sa din 14 octombrie 1952, el a emis un mesaj adresat în exclusivitate muncitorimii, precum şi partidelor comuniste din Occident, în care insista pe ideea în conformitate cu care susţinerea necondiţionată a PCUS şi a URSS ar fi echivalat atât cu apărarea păcii mondiale, dar şi cu susţinerea intereselor naţionale ale fiecărui stat animat de intenţii paşnice. Muncitorimea din ţările vest-europene nu trebuia să vadă în URSS decât statul care s-ar fi implicat cel mai mult în promovarea păcii şi destinderii universale, iar ideea de-a o ataca ar fi echivalat cu o crimă împotriva umanităţii. Pe de altă parte, Stalin nu omitea să asigure partidele comuniste „frăţeşti" de sprijinul necondiţionat al URSS, fără a intra însă în detalii concrete. [22]

În concluzie, societatea sovietică stalinistă postbelică prezenta toate caracteristicile unui stat totalitar tipic, dominat de represiune, cu o economie profund afectată de război, dar care a reuşit (cu precădere în sectorul industriei grele şi al construcţiilor) să cunoască o anumită revigorare, mai ales sub aspect cantitativ. Propaganda oficială şi-a modificat temele şi şi-a reorientat ţintele, în funcţie de noul context internaţional.

NOTE

1. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'utopie au pouvoir. Histoire de l'URSS de 1917 a nos jours*, Calmann-Levy, Paris, 1985, p.385.
2. *Ibidem*.
3. Jean Elleinstein, *Staline. De Stalingrad au goulag*, Marabout, Paris, 1984, p. 474.
4. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op.cit*, p. 386.
5. Adam B. Ulam, *A History of Soviet Russia*, Praeger Publishers, New York, 1976, p. 192; Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op.cit*, p. 386.
6. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *op.cit*, p. 386.
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*.
9. *Ibidem*, p. 387.
10. *Ibidem*.
11. R. Girault, M. Ferro, *De la Russie au l'URSS. L'Histoire de la Russie de 1850 a nos jours*, Edition Nathan, Paris, 1989, p. 189.
12. Jean Elleinstein, *op.cit*, p. 503.

13. Alain Besançon, *Présent sovietique et passé russe*, Hachette, Paris, 1980, p. 154.
14. Isaac Deutscher, *Staline (Biographie politique*), Gallimard, Paris, 1953, p. 661.
15. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op.cit, p. 406.
16. *Ibidem*, p. 409
17. *Ibidem*, p. 405.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*, p. 407.
20. *Ibidem*, p. 410.
21. *Ibidem*, p. 412.
22. *Ibidem*, p. 421.

Hruşciov şi Kennedy la summit-ul de la Viena (1961)

Soviet foreign policy under Khrushchev and Brezhnev can be analyzed taking into account the centrality of three fundamental issues: the competition with the United States (including the nuclear dimension), the Soviet power position in Europe, as well as extending the Soviet influence in the Third World. Peaceful coexistence, adopted as a doctrine under Khrushchev, following the Cuban missile crisis, allowed the Soviet Union to adopt mixed strategies, including both cooperation and conflict, a tendency that was reinforced after the USSR reached strategic parity with the US.

Ipostaze ale politicii externe sovietice (1953-1982)

RAMONA ELENA LUPU

În planul relațiilor internaționale, sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial a marcat evoluții neaşteptate pentru trei dintre puterile învingătoare, SUA, Marea Britanie şi Franța. Henry Kissinger, martor celebru şi direct implicat în politica Războiului Rece, aprecia că abordarea SUA față de problemele momentului se încadra în termeni de etică şi morală.[1] Stalin, însă, avea o viziune cu totul diferită, un panslavism în Europa de Est, pe principii de dezvoltare socialiste. Războiul Rece s-a instalat din cauza incompatibilității dintre ideologiile puterilor învingătoare şi a consecințelor acesteia în planul politicii externe. În cele ce urmează vom prezenta principalele direcții de politică externă ale primilor doi succesori ai lui Stalin, Nikita Hruşciov şi Leonid Brejnev, pe trei paliere interrelaționate: competiția pentru superioritate nucleară, dominația militară în Europa şi hegemonia asupra lumii în curs de dezvoltare.[2]

În 1939 Hruşciov a devenit membru al Biroului Politic al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică (PCUS), perioada lui de afirmare politică coincizând cu campania lui Stalin de consolidare a puterii sale prin teroare. În 1941, la momentul invaziei naziştilor în Uniunea Sovietică, Hruşciov a fost numit în fruntea Partidului Comunist din Ucraina, după război fiind rechemat la Moscova şi devenind unul dintre principalii consilieri ai lui Stalin. Stalin considera

că războiul dintre cele două tabere coagulate deja era inevitabil. Instalarea guvernelor comuniste în Europa de Est a însemnat înlocuirea socialismului într-o singură țară cu socialismul în bloc, înconjurat de tabăra capitalistă. După moartea lui Stalin (1953) a avut loc o luptă pentru putere între diferitele facțiuni din interiorul partidului (radicalii conservatori şi comuniştii mai liberali). Chiar dacă în cele din urmă Hruşciov a câştigat lupta pentru putere şi a ocupat funcția de Prim Ministru în 1958, în cadrul aparatului birocratic au existat întotdeauna opozanți care i-au criticat abaterea de la doctrina stalinistă şi practica în politica de apărare (care prevedea rachete nucleare şi reducerea armamentului convențional). Afirmarea la putere a lui Hruşciov a adus schimbări în planul doctrinei şi practicii de politică externă a Uniunii Sovietice. Perioada Hruşciov a fost marcată de aventurism politic: credința în superioritatea socialismului şi dorința de a schimba lumea; acțiuni riscante datorate conştientizării inferiorității tehnologice sovietice în raport cu SUA; opoziție internă; precum şi competiția din lumea decolonizată, pentru care comunismul reprezenta o alternativă atrăgătoare după imperialism (în plus, URSS a sprijinit mişcările de eliberare națională).

În ceea ce priveşte atitudinea față de tabăra capitalistă, Hruşciov a fost primul lider sovietic pragmatic, care a considerat că cele două sisteme puteau coexista în mod paşnic şi că acest fapt ar fi permis Uniunii Sovietice să adopte politici active în scopul contracarării şi subminării sistemului capitalist. Aceste politici vizau acordarea de sprijin pentru mişcările de eliberare din Lumea a Treia, exploatarea contradicțiilor la nivel ideologic dintre Est şi Vest, precum şi încercarea de a depăşi Occidentul sub aspect economic şi tehnologic. Prima dovadă în favoarea destinderii a apărut odată cu Conferința de la Geneva din 1955, la care au participat înalți oficiali din URSS, SUA, Marea Britanie şi Franța. În cadrul acestei întâlniri Hruşciov şi premierul Nikolai Bulganin au reparat relațiile cu preşedintele american şi cu prim-miniştrii britanic şi francez, cu „câteva rezultate meritorii: un tratat de neagresiune între NATO şi Tratatul de la Varşovia, propus de URSS; o zonă liberă de inspecție propusă de Eden; precum şi posibilitatea unei supravegheri comune de tip cer deschis, propusă de Eisenhower".[3]

După crearea Organizației Tratatului de la Varşovia în 1955, ca replică la alianța occidentală NATO, Hruşciov şi-a exprimat clar schimbarea de atitudine în cadrul celui de-al XX-lea congres al PCUS din 1956, afirmând că strânsoarea capitalistă nu mai exista şi că războaiele nu mai erau inevitabile, cu explicația că „atât timp cât capitalismul supraviețuieşte, forțele reacționare ar putea să încerce să pornească războaie. Dar războiul nu este cu necesitate inevitabil. Azi există forțe sociale şi politice uriaşe care dețin mijloacele prin care să-i împiedice pe capitalişti să ducă războaie".[4] În acelaşi discurs, Hruşciov a denunțat ceea ce a numit erori şi crime din timpul conducerii lui Stalin, delimitându-se de acestea şi propunând programe de reformă economică.[5] Apariția mişcărilor reformiste în interiorul blocului comunist a fost o consecință a acestor încercări de destalinizare şi de modernizare.

Diferiți autori fac referire la câteva evenimente care au reprezentat momente cheie ale Războiului Rece în perioada în care Hruşciov a fost liderul sovietic, evenimente relevante pentru atitudinea politicii externe a acestuia: manifestațiile din Polonia şi Ungaria în 1956, lansarea primului Sputnik în 1957, a doua criză a Berlinului (1958-1962), neînțelegerile cu China (1957-1960) şi tentativa de a instala rachete nucleare în Cuba din 1962. Atitudinea Uniunii Sovietice față de toate aceste evenimente trebuie să fie privită în contextul principalelor obiective de politică externă ale regimului Hruşciov: apropierea de Occident; extinderea sferei de influență sovietică în Lumea a Treia; rezolvarea problemelor din interiorul „lagărului" socialist; menținerea blocului comunist în Europa de Est, precum şi a stabilității în interiorul acestuia.[6]

Felul în care URSS a făcut față revoltelor din Polonia şi Ungaria în 1956 a aruncat o umbră asupra tentativei de destindere a Războiului Rece. În luna iunie 1956 în Polonia au avut loc revolte ale muncitorilor din Poznan, însă conducerea sovietică a decis să nu intervină. În luna octombrie, Gomulka (un comunist neagreat de Stalin pentru opiniile sale liberale) a fost admis din nou în rândurile Partidului Comunist, urmând să fie numit în fruntea partidului. Totuşi, sovieticii se temeau că reformele propuse de Gomulka erau prea îndrăznețe pentru cursul de dezvoltare prevăzut prin politicile lor, astfel că au încercat să facă presiuni împotriva alegerii acestuia. Hruşciov a ordonat trupelor sovietice

să avanseze lent spre Varşovia, fapt care nu i-a intimidat pe polonezi, Gomulka fiind ales în cele din urmă. După analizarea evenimentelor, Moscova a decis „să se abţină de la intervenţia militară“ şi „să dea dovadă de răbdare“.[7] Această decizie a rezultat din convingerea sovieticilor că guvernul polonez avea să rămână loial Tratatului de la Varşovia, aşa cum Gomulka a şi declarat ulterior. Modul în care Hruşciov a soluţionat criza poloneză a stabilit un precedent pentru ceea ce putea fi tolerat, şi a demonstrat atitudinea sovietică faţă de aliaţii din blocul comunist: reforma în limitele angajamentelor faţă de Uniunea Sovietică şi Organizaţia Tratatului de la Varşovia.

Totuşi, în timp ce guvernul sovietic soluţiona criza din Polonia, în Ungaria aveau loc evenimente similare. Experienţa sovietizării în Ungaria fusese dură sub conducerea lui Mátyás Rákosi. Deşi moartea lui Stalin dusese la o relaxare a politicilor guvernului ungar, noii lideri de la Moscova erau îngrijoraţi de posibilitatea izbucnirii unor revolte. Astfel, Moscova l-a înlocuit pe Rákosi cu Imre Nagy în 1953, care a liberalizat guvernarea şi a pus în practică politici care au permis creşterea semnificativă a nivelului de trai în ţară. Revoltele din Polonia au stimulat declanşarea de demonstraţii anti-sovietice la Budapesta în luna octombrie 1956. Încurajaţi de situaţia din Polonia şi de aşa-numitul Discurs Secret al lui Hruşciov, din cadrul congresului PCUS, rebelii au atacat sediul partidului din Budapesta. În acelaşi timp, Nagy cerea dizolvarea Partidului Comunist din Ungaria şi crearea unui stat multi-partid.[8] Apoi, pe 1 noiembrie, Nagy a declarat intenţia Ungariei de a se retrage din Organizaţia Tratatului de la Varşovia, cerând ONU să îi recunoască neutralitatea. Consecinţa a fost invadarea Ungariei de către trupele sovietice trei zile mai târziu, într-o campanie rapidă şi brutală, soldată cu mii de victime. Felul în care Hruşciov a soluţionat criza din Ungaria, de această dată, a demonstrat că sovieticii nu erau dispuşi să accepte orice atitudine din partea guvernelor din blocul comunist şi că acestea aveau de urmat calea dictată de Moscova pentru atingerea nivelului de dezvoltare economică şi tehnologică necesar depăşirii Vestului. (În acest sens, până în 1957 sovieticii au testat rachete balistice intercontinentale şi au lansat în spaţiul cosmic primul satelit, Sputnik.)

În paralel cu revoltele din Ungaria a avut loc aşa-numita Criză a Suezului, atunci când, la 26 iulie 1956, Generalul Nasser, noul lider egiptean, aliat politic al Moscovei, a anunţat unilateral naţionalizarea Companiei Canalului Suez. Nasser nu a putut fi abătut de la planurile sale, în ciuda încercărilor britanicilor, francezilor şi americanilor de a-l face să se răzgândească. În luna octombrie Israelul şi-a deplasat trupe pe teritoriul egiptean, cărora li s-au alăturat cele franceze şi britanice. Ca urmare a respingerii de către Nasser a ultimatumului dat de coaliţie, s-au declanşat bombardamente aeriene şi o blocadă navală. SUA însă a refuzat să acorde sprijin militar coaliţiei. Hruşciov, presat de soluţionarea crizei din Ungaria, a ameninţat, împreună cu lideri din Pactul de la Varşovia, că va interveni de partea Egiptului şi va folosi toate tipurile de arme de distrugere împotriva Londrei, Parisului şi Tel Avivului. Criza Suezului a fost un eşec politic pentru puterile occidentale, cauzând rupturi în interiorul NATO.

Momentele principale din timpul celei de-a doua crize a Berlinului (1958-1962) oferă exemple ale strategiei schimbătoare a lui Hruşciov: încercări de intimidare, disponibilitate de negociere, dorinţa de menţinere a poziţiei în plan extern şi a stabilităţii în interiorul blocului socialist, precum şi un stil particular de diplomaţie. După sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, Germania fusese divizată în patru zone de ocupaţie, fiecare aflându-se sub controlul uneia dintre Puterile Aliate. Capitala Berlin cuprindea patru sectoare, deşi se afla în interiorul zonei sovietice. Declanşarea Războiului Rece a dus la formarea Republicii Federale Germania în 1949, alcătuită din zonele controlate de americani, britanici şi francezi, inclusiv Berlinul de Vest. Zona controlată de sovietici a devenit Republica Democrată Germană, care cuprindea şi Berlinul de Est. Pe măsură ce economia şi nivelul de trai din RFG creşteau, tot mai mulţi est-germani au părăsit RDG. În 1952, Ministrul de Externe al lui Stalin, Molotov, a propus introducerea unui sistem de acordare a vizelor pentru locuitorii Berlinului de Vest care doreau să intre pe teritoriul estic, astfel încât să oprească libera trecere a agenţilor din Occident în RDG. Stalin a recomandat guvernului est-german să întărească paza la graniţă, în cele din urmă graniţa internă dintre cele două state germane fiind închisă. În 1958, politica lui Hruşciov faţă de germani cuprindea două direcţii: sprijinirea regimului est-german şi îngrădirea RFG. Ca

avanpost al alianței occidentale, RFG era în curs de reînarmare. În plus, Hruşciov considera că exista pericolul ca RDG (nerecunoscută de tabăra occidentală) să fie înghițită de RFG, în principal datorită pârghiilor economice tot mai importante. Reacția lui Hruşciov a fost de a negocia o soluție cu Vestul: un tratat de pace german semnat de toți foştii aliați cu drept de ocupație în Germania, sau un tratat de pace separat între Uniunea Sovietică şi RDG,[9] anunțând că URSS nu mai recunoaşte drepturile puterilor occidentale asupra Berlinului de Vest. După un progres în direcția soluționării crizei (Hruşciov a fost primul lider sovietic care a făcut o vizită în SUA, întâlnindu-se cu Eisenhower pentru a negocia o rezolvare), noul preşedinte al SUA, John F. Kennedy, a declarat că nu era dispus să cedeze. În cele din urmă, în august 1961 a fost construit simbolul Cortinei de Fier – Zidul Berlinului – care a izolat locuitorii RDG de conaționalii lor şi de restul lumii libere.

Criza Berlinului a avut loc pe fondul rupturii ideologice dintre URSS şi China, principalul aliat al sovieticilor, precum şi în contextul decolonizării (între 1945 şi aproximativ 1975) din Asia, Africa şi America Latină. China a beneficiat de importante ajutoare economice din partea URSS pe parcursul anilor 1950, însă până la sfârşitul anului 1958 conducerea Partidului Comunist Chinez începuse să conteste autoritatea lui Hruşciov în plan internațional (în primul rând, chinezii nu agreau politica URSS de reconciliere cu SUA), nemaifiind de acord nici cu politicile sovietice privind reformele economice în interiorul blocului comunist. După vizita lui Hruşciov la Beijing din august 1958, liderii chinezi au demarat planuri pentru a recuceri Taiwanul şi alte câteva insule ocupate de forțe ale Kuomintang-ului, care beneficiau de sprijin din partea SUA. Ducerea la bun sfârşit a acestor planuri ar fi însemnat un dezastru pentru URSS – un război între SUA şi principalul aliat al sovieticilor. În consecință, în septembrie 1958, Andrei Gromîko, Ministrul de Externe al URSS (care avea să ocupe această funcție până în 1988), a făcut o vizită la Beijing pentru a-i convinge pe chinezi să renunțe la planurile de a invada Taiwanul. În schimb, Hruşciov a fost nevoit să-şi demonstreze hotărârea de a îngrădi SUA şi RFG în campania lor împotriva RDG; nu a putut fi împiedicată ruptura definitivă chino-sovietică, Mao urmându-şi viziunea proprie asupra comunismului.

De asemenea, în timpul crizei Berlinului a avut loc Conferința de la Paris, în mai 1960, între liderii marilor puteri, stabilită în urma întâlnirii de la Camp David dintre Eisenhower şi Hruşciov şi dorindu-se a fi o nouă etapă în procesul destinderii relațiilor dintre cele două blocuri (era prevăzută o nouă reducere a armamentului nuclear). Totuşi, conferința a fost un eşec pentru că la 1 mai sovieticii au doborât deasupra teritoriului lor un avion american de recunoaştere de tip U-2. Americanii au făcut anunțuri false în mass-media, neavând toate informațiile privind starea reală a avionului şi a pilotului. Acest fapt s-a dovedit a fi un eşec pentru SUA, întrucât ulterior Hruşciov a oferit detalii în acest sens. După ce a părăsit dezbaterile Conferinței de la Paris, Hruşciov şi-a reafirmat încrederea în politica de reconciliere, chiar dacă misiunea avionului U-2 amânase orice progres real în acest sens.[10] Această atitudine poate fi explicată prin faptul că, deşi Hruşciov disimula declarând că Uniunea Sovietică realizase progrese tehnice şi de dezvoltare economică comparabile cu cele din Occident, paritatea strategică nu fusese încă atinsă, iar URSS nu putea avea un comportament de superputere.

Un alt episod cheie din timpul regimului Hruşciov îl reprezintă Criza rachetelor din Cuba din luna octombrie 1962. Acest incident este în acelaşi timp o dovadă a politicii pe marginea prăpastiei (*brinkmanship*), dusă atât de administrația americană, cât şi de cea sovietică, şi ultima picătură pentru opozanții lui Hruşciov din interiorul conducerii sovietice. De asemenea, în timpul acestei crize Războiul Rece s-a aflat pe punctul de a deveni fierbinte, din cauza consecințelor posibile ale recurgerii la forța nucleară.

În 1959 revoluționarii conduşi de Fidel Castro au îndepărtat de la putere dictatura coruptă din Cuba. La scurt timp, Castro a naționalizat afacerile deținute de americani, transformându-se astfel în duşmanul acestora. După ce s-a declarat marxist-leninist, Castro a aliat Cuba cu Uniunea Sovietică. În aprilie 1961, CIA a coordonat operațiunea rebelilor anticastrişti, care au debarcat pe teritoriul cubanez în Golful Porcilor. Atacul a eşuat, însă Castro şi Hruşciov erau îngrijorați că noul preşedinte american, John F. Kennedy, va încerca o nouă invazie. De asemenea, Hruşciov se simțea amenințat de faptul că SUA plasaseră rachete nucleare în Turcia, în apropiere de frontiera cu URSS. Ca urmare, a considerat

că poziționarea de rachete sovietice în Cuba avea să echilibreze situația. În luna octombrie americanii au depistat poziționarea rachetelor sovietice pe teritoriul cubanez. Kennedy a realizat pericolul reprezentat de acestea: rachetele ar fi putut distruge orașe precum Atlanta, Dallas sau Washington în câteva minute. Reacția lui a fost de a ordona o blocadă navală în jurul Cubei, pentru a împiedica transportul de echipament militar sovietic. La 24 octombrie navele sovietice s-au apropiat de blocadă, confruntarea fiind aproape iminentă. Însă în scurt timp fiecare navă sovietică fie a redus viteza sau a luat o direcție diferită. Dar criza nu s-a încheiat astfel, Kennedy plănuind să invadeze Cuba dacă URSS nu își retrăgea rachetele. Tensiunea a atins punctul culminant la 27 octombrie, când sovieticii au doborât un avion de spionaj american deasupra teritoriului cubanez. Cu toate acestea, Kennedy și Hruşciov doreau să evite conflictul fără să pară că cedează. Prin urmare, între cei doi lideri a avut loc un schimb secret de scrisori, care a avut ca efect decizia lui Hruşciov de a retrage rachetele din Cuba și promisiunea americană de a nu invada Cuba, precum și de a-și retrage rachetele de tip Jupiter și Thor din Turcia. La 28 octombrie, Hruşciov a anunțat oficial că rachetele vor fi trimise înapoi în URSS.[11] În urma acestei crize, liderul sovietic a înțeles că în contextul vremii confruntarea nu putea merge mai departe: ambele tabere dețineau armament nuclear care, dacă ar fi fost folosit, ar fi dus la distrugere totală. De asemenea, etapizarea procesului de luare a deciziilor de către Hruşciov i-a pecetluit soarta în rândul opozanților din URSS. Criza rachetelor din Cuba a avut ca efect o anumită reducere a tensiunii internaționale, concretizată în instalarea unei legături telefonice directe între Moscova și Washington, precum și semnarea, în iulie 1963, a unui tratat sovieto-americano-britanic de interzicere parțială a desfășurării testelor nucleare.

Campania de destalinizare a URSS și încercările de reformă au provocat resentimentele multor demnitari ai partidului, care nu doriseră decât să pună capăt terorii instaurate de Stalin, menținând neschimbat restul sistemului. Rezultatul umilitor al crizei cubaneze a accentuat opoziția față de Hruşciov, prezidiul partidului și majoritatea membrilor Comitetului Central hotărând să pună capăt planurilor acestuia. În 1964 ei l-au obligat pe liderul sovietic să își dea demisia. După „liberalizarea“ din perioada Hruşciov a urmat un interval de

„normalizare“, sub conducerea conservatorului neostalinist, Leonid Brejnev, în timpul căruia URSS a ajuns la paritate strategică cu SUA.

La începutul anilor 1960, Brejnev era văzut ca succesorul lui Hruşciov. În 1960 a fost numit în fruntea Sovietului Suprem, funcție din care a demisionat în 1964 pentru a deveni Secretar Adjunct al Comitetului Central al PCUS. La scurt timp, însă, a condus grupul de conservatori care l-a îndepărtat pe Hruşciov. Ca urmare, a fost numit în funcția de Prim Secretar al PCUS, preluând conducerea URSS alături de Alexei Kosîghin (prim-ministru în perioada 1964-1980). La acea vreme era clar că URSS nu depăşise SUA sub aspectul dezvoltării economice şi tehnologice; după 1960 rata de creştere economică sovietică scăzuse, spre deosebire de cea americană. În plus, convingerile lui Hruşciov privind durabilitatea păcii cu Occidentul şi dotarea armatei sovietice se dovediseră a fi false, în urma zborurilor avioanelor americane U-2 şi a Crizei rachetelor din Cuba. Noii lideri au acordat o importanță mai mare factorilor politici şi militari. De asemenea, Brejnev a sprijinit birocrația sovietică, astfel consolidându-şi poziția în plan intern. Coexistența paşnică a rămas fundamentul politicii externe sovietice, pentru că Brejnev nu a încercat o revizuire doctrinară considerabilă, comparabilă cu cea a lui Stalin sau a lui Hruşciov. Cu toate acestea, au existat anumite modificări semnificative în interpretarea coexistenței paşnice în timpul lui Kosîghin şi Brejnev.[12]

O serie de evenimente punctează direcția de politică externă a Uniunii Sovietice în perioada Brejnev (1964-1982): Primăvara de la Praga din 1968, acordarea de sprijin regimului din Vietnamul de Nord în războiul cu SUA, semnarea acordurilor SALT I şi SALT II, semnarea Actului Final de la Helsinki din 1975, extinderea influenței în Lumea a Treia (intervențiile în războaiele din Angola în 1975 şi Etiopia-Somalia în 1977 şi 1978), precum şi războiul din Afganistan din 1979.

În 1968, în Cehoslovacia se afla la putere un comunist novator, Alexander Dubček, care introdusese unul dintre cele mai radicale programe de reformă din blocul comunist (socialismul cu față umană), această perioadă fiind numită „Primăvara de la Praga“.[13] Pentru că evoluțiile din Cehoslovacia nu erau agreate de conducerea sovietică şi de alte state membre ale Organizației Tratatului de la

Varşovia, în august 1968 trupele Pactului au invadat Praga şi l-au instalat la putere pe Husák, un comunist mai dur. Brejnev a afirmat că Moscova avea dreptul de a interveni în afacerile interne ale oricărui stat socialist din interiorul blocului pentru a combate forţele anti-socialiste,[14] idee care avea să fie numită „Doctrina Brejnev".

Relevantă pentru politica sovietică de extindere a influenţei în lumea decolonizată este acordarea de ajutor regimului comunist din Vietnamul de Nord, în contextul războiului cu SUA (care sprijineau regimul din Vietnamul de Sud). Istoria acestui război este îndelungată şi complexă, evoluând de la sprijinul american pentru colonizatorii francezi după al Doilea Război Mondial, până la contextul Războiului Rece, în care SUA erau preocupate de efectul de tip domino (al răspândirii comunismului în regiune) şi acţionau potrivit politicii de îngrădire, iar China, după ruptura ideologică de URSS, se afirma ca nouă putere comunistă. Uniunea Sovietică s-a implicat atât în mod direct, lansând rachete sol-aer

Raze de acţiune ale rachetelor sovietice, în cazul amplasării lor pe teritoriul cubanez

împotriva bombardierelor B-52 americane, cât şi indirect, acordând ajutoare Vietnamului de Nord sub formă de echipament medical, arme, tancuri, avioane, elicoptere şi rachete pentru apărare antiaeriană. De asemenea, URSS a intervenit în războiul civil din Angola în 1975, indirect, prin intermediul cubanezilor, sprijinind facțiunea de orientare comunistă (din nou, SUA au sprijinit mişcarea adversă, anticomunistă). Războiul din 1977 şi 1978 dintre Etiopia şi Somalia este un exemplu al schimbării aliaților din timpul Războiului Rece. În acest caz, inițial URSS a acordat ajutoare Somaliei, ulterior sprijinind Etiopia, care fusese susținută anterior de SUA.

După cum am precizat anterior, politica de apărare sovietică a cunoscut modificări sub conducerea lui Brejnev, conceptul de coexistență paşnică fiind „militarizat". La sfârşitul anilor 1960, cele două tabere se aflau în plină cursă a înarmărilor nucleare, plecând de la asumpția că superioritatea nucleară le-ar fi oferit atuuri psihologice şi politice. Calculele „raționale" i-au făcut, însă, pe strategii şi liderii de ambele părți să realizeze că armele nucleare prezentau posibilitatea distrugerii în masă – „acestea nu erau mijloace calibrate pentru atingerea unor obiective politice definite, ci substitute ale scopurilor şi revendicărilor morale aflate la baza lor. Strategii şi liderii erau la fel de conştienți de dificultatea de a atinge o superioritate suficientă pentru a dezarma un adversar şi a dicta termenii predării. Chiar şi numai câteva arme rămase ar fi suficiente pentru a-i provoca atât de multă moarte şi distrugere unui agresor, încât nu ne putem imagina vreun scop politic rațional sau moral care să fie servit prin utilizarea acestor arme".[15] Astfel, destinderea începută în timpul lui Hruşciov a continuat iar cele două superputeri au ales din când în când varianta cooperării, concretizată în negocieri pentru controlul armamentelor, care au dus la semnarea câtorva acorduri şi tratate.

Negocierile pentru reducerea armamentului nuclear au început la Helsinki în noiembrie 1969 şi s-au încheiat în mai 1972 la Moscova, unde preşedinții celor două superputeri au semnat acordul SALT I (Strategic Arms Limitation Treaty – Tratatul pentru Limitarea Armamentelor Strategice). Tratatul privind rachetele anti-balistice (*anti-ballistic missiles* – ABM) a limitat fiecare superputere la două locații ABM(mai târziu amendat la una singură). Acesta a

Jimmy Carter şi Leonid Brejnev semneaza acordul SALT II (1979)

interzis şi dezvoltarea, testarea sau desfăşurarea unor sisteme ABM pe mare, în aer, la sol sau în spaţiul cosmic. „Scopul conceperii acestor constrângeri a fost garantarea supravieţuirii capacităţilor de distrugere reciprocă ale ambelor părţi, în cazul unui atac-surpriză lansat de adversar".[16] Până în 1979 s-au dus negocieri pentru semnarea SALT II. Acest acord a consolidat SALT I, elaborând, în plus, un set de restricţii privind dezvoltarea şi instalarea de lansatoare nucleare cu rază lungă de acţiune. SALT II a fost primul tratat care a redus cu adevărat forţele strategice de ambele părţi. Acesta a fost semnat la Geneva, la 18 iunie 1979, de Brejnev şi de noul Preşedinte american, Jimmy Carter. Totuşi, administraţia SUA nu l-a mai ratificat (deşi l-a respectat până în 1986), pentru că după şase luni de la semnarea tratatului Uniunea Sovietică a invadat Afganistanul. Un rol important în cursul acestor negocieri l-a avut Gromîko, longevivul Ministru de Externe, care sprijinea politica destinderii, dar care credea în statutul de superputere al URSS şi în necesitatea implicării URSS în negocierea oricăror acorduri internaţionale importante.

În perioada dintre semnarea celor două acorduri SALT a avut loc un eveniment în mod special semnificativ pentru politica Războiului Rece: semnarea Actului Final de la Helsinki din 1975. Acesta a însemnat în primul rând recunoaşterea URSS ca superputere întrucât recunoştea frontierele stabilite în interiorul Europei după al Doilea Război Mondial, ca o încercare de îmbunătăţire a relaţiilor dintre blocul comunist şi Occident (Comunitatea Europeană şi SUA). De asemenea, prin aceste acorduri se înfiinţa Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE). Capitolul referitor la securitate din Actul Final includea zece principii care să ghideze relaţiile dintre statele participante: respectarea drepturilor ce decurg din suveranitate; nerecurgerea la forţă sau la ameninţarea cu forţa; inviolabilitatea frontierelor; integritatea teritorială a statelor; rezolvarea pe cale paşnică a disputelor; non-intervenţia în afacerile interne; respectarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale, inclusiv libertatea de gândire, conştiinţă, religie sau credinţă; drepturi egale la autodeterminare pentru toate popoarele; cooperarea între state; şi îndeplinirea cu bună credinţă a obligaţiilor din dreptul internaţional.[17] Acordurile încheiate la Helsinki în 1975

şi semnate de 35 de state aparţinând ambelor tabere, „au recunoscut şi legitimat în mod implicit, indiferent cât de temporar, sfera privilegiată de influenţă a superputerilor în jumătatea de Europă a fiecăreia. Reflectând ipoteze realiste privind posibilitatea atingerii unui asemenea compromis echilibrat, ambele tabere au căzut de acord să recunoască două state germane suverane şi să le susţină apartenenţa la Naţiunile Unite“.[18]

Invazia sovietică în Afganistan a reprezentat încheierea perioadei de destindere din timpul lui Brejnev şi a demonstrat importanţa pe care o dobândise aparatul birocratic din URSS. Relaţiile dintre Afganistan şi URSS au apărut în anii 1960, odată cu crearea partidului comunist – care purta denumirea de Partidul Popular Democrat din Afganistan (PPDA) – cu ajutor semnificativ din partea Moscovei. În 1978, situaţia din Afganistan a devenit tot mai fierbinte din cauza măsurilor economice drastice, transformându-se dintr-o competiţie între facţiunile din interiorul PPDA într-un război civil. Pentru a controla situaţia, facţiunea aflată la putere a cerut ajutor militar Moscovei, cu argumentul că rebelii erau sprijiniţi din exterior, de SUA şi China. Iuri Andropov a fost cel mai important susţinător al intervenţiei în Afganistan, afirmând că URSS nu putea să permită un nou „sabotaj ideologic“,[19] precum cel din cazul Ungariei. În plus, acesta considera că Afganistanul intra şi în sfera de interes a Chinei. Începând cu luna decembrie 1979, Armata Roşie a ocupat ţara şi a luptat împotriva mujahedinilor (care au beneficiat de sprijin din partea SUA), fiind controlată de o generaţie de lideri militari care credeau în doctrina lor şi se împotriveau oricărei schimbări. Potrivit lui Wolf, „în timp ce invazia din Afganistan este deseori privită drept ultimul cui în coşciugul Destinderii, relaţiile dintre SUA şi URSS se deterioraseră constant înainte de decembrie 1979. La începutul anului, într-o discuţie despre situaţia din Afganistan, Ministrul de Externe Gromîko afirmase că o intervenţie ar fi periclitat fără rost progresele majore făcute de destindere, mai ales în privinţa tratatului SALT II care urma să fie semnat şi care era în favoarea Uniunii Sovietice“.[20] Cu toate acestea, URSS nu s-a abătut de la Doctrina Brejnev,

ducând timp de zece ani un război care i-a adus numai prejudicii atât pe plan intern, cât şi pe plan internațional.

Brejnev a murit în noiembrie 1982, pe când se afla încă la putere. Chiar dacă în intervalul conducerii sale URSS a ajuns la o paritate strategică cu SUA, în general perioada Brejnev este considerată una de stagnare în plan intern; în ciuda introducerii unor reforme economice în câteva etape între anii 1965 şi 1979, anumite probleme fundamentale au fost trecute cu vederea, iar sistemul sovietic a intrat în declin.[21] De altfel, aceasta a fost şi situația din majoritatea statelor din blocul comunist, în Polonia având loc chiar tulburări ale maselor şi greve în 1976 şi fondarea mişcării sindicale Solidaritatea în 1980. După moartea lui Brejnev, „se pare că, în perioada 1982-1985, numeroşi membri ai conducerii sovietice superioare se aflau în căutarea unui nou lider pe termen lung, cu idei creatoare şi inovatoare, o persoană care să readucă dinamismul în sistemul sovietic după stagnarea din era Brejnev. Persoana pe care majoritatea a ales-o în cele din urmă era în mod cert dinamică. Mihail Sergheevici Gorbaciov nu numai că a schimbat Uniunea Sovietică, dar a jucat un rol major în prăbuşirea acesteia, în colapsul puterii comuniste în Europa de Est şi în încetarea Războiului Rece“.[22]

Cele trei paliere ale politicii externe a URSS au fost aceleaşi în timpul celor doi lideri sovietici: competiția cu SUA pentru superioritate nucleară, dominația în Europa şi extinderea sferei de influență în lumea în curs de decolonizare. Abordările lor în acest sens includ atât constante, cât şi diferențe. Chiar dacă paritatea strategică cu SUA a fost atinsă abia în era Brejnev, nu a existat o reală deschidere în politica externă sovietică în perioada 1953-1982. Destinderea care a debutat în regimul Hruşciov a fost continuată ocazional, iar cooperarea acceptată în urma unor calcule raționale. O diferență de abordare a relațiilor internaționale a reprezentat-o politica de mare putere a conducerii Brejnev, statut recunoscut implicit prin semnarea Actului Final de la Helsinki din 1975. În ceea ce priveşte blocul comunist din Europa de Est, ambii lideri au recurs la forță pentru îndepărtarea liderilor mai liberali care se abăteau de la

doctrina dictată de Moscova. Nu în ultimul rând, Lumea A Treia a fost terenul luptei dintre cele două superputeri, în numele comunismului şi al democraţiei.

NOTE

1.Henry Kissinger, *Diplomaţia*, Editura All, Bucureşti, 2007.
2. Edward Kolodziej, *Securitatea şi relaţiile internaţionale*, Editura Polirom, Iaşi, 2007, p. 110.
3. Peter Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, ediţia a VII-a, Editura All, Bucureşti, 2000, pp. 24-25.
4. *Pravda*, 15 februarie 1956.
5. Leslie Holmes, *Postcomunismul*, Editura Institutul European, Iaşi, 2004, p. 172.
6. Sarah Streicker, „Soviet Intervention in the Hungarian Revolution of 1956", 2006, în http://www.umich.edu/~historyj/pages_folder/articles/Soviet_Intervention_in_the_Hungarian_Revolution_of_1956.pdf, accesat la 14 septembrie 2008, p. 2.
7. Mark Kramer, „New Evidence on Soviet Decision-Making and the 1956 Polish and Hungarian Crises", Woodrow Wilson Center for Scholars: Cold War International History Project, 1996, în http://www.wilsoncenter.org/topics/pubs/ACF19B.pdf, accesat la 14 septembrie 2008, p. 7.
8. Streiker, 2006, p. 5.
9. Vladislav Zubok, „Khruschev and the Berlin Crisis (1958-1962)", Woodrow Wilson Center for Scholars: Cold War International History Project, Working Paper nr. 6, 1993, în http://www.wilsoncenter.org/topics/pubs/ACFB7D.pdf, accesat la 14 septembrie 2008, pp. 8-12.
10. Calvocoressi, 2000, pp. 27-28.
11. Calvocoressi, 2000, pp. 30-32.
12. John Van Oudenaren, „„The Tradition of Change in Soviet Foreign Policy", Institute for National Strategic Studies, McNair Papers, nr. 7, aprilie 1990, pp. 1-30, în http://www.ndu.edu/inss/mcnair/mcnair07/mcnair7.pdf, accesat la 14 septembrie 2008, p. 7.
13. Holmes, 2004, p. 129.
14. Leonid Brejnev, Discurs în faţa muncitorilor polonezi, noiembrie 1968, în http://www.fordham.edu/halsall/mod/1968brezhnev.html, accesat la 14 septembrie 2008.
15. Kolodziej, 2007, p. 113.
16. Kolodziej, 2007, p. 118.

17. Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, Actul Final de la Helsinki, 1975, în http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf, accesat la 14 septembrie 2008.
18. Kolodziej, 2007, p. 126.
19. Matt W. Wolf, „Stumbling Towards War: The Soviet Decision to Invade Afghanistan", în *Past Imperfect*, vol. 12, 2006 în http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/Volume%2012/Stumbling%20Towards%20War.pdf, accesat la 14 septembrie 2008, p. 11.
20. Wolf, 2006, p. 13.
21. Holmes, 2004, p. 173.
22. Holmes, 2004, p. 174.

Vizita lui Mihail Gorbaciov la Bucureşti (1987)

The constant rejection by the Ceauşescu regime of any Soviet-inspired economic or political reforms led to a growing tension in bilateral relations, as well as in the broader Communist camp. In this context, Mikhail Gorbachev's visit to Romania, in May 1987, amounted to a „dialogue of the deaf" and paved the way for a direct Soviet involvement in the undermining of Ceauşescu's leadership. The subsequent Soviet moves should be integrated into a broader design for Eastern Europe, which can be helpful in explaining the character of the Romanian revolution, in December 1989.

Relaţiile româno-sovietice târzii

MIHAI DORIN

Simulacrul reformelor realizate sub regimul lui Ceauşescu a fost dublat de o permanentă regresie ideologică. Dacă la începuturile carierei sale, politica lui Ceauşescu a trecut în ochii multora drept novatoare, reformistă şi oarecum nonconformistă în raporturile cu Moscova, treptat, filonul înnoitor a secat definitiv, astfel încât, la sfârşitul ciclului său istoric, regimul comunist din România era cel mai osificat şi mai primitiv din spaţiul european.

Veritabilul cult führerist al personalităţii, grefat pe un naţional-comunism agresiv, a avut un efect devastator asupra spiritului critic. Nu este mai puţin adevărat că nu criticismul a însoţit procesul de comunizare în genere, însă în România discursul critic a fost discreditat aproape integral şi pe tot parcursul istoriei comuniste. Nici măcar scurta perioadă a liberalizării controlate, din primii cinci ani ai regimului lui Ceauşescu, nu a fost valorificată în sensul edificării unei culturi civice de tip critic. Discursul naţionalist a captat aproape toate energiile potenţial critice. Însă nici un sistem politic nu poate funcţiona în absenţa

oricărei alternative critice. Mult trâmbițata „critică şi autocritică" a avut misiunea de a devia gestul critic de la substanța lui autentică, înspre aspecte formale. Ceremoniile de demascare, aşa-zisele dezvăluiri spectaculoase, falsa asumare a erorilor comise de regim, aduse ciclic la cunoştința publicului şi mereu puse în responsabilitatea unor personaje politice, niciodată în cea a sistemului în substanța lui, au făcut parte din spectacolul ideologic al regimului, care a inventat mereu inamici reali sau imaginari, spre a legitima „vigilența" spiritului critic şi a da substanță tezelor fundamentale ale materialismului dialectic şi istoric.

Regimul s-a străduit în permanență să aducă dovezi că istoria lui este conformă marxism-leninismului. Pe care-l mai şi îmbogățeşte, prin experiența „creatoare" românească. Universalul şi particularul se potențau reciproc, spre satisfacția ideologilor de la Bucureşti, care au investit enorm în ideea participării la universal, prin specificul național. O armată de apparatciki au lucrat decenii în şir la opera de consolidare a regimului, cu o armătură ideologică „originală", nereuşind însă să promoveze nici un interpret importat al marxismului, nici un gânditor de anvergură. Teama de a nu risca o cugetare liberă a inhibat orice tentativă semnificativă de fundamentare a unei gândiri marxiste autentice. Aşa-zisa filosofie marxistă românească s-a limitat la comentarii în filigran pe marginea tezelor clasice ale marxism-leninismului, teze care au fost treptat înlocuite cu cele ale liderului maxim. Istoria gândirii marxiste din România comunistă este, în consecință, un deşert. Exilată în spațiul meschin al comentariului de text şi anexată de naționalism, gândirea filosofică marxistă din România nu a produs decât modeste aproximări. Pe fundalul acestui peisaj deşertificat, Partidului Comunist nu i-a fost greu să producă o manipulare de proporții care se va constitui în fundamentul teoretic al ceauşismului. Iar posibila critică a lipsei reformelor veritabile a fost înlocuită cu o atitudine virulentă față de ideile „nefaste" venite din exterior. Terenul a fost pregătit de regimul lui Gheorghiu-Dej, la sfârşitul anilor '50, însă teoria va atinge paroxismul sub Ceauşescu.

Substanța discursului critic a fost deturnată din lăuntrul sistemului, spre exterior. Națiunea română putea fi liniştită: problemele din interior sunt reglate

de partid, prin mecanisme de el ştiute, în vreme ce problemele (pericolele) externe presupun starea permanentă de veghe. Acesta este motivul perseverenţei diabolice a regimului comunist de la Bucureşti de a se legitima, atât înlăuntru, cât şi în afară, prin recursul la ideea (în fapt ideologia) specificului naţional. Asumându-şi rezolvarea problemelor specifice, PCR s-a considerat mereu în avangarda gândirii marxiste şi aplicării sale „creatoare". De aici şi până la statutul de procuror ideologic nu a fost decât un pas, pe care comuniştii români l-au parcurs rapid.

Etapa „certitudinilor" ideologice a durat însă până la apariţia reformismului gorbaciovist. Sub regimul lui Gheorghiu-Dej nu se realizase mai mult decât o ajustare de parcurs. Întrucât hruşciovismul nu a vizat fondul marxism-leninismului, ci doar „devierea" stalinistă, lui Gheorghiu-Dej i-a fost relativ uşor să se proclame atlet al destalinizării, prin măsurile luate *avant la lettre*, împotriva grupului deviaţionist Ana Pauker – Vasile Luca. Dar spre deosebire de Hruşciov, Gorbaciov nu era un ţăran ajuns la vârful puterii, ci autorul unui proiect reformist, lansat la mijlocul anilor '80, într-o atmosferă de relaş ideologic. De aceea, confruntarea dintre ortodoxistul Ceauşescu şi reformistul Gorbaciov s-a dus într-un alt plan decât cea istorică, dintre Dej şi Hruşciov.

Şiretenia l-a ajutat pe Gheorghiu-Dej să diagnosticheze corect elanul naiv, de ţăran parvenit, al lui Hruşciov. Peste 30 de ani însă, planurile s-au schimbat: actorul de la Kremlin este departe de a fi un naiv, iar Ceauşescu nu mai este un vasal oarecare, ci o personalitate cu un trecut consistent, care îi consolidase legitimitatea. Gorbaciovismul a accelerat însă procesul iremediabil de degradare ideologică a comunismului românesc. Obsesia că centrul moscovit şi-ar putea relua rolul de director ideologic l-a speriat pe Ceauşescu. Acceptarea unei ideologii „străine" ar fi însemnat practic delegitimarea ceauşismului. La vârsta la care ajunseseră naţional-comunismul şi cultul personalităţii, adaptarea la gorbaciovism a comuniştilor români era practic imposibilă. Regimul atinsese cota paroxistică a puterii, întoarcerea la obedienţa originară fiind practic imposibilă. Confruntarea devenea astfel inevitabilă. În aceste condiţii, prima

mişcare a ideologilor dâmboviţeni, confruntaţi cu riscul unei reacţii politice imprevizibile a Moscovei, a fost să schimbe discursul politic de la tema reticenţei faţă de reforme, la subiectul reformei. Regimul de la Bucureşti nu are nicio problemă cu reformele, tema însăşi fiind falsă, în condiţiile în care Ceauşescu a rezolvat încă de la legendarul Congres al IX-lea al PCR ceea ce îşi propune, mai nou, gorbaciovismul. Aşadar, reformele lui Gorbaciov nu pot furniza nicio soluţie importantă socialismului din România. Atitudinea antigorbaciovistă a lui Ceauşescu este, din start, totală şi viscerală. Reformele sunt un capitol rezolvat strălucit, iar România a atins deja etapa performantă a construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Aceasta este concluzia Plenarei CC a PCR din noiembrie 1985.[1]

Nimic şi nimeni nu mai pot abate regimul de la calea pentru care a optat „magistral", încă de la Congresul al IX-lea. Înscrişi în competiţia contra cronometru, ideologii de serviciu fac pasul decisiv către proclamarea lui Ceauşescu drept „titan al gândirii". Treptat, din laboratoarele regimului se lansează ideea „ceauşismului" drept alternativă la „gorbaciovism". Reacţia lui Ceauşescu faţă de posibilitatea coabitării economiei private cu cea socialistă, experimentată deja în Polonia, Ungaria, Iugoslavia, dar şi în China Populară, este vehementă. Ideologii de la Bucureşti reacţionează cu aceeaşi promptitudine atunci când în Ungaria se discută, la începutul anului 1989, posibilitatea abandonării sistemului partidului unic şi, pe cale de consecinţă, a eliminării rolului conducător al partidului comunist.[2] Ceauşescu însuşi nu ezită să semnalizeze Budapestei şi Varşoviei, în timpul vizitelor efectuate în cele două capitale, în iunie 1989, riscul la care se expun prin limitarea rolului conducător al partidului.

Vizita lui Gorbaciov la Bucureşti (25-27 mai 1987) a reprezentat un straniu pretext pentru un dialog al surzilor. Specialiştii în potemkiniade ai lui Ceauşescu s-au străduit să lustruiască realitatea cenuşie a României, în speranţa că vor reuşi să adoarmă vigilenţa liderului de la Kremlin, prezentându-i un popor „strâns unit în jurul conducătorului iubit". Avea să fie unul dintre ultimele gesturi potemkiniste ale regimului lui Ceauşescu, înaintea căderii cortinei. Gorbaciov a încercat cu disperare să lege un dialog cu cetăţenii, dar a trebuit să

se mulțumească cu un monolog amar cu privire la un popor abrutizat, incapabil de reacție sinceră, obligat să-şi camufleze sentimentele adevărate, precum şi cu lectura numeroaselor scrisori primite de ambasadorul sovietic E. M. Tiajelnikov, în zilele premergătoare vizitei. [3] Principalii dizidenți (Dan Deşliu, Mircea Daneliuc, Florica Mitroi, Iulian Sprâncenatu) au fost puşi sub strictă supraveghere, iar inginerul Ion Puiu, fost lider al tineretului național-țărănesc, a fost arestat în 20 mai 1987. Chiar de la debutul vizitei de la Bucureşti, ziarul *L'Express* publica un interviu cu matematicianul dizident Mihai Botez, în care autorul aducea aspre critici regimului comunist de clan familial din România. Mai multe referințe critice făcute de Gorbaciov la adresa regimului lui Ceauşescu au fost total ignorate de media românească, care s-a limitat să relateze vizita în clasica sa limbă de lemn. Vizita a prilejuit însă ample şi acide comentarii în presa occidentală. [4] Nu a scăpat, evident, cea mai dură acuzație adusă de liderul sovietic lui Ceauşescu, aceea că „ține întreaga țară în frică, izolând-o de lumea înconjurătoare" .[5]

Înscrisă în ritualul obligatoriu al vizitelor de partid şi de stat dintre liderii „țărilor frățeşti", vizita lui Gorbaciov a fost un eşec pentru ambele părți. Liderul de la Kremlin va fi constatat că regimul din România este complet depăşit de timp, iar Ceauşescu locuieşte într-o fantastică realitate paralelă. Populația apatică şi înfricoşată nu a putut schița gesturi de împotrivire, dar a protestat în felul său, prin căldura primirii făcută oaspetelui mesianic, în contratimp cu răceala oficialilor. Dacă Ceauşescu nu a înțeles nimic din mesajul lui Gorbaciov, acesta din urmă a avut ocazia să constate, în direct, că regimul de la Bucureşti nu mai are niciun viitor, decizându-se să-i încurajeze, prudent, pe opozanții lui Ceauşescu, fapt confirmat de către unii dintre aceştia (generalul Nicolae Militaru şi Silviu Brucan).

Vizat direct de criticile din afară cu privire la stagnarea economică şi la declinul ideologic al României, Ceauşescu se va lansa la sfârşitul anilor '80 într-o campanie dură la adresa celor care trădează idealurile socialismului. În toate discursurile din ultimii săi ani, Ceauşescu a insistat să demonstreze că România este deja un model, prin realizarea timpurie a reformelor. Discursul susținut de către Ceauşescu la şedința CPEx din aprilie 1988 este emblematic în

acest sens.[6] Peste două luni, cu ocazia unei reuniuni a cadrelor de partid, el revenea asupra temei, combătând furibund tendința periculoasă care a făcut carieră într-o anumită epocă de tristă amintire, de a lua de bun „tot ce vine din exterior". Această deviere s-a făcut vinovată pentru faptul de a ne fi condus la „negarea trecutului milenar şi al istoriei poporului român, la nihilism şi cosmopolitism". Această epocă revolută s-a încheiat însă o dată cu stabilirea liniei politice moderne de către Congresul al IX-lea al PCR şi restaurarea demnității naționale.[7]

Istorismul, dublat de antisovietism şi antieuropenism, este nota dominantă a discursului oficial din ultimii ani ai regimului comunist din România. Sunt anii în care Ceauşescu a căzut în capcana propriilor idei din primul deceniu al regimului său, atunci când se opusese cu obstinație etichetării drept deviaționiste a unor partide „frățeşti" de către altele. Ceauşescu fusese în anii '70 campionul dreptului la autodeterminare şi autonomie doctrinară. Reacția lui la acuzația de trădare a purității doctrinare ori de „deviaționism" ideologic a fost totdeauna promptă. Era vremea în care nu puțini au crezut, fără să se documenteze temeinic, că Ceauşescu este un „creativ".

La sfârşitul anilor '80, Ceauşescu nu mai avea însă nimic de spus, chiar dacă ideologii săi se chinuiau spasmodic să convingă lumea că „gândirea şi

acțiunea" lui asigurau „o perspectivă lucidă procesului de construire a socialismului şi, într-o măsură generală, procesului revoluționar mondial".[8]

Deteriorarea nivelului de trai s-a accentuat în anii '80, ca urmare a politicii megalomane de industrializare şi a creşterii spectaculoase a datoriei externe, de la 3,6 miliarde de dolari în anul 1977, la 10,2 miliarde de dolari în anul 1981.[9] În aceste condiții, politica de mobilizare a populației pentru plata datoriei externe până în anul 1990 se va dovedi fatală, întrucât ea a contribuit la ruperea „contractului social nescris" (Silviu Brucan) dintre partid şi clasa muncitoare. Exportul iresponsabil, cu deosebire cel cu produse alimentare, prioritar către URSS şi restrângerea draconică a importurilor, au accentuat deriva regimului şi sentimentul de insecuritate al populației.[10]

La rândul său, politica de sistematizare a satelor (în realitate un proiect coreean de concentrare a populației, în scopul desăvârşirii „omului nou") a realimentat conflictul (închis aparent în anul 1962, cu prilejul finalizării cooperativizării agriculturii) regimului cu marele tăcut, țărănimea.[11] Peste 10.000 de sate au fost desemnate în a doua jumătate a anilor '80 pentru a fi demolate.

Marele mut (societatea românească) nu s-a trezit nici cu acest prilej. Şi presupusele „voci ale conştiinţei" au lipsit, aproape cu desăvârşire. Compromiterea universului ţărănesc tradiţional, mental şi spiritual, este una dintre marile drame produse de regimul comunist.[12] În consecinţă, toate încercările de a reinventa ţărănimea drept clasă socială şi forţă politică (vezi experienţa PNŢCD în această materie) au eşuat, în condiţiile în care identitatea acesteia a fost iremediabil compromisă. Regimul fesenist va prelua şi dezvolta această situaţie, cronicizând astfel condiţia ancilară a ţărănimii şi contribuind la cvasi-autonomizarea „celeilalte Românii", adică cea tăcută, debusolată, săracă şi dependentă de stat, prin politica unui sistem paternalist, aşa cum este cel creat de către gruparea Iliescu, în perioada post-decembristă.

Pe parcursul anului 1989, accentele xenofobe ale regimului se intensifică. La rândul său, discursul ideologic întră în colaps. Iar atunci când obsesia complotului universal s-a instalat, regimul era iremediabil blocat. Reacţia lui Ceauşescu la criticile venite din exterior devine inflexibilă. Ungaria este învinovăţită, după un scenariu clasic, că urmăreşte să deturneze atenţia populaţiei de la problemele interne către temele naţionalist-şovine de inspiraţie horthystă.[13] Manifestările din Ungaria prilejuite de reabilitarea lui Imre Nagy sunt încriminate în presa de partid, în vreme ce românii prezenţi la comemorare sunt etichetaţi drept „fascişti", „mercenari" şi „elemente în solda serviciilor străine, ostile României". Ungaria s-a instalat pe parcursul anului 1989 în prim-planul presei de partid de la Bucureşti. Întrucât xenofobia scapă oricărui control raţional, regimul de la Budapesta este catalogat drept „calul troian al imperialismului" .[4] Sentimentul naţional este exacerbat cu accente xenofobe şi în mesajul trimis de Ceauşescu, în iunie 1989, participanţilor la simpozionul dedicat centenarului Eminescu.

În fine, tema atât de sensibilă a Basarabiei, evitată cu prudenţă de-a lungul anilor, îşi găseşte locul, destul de transparent, în discursul de la Congresul al XIV-lea al PCR, din noiembrie 1989.[15] Era însă prea târziu pentru acest tip de dezvăluiri. Subiectul nu mai putea mobiliza conştiinţa naţională, şi cu atât mai

puţin pe cea de partid, de vreme ce Basarabia începuse să-şi afirme identitatea naţională, încă din vara anului 1989, pe spezele sale şi ale Moscovei, fără concursul regimului de la Bucureşti. Regimul lui Ceauşescu, ce s-a dorit campion al renaşterii conştiinţei şi voinţei naţionale, era depăşit de trezirea Basarabiei. Din acest motiv, ratarea întâlnirii cu duhul naţional al Basarabiei s-a produs atunci, în vara lui 1989. Regimul de la Bucureşti nu mai avea nici o semnificaţie pentru corifeii renaşterii naţionale din Basarabia şi nici o contribuţie în această mişcare. Practic, trezirea Basarabiei întru apărarea identităţii sale culturallingvistice nu s-a metamorfozat într-o mişcare naţională de anvergură, întrucât România a fost marele absent din această ecuaţie. Regimul lui Ceauşescu îşi vedea anulat, în aceste împrejurări, fondul şi credibilitatea retoricii sale naţionaliste.

În vara anului 1989, Chişinăul dezvăluia cât de găunos era, practic, discursul naţionalist al Bucureştiului. Peste un an, România va rata din nou întâlnirea cu Basarabia. Aceasta era proba concludentă a faptului că naţional-comunismul nu ne-a îmbogăţit decât cu un ocean de cuvinte. Din voinţă proprie, dar şi cu acordul tacit şi subtil al Moscovei, mişcarea naţională de la Chişinău a pus, în vara lui 1989, într-o postură ingrată şi neaşteptată, regimul lui Ceauşescu. Loviturilor primite de la Gorbaciov ori din Ungaria li se adăugau, mai nou, cele de la Chişinău. Să clamezi pretutindeni demnitatea naţională restaurată, chipurile, de comunism şi să nu reacţionezi, în niciun fel, la semnalul basarabean, semnifica, pe fond, că naţionalismul românesc, marca Ceauşescu, nu mai era bun la nimic. Ultima redută ideologică care legitimase ceauşismul s-a prăbuşit sub greutatea lecţiei basarabene. Importă mai puţin, în ecuaţia demonstraţiei noastre, dacă lecţia basarabeană a fost efectiv produsul voinţei naţionale sau numai o temă indusă de Moscova, aşa cu demonstrează Françoise Thom.[16] Mai semnificativ este faptul că Bucureştiul a lipsit complet din acest scenariu, fie chiar şi numai la nivel de reacţie ori simplu „comentariu al istoriei", cum ar spune Constantin Noica. Dacă în anul 1918 retorica naţionalistă românească ar fi fost la fel de găunoasă precum cea comunistă, România Mare ar fi fost un proiect ratat.

La prima vedere, relația Ceauşescu-Gorbaciov a decurs în termeni rezonabili. Istoria raporturilor dintre cei doi are chiar o inedită dimensiune ludică. Astfel, dacă în timpul vizitei la Bucureşti din mai 1987 Gorbaciov trimite câteva săgeți bine strunite la adresa regimului din România, peste doar câteva luni acesta îl decora pe Ceauşescu, la Moscova, cu Ordinul Lenin. Mai mult chiar, accentele critice ale ziarelor ruseşti față de regimul de la Bucureşti devin tot mai rare după octombrie 1987. Pare să se fi realizat fie o înțelegere tacită între preopinenți, fie debutul unei prudențe strategice din partea Moscovei. În orice caz, atitudinea Moscovei se înscrie în datele clasice ale *Realpolitik-ului.* Moscova pare să etaleze o atitudine imperială de toleranță față de jocul de glezne al lui Ceauşescu. Astfel, dacă oficiosul *Pravda* ia în derâdere „conducătorul suprem", chiar în preziua Congresului al XIV-lea al PCR, Gorbaciov îi trimite peste doar trei zile o scrisoare de felicitare. Ambiguitățile abil puse în scenă se vor menține şi în perioada din preajma şi de după prăbuşirea lui Ceauşescu. Toate semnalele transmise de Moscova Bucureştiului, în cursul anului 1989, afişează o detaşare condescendentă. Nimic nu lăsa să se întrevadă o implicare ocultă în evenimentele ce aveau să vină. Gorbaciov şi-a jucat cu măiestrie rolul de *magister* tolerant şi înțelegător cu ucenicii. Chiar dacă, în varii ocazii, Ceauşescu a supralicitat în relațiile cu Gorbaciov, acuzându-l de abandonarea valorilor fundamentale ale comunismului – precum rolul conducător al partidului, proprietatea socialistă şi planificarea centralizată, liderul de la Kremlin nu a intrat niciodată într-o polemică directă cu acesta.

Şi marja de libertate în politica externă a lui Ceauşescu s-a restrâns dramatic, în cursul anului 1989. Culoarul lui Ceauşescu s-a înfundat, practic, odată cu apropierea lui Gorbaciov de China, cu retragerea trupelor sovietice din Afganistan, dar mai ales ca urmare a ecoului uriaş al perestroikăi, în Occident. Politica de reforme a lui Gorbaciov şi a celorlalți sateliți ai Moscovei l-a încercuit, practic, pe Ceauşescu, restrângându-i total spațiul de manevră şi aruncându-i în neant temele lui predilecte. Atât evenimentele din Basarabia, din vara anului 1989, cât şi eşecul economiei româneşti, care condusese la izolarea țării şi înfometarea populației, au redus la tăcere sentimentul național. În noiembrie

1987, lozinca inscripționată la Braşov – „Ajutor, Mişa!" – demonstra cât de fragil era pomposul naționalism oficial, în raport cu adevărul tragic, al umilirii prin înfometare a populației.[17]

Dacă atitudinea lui Gorbaciov față de Ceauşescu este în general ternă, poziția sa față de manifestările iredentiste ale Budapestei în raporturile cu România este discret aprobatoare. În cursul anului 1989, contenciosul româno-maghiar în problema drepturilor minorității maghiare din România se impune ca subiect de drept internațional. Se adăuga astfel o nouă temă, pe care regimul lui Ceauşescu nu o mai putea gestiona. Iar Moscova nu juca pentru prima dată cartea transilvană, pentru a presa regimul de la Bucureşti. În această ordine de idei, atunci când, în martie 1989, la Geneva, Comisia pentru drepturile omului a Națiunilor Unite a adoptat o rezoluție de condamnare a României, pentru „grava violare a drepturilor omului şi libertăților fundamentale",[18] URSS a lipsit de la vot. Era o formulă elegantă de a sancționa Bucureştiul, fără a se situa făţiş de partea Budapestei. Este indubitabil însă că Moscova a avut mereu o misiune subterană, în cursul evenimentelor din România. În consecință, ea nu putea să lipsească din scena finală. România a beneficiat de o atentă monitorizare de către Moscova, operațiune care i-a permis să identifice personajele capabile să asigure o soluție alternativă. Țara care născise comunismul românesc îşi asigura un loc privilegiat pentru clipa prohodului său. Cercul se închidea. E drept, este mai mult o ipoteză şi o deducție logică decât o concluzie întemeiată pe izvoare, în sensul pozitivist al demonstrației. Construirea unei alternative credibile este însă un fapt care se află în deplin acord cu politica lui Gorbaciov şi cu interesele URSS. Până unde s-a întins „mâna Moscovei" (temă misterioasă, obsedantă şi veche de câteva secole), este o întrebare la care, deocamdată, este mai greu să răspundem. Ochiului format al doamnei Françoise Thom nu-i scapă însă semnele purtând iscălitura inconfundabilă a Moscovei. URSS pare să fi înscenat cu măiestrie prăbuşirea unui sistem pe care l-a controlat atât de mult timp, pentru ca la ora scadenței inevitabile să-l ajute să cadă credibil, fără a provoca un vid politic de proporții. Moscova a rezervat comunismului o dispariție naturală

care se vrea parcă o izbăvire pentru păcatul originar al impunerii utopiei prin foc şi sânge. E un scenariu ce mizează pe o delimitare netă faţă de destinul regimului nazist.

Deprins, o viaţă, să mintă, comunismul a înşelat lumea şi în felul în care a dispărut. Pare că, la o comandă magică, acesta s-a ascuns în nisipurile mişcătoare ale istoriei. De parcă nici nu ar fi existat şi nu ar fi fost coşmarul atâtor popoare şi generaţii. Subtilă alchimie care face ca inflexibilul *damnatio memoriae* să devină, parcă, mai îngăduitor, dacă nu chiar oarecum umanizat.

Între anii 1987-1989 se produc evenimente care, privite retrospectiv, se înscriu în seria istorică a sfârşitului ciclului comunist. E un mecanism controlat de o forţă aparent insesizabilă, astfel încât colapsul să se finalizeze, cu pierderi minime, dar mai ales să asigure salvarea fiilor. Diferenţele specifice rezultă din particularităţile istorice ale fiecărei ţări în parte. Evident, nu au lipsit elementele imprevizibile, însă scenariul pare să fi fost gândit cu destulă acurateţe. Distinsa cercetătoare a fenomenului comunist, Françoise Thom, a avansat ipoteza „loviturilor de pumn" aplicate cu o precizie de maestru între anii 1987-1988, în toate ţările comuniste. Concluzia că nimic nu este întâmplător într-un sistem ultracentralizat şi performant în materie de supraveghere a tot ce mişcă în front, nu are însă nimic misterios. Aceste operaţiuni se constituie în premise ale evenimentelor finale, dintre anii 1989-1990.

Valul de arestări ale dizidenţilor din RDG, dintre noiembrie 1987 şi ianuarie 1988, repetat aproape la indigo în Cehoslovacia, încarcerarea liderilor *Solidarităţii* şi reprimarea mişcărilor studenţeşti din mai 1988, în Polonia, revolta muncitorilor de la Varşovia, din noiembrie '87 sunt evenimente ce pregătesc etapa Fronturilor populare, care vor pregăti terenul pentru beneficiarii puterii de mai târziu.[19] Marca KGB a acestei mizanscene nu este greu de depistat.

În România, ţară individualizată de regimul primitiv ceauşist, etapele se vor comprima şi se vor suprapune, făcând ca abia peste ani să se întrevadă rotiţele mecanismului ascuns. Asistăm, pe fond, şi la o mişcare de continuitate istorică. Fenomenul „arderii etapelor", consacrat în perioada modernizării

României, era adoptat de noii corifei ai schimbării şi adaptat condiţiilor locale. Era încă o mărturie a „creativităţii" lor.

Şeful KGB din acei ani, Cebrikov, îşi permite să dezvăluie un secret profesional: „Dată fiind situaţia politică, vom continua să perfecţionăm acţiunea noastră comună cu organele de securitate din ţările socialiste surori. Vom acţiona în strânsă legătură cu ele".[20] E sigur că înaltul demnitar nu viza mişcarea aştrilor şi cu atât mai puţin promenada pensionarilor pe Nevskii Prospekt. Glasnostul gorbaciovist producea efecte imprevizibile: KGB ieşea la vedere şi se manifesta ca un serviciu secret de tip clasic. Acesta era un semnal pe care foarte puţini l-au descifrat în epocă.

În ţările din Est, noile elite politice instalate după prăbuşirea regimurilor comuniste admit contribuţia KGB în această mişcare istorică. Cu excepţia României, unde beneficiarii schimbării au perseverat să impună în conştiinţa publică o versiune naţionalistă şi înălţătoare despre revoluţie. Naţionalismul şi istorismul sunt prea înrădăcinate în România, pentru ca populaţia să servească o altă versiune decât cea eroică, promovată de aşa-zisa „revoluţie în direct". Versiunea românească a schimbării regimului este o capodoperă de manipulare. Încă mulţi ani, studenţii de la politologie vor putea învăţa despre arta manipulării făcând anatomia evenimentelor din România sfârşitului de ciclu.

Asaltul final asupra aparatului conservator a fost lansat de Gorbaciov, cu prilejul celei de-a XIX-a Conferinţe a PCUS, din iulie 1988. Partidul Comunist trebuia salvat de o nouă generaţie de apparatciki. Iar KGB-ul era garantul acestei mutaţii. Unul dintre liderii de la Kremlin o spune cât se poate de răspicat: „Gorbaciov considera KGB-ul mai puţin ca o ameninţare, cât ca un sprijin pentru reformele sale".[21] Implicarea KGB în pregătirea şi poziţionarea diverselor Fronturi populare, între anii 1988-1990, nu mai este un secret.[22] Iar Fronturile apar, dirijate de o mână de maestru, într-o înlănţuire firească, inducând mulţimilor convingerea că ele fac istoria. Performanţele serviciilor secrete sovietice în materie de manipulare nu mai sunt de mult secrete. A fost suficient ca liderii KGB să deschidă fişetul arhivelor din anii interbelici, unde au găsit schemele tactice şi

strategice ale Fronturilor populare antifasciste care au împăienjenit Europa acelor ani, de la un cap la altul. Nu le mai rămânea decât să ungă rotițele unui mecanism bine conservat. *Quod erat demonstrandum:* în aprilie 1988 se lansează la Tallin Frontul Popular Estonian, condus de scriitori (eterna poveste cu scriitorii, repetată riguros şi în celelalte republici sovietice, dar nu numai) şi diverşi alți „oameni de bine". Îi urmează, la distanță de doar câteva zile, după o regie ce pare să lase suficientă marjă de acțiune spontaneității, deşi, în realitate, actorii erau atent dirijați, letonii, moldovenii şi lituanienii. În fine, Fronturile populare din şase țări (Ucraina, Letonia, Estonia, Lituania, Armenia şi Georgia) realizează la mijlocul aceleiaşi luni, la Liov, în Ucraina, Comitetul de coordonare al Mişcărilor patriotice ale popoarelor din URSS. Iar KGB privea cu un calm olimpian cum creşte mlădița patriotismului în republicile sovietice, unde decenii în şir patriotismul – mai puțin cel sovietic – fusese pedepsit, ca o crimă. Câtă generozitate!

Fronturile populare îşi radicalizează discursul într-un ritm alert. Abia creat în luna iulie, Frontul democratic pentru perestroika, de la Liov, înscrie în programul său ideea „reabilitării statului ucrainean". Urmează, la rând, republicile din Sud: mai întâi Azerbaidjanul, apoi Georgia, unde se înființează chiar un Partid Național Democratic. În anul 1988, Fronturi populare apar şi la Moscova, la Gorki, la Krasnoiarsk, Stavropol, Leningrad, în Karelia, dar şi în Tartaria ori la Kuibîşev. Perestroika face furori în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia şi Bulgaria. Pretutindeni, mesajul este aproape identic: revenirea la tradițiile naționale, la democrație şi pluralism.[23] Nimic nu este întâmplător în acest creuzet de evenimente şi personaje. În realitate, tot ce trecea drept „spontan" era îndelung premeditat.

Deocamdată, România lipseşte de pe această hartă a evenimentelor. Încremenită în cultul personalității liderului suprem, izolată politic şi economic, România oficială se pregăteşte pentru „noi şi mărețe izbânzi". Să fi dat Gorbaciov undă verde înființării Fronturilor populare doar pentru a-şi lărgi baza de mase, în vederea asaltului final asupra birocrației de partid ultraconservatoare?! Să

nu fi evaluat corect implicațiile deschiderii periculoasei „cutii a Pandorei" naționalismului? E greu de crezut că orbirea puterii, sau demonul trădării, idee cultivată cu încăpățânare de o armată de nostalgici şi de care a fost insistent acuzat, l-au condus pe liderul de la Kremlin spre soluția abandonării cauzei, în momentul în care a luat act de faptul că maşinăria perestroikăi începe să devoreze sistemul. În spatele lui Gorbaciov funcționau încă structurile sistemului, chiar dacă incoerent. Practic este imposibil ca acestea să fi fost paralizate în fața riscurilor ce puteau să decurgă din acțiuni aventuriste. Într-un sistem de complexitatea celui sovietic este greu, dacă nu imposibil, să ne imaginăm că Gorbaciov a mizat pe o singură carte. Jocurile de culise se înscriu în lunga tradiție a politicii imperiale, iar Gorbaciov nu a făcut excepție. Sistemul trebuia pregătit şi ajutat să se metamorfozeze, evitând astfel spectrul unei hemoragii de proporții. Iar primii care au conştientizat această perspectivă apocaliptică au fost chiar membrii aparatului. Evident, cei irecuperabili vor fi înghițiți de evenimente.

KGB este un specialist recunoscut în scenarii revoluționare. Revoluțiile concepute în laboratoarele KGB au dat, în timp, rezultate, fie că e vorba de cea cubaneză, de mişcările marxiste latino-americane, de cele africane din anii 1960-1980, de acțiunile anti-apartheid din Africa de Sud, ori de vasta rețea de partide comuniste, mişcări de eliberare, precum şi puzderia de personalități care au lucrat de-a lungul timpului la edificarea mitologiei stângii revoluționare. Îşi poate cineva imagina ca temutul KGB, prezent pe tot mapamondul, să lipsească de la Tallin, Vilnius, Varşovia, Praga, Budapesta ori Bucureşti? Şi asta când toată lumea era în schimbare, iar SUA finalizase cu succes faimosul scut de protecție antirachetă? Iată un înalt oficial al KGB, numărul doi în ierarhie, spulberând orice iluzie ori naivitate, afirma încă din septembrie 1987: „Scopul nostru final este să asigurăm dezvoltarea perestroikăi prin mijloace cekiste, să apărăm revoluția în noile condiții, aşa cum cekiştii au făcut-o şi după glorioasele zile din Octombrie". KGB făcea, aşadar, ceea ce ştia mai bine, adică revoluție, salvând în acelaşi timp tradiția eroică a „Marelui Octombrie" şi a leninismului.

Dar aceasta era doar prima etapă a eliberării comunismului de el însuşi şi de sarcinile pe care nu le mai putea gestiona. Doar demonii lui trebuiau izgoniți cu prilejul scenei finale; „îngerii" trebuiau recuperați. Şi vor fi, spre a nu li se pierde sămânța. Vezi Ion Iliescu şi compania.

Revoluția simulată în laborator şi promovată prin corifei credibili (fotogenici, zâmbitori, abili) s-a dovedit a fi cea mai inspirată şi adecvată metodă pentru era mulțimilor. Iar tehnicile folosite nu ne surprind decât prin rigoarea lor matematică: „întărirea legăturilor KGB cu poporul", „aplicarea creativă a experienței trecute" şi, foarte semnificativ pentru tot ceea ce vom constata în Est, aşadar şi la Bucureşti, „capacitatea de a distinge fără şovăire între antisovieticii convinşi şi indivizii care se înşeală sau dau dovadă de imaturitate politică".[22] Directiva cuprinsă în această ultimă frază ne poate ajuta să radiografiem mai corect evoluția evenimentelor din Europa de Est, de la cumpăna dintre anii '80 şi '90.

Note

1. *Scânteia*, 15 noiembrie 1985.
2. *România Liberă*, 17 ianuarie 1989.
3. Ana-Maria Cătănuş, „Reformatorul Gorbaciov primit cu frică de Ceauşescu", în *Historia*, Anul II, nr. 40, aprilie 2005.
4. Ibidem, pp. 45-46.
5. Vasile Buga, „Relațiile româno-sovietice în anii '80", în *Politică externă comunistă şi exil anticomunist*, în *Anuarul Institutului român de istorie recentă*, vol. II, 2003, Editura Polirom, Iaşi, 2004, p. 111.
6. *Scânteia*, 4 mai 1988.
7. *Idem*, 24 iunie 1988.
8. *Idem*, 25 iunie 1989.
9. Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Editura FAC, Bucureşti, 1997, p. 150.
10. *Ibidem*, p. 151.
11. David Kideckel, *The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Byond*, Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1993.
12. Vezi articolul lui H. R. Patapievici, „Anatomia unei catastrofe", în Iordan Chimet, *Momentul adevărului*, Editura Dacia, Cluj, 1996, p. 169-183.

13. Ilie Ceauşescu, „Lupta pentru apărarea...”, în *Lupta întregului popor*, nr. 2/ 1989, p. 28.
14. Laurenţiu Văcar, „Cine şi de ce falsifică realitatea”, în *Viaţa Militară*, nr. 5/1989, p. 24.
15. *Scânteia*, 21 noiembrie 1989.
16. Françoise Thom, *Sfârşiturile comunismului*, Editura Polirom, Iaşi, 1996, p. 62.
17. Edith Lhomel, „Gorbatchev face au cas roumain”, în *Les Temps Modernes*, Ianuarie 1990, nr. 522, p. 92.
18. *Ibidem*, p. 94.
19. Françoise Thom, *op.cit*, p. 60.
20. *Sbornik KGB SSSR*, nr. 122, 1988, apud *Ibidem*.
21. V. Bakatin, *Izdovlenie ot KGB*, Moscova, 1991, apud *Ibidem*, p. 62.
22. FrançoiseThom, *Le Moment Gorbatchev*, Paris, 1991, p. 217.
23. Idem, *Sfârşiturile comunismului*, pp. 63-65.
24. *Ibidem*, pp. 78-79.

The pros and cons of adopting any of the three main types of political regime have been hotly debated in the literature of post-communist democratization. Although the parliamentary regime and its institutional logic seem to enjoy the most substantial backing, several ex-communist countries, including Russia, chose a semi-presidential regime. Taking into account the size of the post-communist challenges in Russia, semi-presidentialism produced fairly satisfactory results; however, its logic leads to a certain degree of institutional instability, which could affect Russian politics, in the future.

Un regim politic adecvat pentru fostele state comuniste? Exemplul Federației Ruse

DAN ANDREI ILAŞ

Schimbarea regimurilor comuniste în 1989 şi dezintegrarea URSS în 1991 au reprezentat şi răspunsul istoriei la o dispută teoretică declanşată de revoluția bolşevică. Această problemă care a angajat cele mai importante figuri ale teoriei politice din secolul XX poate fi rezumată de întrebarea: reprezintă comunismul în varianta leninist-stalinistă o alternativă la democrația de tip liberal? Astăzi răspunsul este ştiut şi acceptat, însă în interiorul democrației liberale regăsim numeroase variante care se constituie în tot atâtea opțiuni ce structurează un anume tip de regim politic.

Alegând, dintre numeroase paradigme oferite de teoria politică, pe cea instituționalistă, putem afirma că aceste diferențe între regimurile politice democratice sunt date de arhitectura instituțională specifică, adică de numărul de instituții şi de atribuțiile de care se bucură acestea. În fapt, fiecare regim se construieşte după o logică proprie care îmbină principii politice moderne precum concentrarea şi/sau separarea puterilor, colaborarea şi/sau controlul reciproc ş.a.m.d.

Fostele state comuniste s-au bucurat tocmai de această libertate de a alege, dar şi de experiența istorico-politică a societăților ce au experimentat perioade

mai îndelungate regimul democratic. Dar care ar fi fost tipul de regim politic democratic care s-ar fi potrivit mai bine unui stat ce ieşea din comunism? Teoria a fost surprinsă de evoluţia evenimentelor şi la momentul 1989 nu exista o astfel de dezbatere. Se poate considera că într-o astfel de situaţie cea mai potrivită este o structură instituţională care să creeze obişnuinţa democraţiei, a practicilor şi valorilor sale majore – negociere, coalizare, compromis, toleranţă etc. – şi care să contribuie direct la accelerarea tranziţiei. De aici, rezultă şi ipoteza: pentru un fost stat comunist este mai potrivită structura instituţională care determină apariţia unor practici democratice.

Pornind de aici vom prezenta în continuare trei tipuri de regimuri politice democratice cu logica instituţională specifică, analizând care dintre acestea contribuie într-o mai mare măsură la formarea bunelor practici democratice. Ulterior, vom analiza, pe scurt, exemplul Federaţiei Ruse pentru a verifica dacă ipoteza emisă este corectă.

Trei regimuri politice democratice şi logica instituţională proprie

Literatura de specialitate indică existenţa mai multor tipuri de regimuri politice[1], statele democratice actuale dezvoltă variante ale unuia dintre următoarele trei tipuri: parlamentar, prezidenţial şi semi-prezidenţial. Din perspectiva utilizată în prezenta lucrare, cea instituţionalistă, aceste regimuri sunt construite în jurul a două sau a trei instituţii: Parlamentul, Guvernul şi Şeful de stat. Între aceste instituţii nu se regăsesc instanţele judecătoreşti deoarece, pe de o parte, prin natura lor sunt apolitice, iar, pe de altă parte, atribuţiile şi rolul îndeplinit sunt identice în oricare dintre tipurile menţionate.

Totodată, este limpede că statele contemporane au o construcţie instituţională mult mai complexă care include, între altele, o Bancă centrală independentă, administraţie locală descentralizată, *Ombudsman*-ul, Curte Constituţională. Desprinderea acestor instituţii din Guvern sau de sub influenţa acestuia este de dată relativ recentă – câteva decenii – şi procesul e în plină derulare. De aceea, deocamdată, nu sunt folosite şi acceptate în literatură pe

scară largă tipologii mai complexe care să reflecte poziționarea tuturor instituțiilor statale cu rol semnificativ în împărțirea puterii.

Principiu modern prin excelență, împărțirea puterilor limitate ale statului între instituții conduce la cele trei variante majore de tipuri de regimuri politice democratice. Este necesar să adăugăm imediat că o serie de factori precum tradiția, actorii politici individuali şi colectivi, sistemul de partide, condițiile socio-economice pot afecta o structură instituțională stabilită prin Constituție până într-acolo încât, la un moment dat, să funcționeze într-un mod similar unui alt tip de regim. Dar dacă privim pe termen lung, o structură instituțională generatoare a unui tip de regim politic generează un anumit tip de politică. Despre aceasta vom discuta prezentând în continuare cele trei tipuri de regimuri.

Regimul parlamentar

Este fără îndoială cel mai des întâlnit pentru că răspunde cel mai bine cerinței ca decizia ultimă să revină unei instituții reprezentative pentru întregul popor, respectiv Parlamentului. Este şi regimul care a existat în majoritatea statelor democratice începând cu secolul al XIX-lea, dar care a suferit transformări importante de-a lungul timpului prin procesul de raționalizare a parlamentarismului.

Construit în jurul unui Parlament, al unui Guvern şi al unui şef de stat care poate fi un preşedinte sau un monarh, se bazează pe o separare flexibilă a puterilor instituind numeroase mijloace de colaborare şi control.

Parlamentul este instituția centrală a acestui regim politic, fiind ales prin votul întregului popor în cazul unui legislativ unicameral. În cazul parlamentului bicameral, Camera inferioară, cea care deține cele mai importante atribuții, este aleasă prin vot universal, în timp ce reprezentanții din Camera superioară pot fi aleşi prin vot universal, votați de către reprezentanții statelor federate sau pot dobândi poziția pe cale ereditară ori dacă au îndeplinit anumit funcții importante în stat.

Întotdeauna, însă, Parlamentul se află într-un raport de superioritate cu Guvernul. Învesteşte Guvernul şi îl poate demite prin moțiune de cenzură. Raționalizarea parlamentarismului a făcut ca parlamentele să dețină numeroase

mijloace de control, dar să demită mai greu Guvernele. Controlează activitatea Guvernului prin întrebări, interpelări, moțiuni, comisii de anchetă.

Poate fi dizolvat de şeful statului în cazul unei crize politice, de obicei, imposibilitatea de a învesti un Guvern. De fapt, parlamentul „se lasă dizolvat" în sensul în care are întotdeauna posibilitatea de a evita dizolvarea prin învestirea unui Guvern.

Guvernul, răspunzător politic în fața Parlamentului, are un unic conducător – un executiv monocefal. Este o instituție colegială în sensul în care răspunderea membrilor este comună. În caz de demisie sau demitere a primului-ministru întreg Guvernul este demis.

Raportul de putere dintre aceste două instituții se inversează de multe ori în practică, întrucât Guvernul deține mijloace politice de influențare a Parlamentului. Primul-ministru este, de obicei, liderul partidului majoritar din Parlament şi poate dicta pe linie politică internă, de partid, comportamentul şi votul parlamentarilor. Raportul de putere politică reală se echilibrează atunci când Guvernul este susținut de o coaliție numeroasă de partide.

Şeful statului poate fi în acest regim un preşedinte sau un monarh. În cazul preşedinților, aceştia sunt, de obicei, aleşi pe o perioadă mai lungă de către Parlament sau o altă adunare reprezentativă pentru a asigura stabilitatea şi, mai ales, reprezentativitatea instituțiilor statului. Monarhii dobândesc această funcție pe cale ereditară, menținerea acestei instituții cu origini medievale neputând fi explicată decât prin forța tradiției. Cele mai importante acte ale şefului statului sunt contrasemnate de primul ministru, ceea ce înseamnă că răspunderea este asumată de acesta. În consecință, are o răspundere juridică redusă şi nu răspunde politic. Un preşedinte sau un monarh nu joacă un rol politic important decât dacă are o personalitate deosebită capabilă să influențeze opinia publică. Datorită acestui fapt, se întâmplă rareori ca o personalitate puternică să devină preşedinte într-un regim parlamentar, clasa politică evitând în momentul alegerii persoanele cu o vizibilitate socială ridicată.

Se poate aprecia că este cel mai stabil regim politic democratic, organizarea instituțională oferind puține motive pentru conflicte. Astfel, Guvernul îîn alcătuirea căruia intră, de obicei, liderii politici ai patidelor parlamentare, domină

politic legislativul, chiar dacă, formal, acesta din urmă ocupă poziția de superioritate. O bună performanță depinde însă şi de alți factori, unul dintre cei mai importanți fiind sistemul de partide. Astfel, un sistem bipartidist anulează posibilitatea unei crize instituționale, în timp ce un sistem multipartidist fără partid dominant, cel mai predispus blocajelor politice, are întotdeauna deschisă calea reconfigurării coaliției sau a alegerilor anticipate.

Conchizând, logica insituțională a regimului politic parlamentar are drept temei conferirea legitimității maxime (prin vot direct) unei singure instituții – Parlamentul – care domină, astfel, sistemul instituțional. Acest fapt asigură o stabilitate instituțională ridicată întrucât în cazul unei crize inter-instituționale legislativul are întotdeauna mijloacele juridice de a o depăşi. Singurul tip de criză care poate bloca acest sistem este cel intra-instituțional, mai precis o criză în interiorul Parlamentului, dar această situație nu poate fi reglementată direct prin organizarea instituțională.

Regimul prezidențial

Se poate considera că acest tip de regim politic democratic are cea mai simplă structură instituțională. A existat multă vreme doar în Statele Unite, dar este în acelaşi timp primul tip de regim care a luat ființă în forme moderne. Condițiile istorice au jucat un rol fundamental în arhitectura sa, fiind rezultatul efortului părinților fondatori ai Constituției Statelor Unite ale Americii, de a evita deficiențele sistemului parlamentar monarhic britanic şi de a exprima adecvat interesele coloniilor americane. Are la bază o separare strictă a puterilor, mijloacele de colaborare şi control instituindu-se preponderent prin practică, instituțiile majore fiind Parlamentul şi Preşedintele.

Parlamentul este instituția centrală şi are atribuții legislative. Ales prin vot direct, deține exclusiv dreptul de inițiativă legislativă, Preşedintele neputând propune proiecte de legi (cel puțin nu formal). Controlează prin comisii de anchetă activitatea Executivului şi, deşi nu poate demite Preşedintele, îl poate pune sub acuzare pentru infracțiuni grave.

Preşedintele este cel care cumulează atribuțiile de Preşedinte şi de Prim-ministru,[2] fiind ales prin votul întregului popor. Deține numeroase atribuții în

domeniul politicii externe şi apărării şi este instituţia ce pune în aplicare legile. Nu are iniţiativă legislativă, dar se poate opune intrării acesteia în vigoare prin refuzul de a promulga legea. Mai mult, Preşedintele poate să influenţeze voinţa Parlamentului prin mesajul anual adresat acestuia, prin discursuri publice sau cu ajutorul aliaţilor politici. Miniştrii sunt numiţi de Preşedinte şi doar confirmaţi de Parlament.

Logica instituţională a regimului prezidenţial este diferită de cea a regimului parlamentar. Principiul primordial nu este cel al colaborării, ci al separării insituţionale. Cele două instituţii – Parlamentul şi Preşedintele – se bucură de aceeaşi legitimitate, fiind alese prin votul întregului popor. Mijloacele de control reciproc sunt limitate şi, mai mult, Parlamentul nu poate demite Executivul, după cum preşedintele nu poate dizolva Parlamentul. Un astfel de sistem, în care mandatul unei instituţii nu depinde de cealaltă, este predispus blocajelor instituţionale majore. De aceea, cu excepţia Statelor Unite unde stabilitatea instituţională este asigurată de sistemul de partide, acest tip de regim democratic a avut un succes limitat (vezi experienţa statelor din America de Sud).

Regimul semi-prezidenţial

Se poate aprecia că, dintre toate cele trei regimuri, acesta este cel ce datorează cel mai mult istoriei, ceea ce explică atât dificultăţile ce le ridică la nivel teoretic, cât şi diferitele forme pe care le îmbracă în realitate. Astfel, cunoaşte consacrarea în Franţa, însă după o lungă experienţă de regim parlamentar în cea de a treia şi a patra Republică. De asemenea, acest regim a fost propus în spaţiul politic francez ca o soluţie pentru o criză îndelungată, de instabilitate guvernamentală generată de parlamentarismul excesiv.

Este cel mai complex dintre cele trei tipuri de regimuri prezentate întrucât, deşi are tot trei instituţii politice principale ca şi regimul parlamentar – Parlamentul, Guvernul şi Preşedintele –, are o modaliate de distribuire a atribuţiilor prin care se instituie un sistem de cooperare şi control mult mai complicat, ce împrumută caracteristici atât ale regimului parlamentar, cât şi ale celui prezidenţial.

Sediul Parlamentului rus, după tirurile de artilerie ale forțelor armate favorabile preşedintelui Boris Elțân (octombrie 1993)

Parlamentul este instituția centrală şi este ales prin votul tuturor cetățenilor ce pot exercita acest drept. Ca în orice regim democratic, activitatea sa principală este cea de adoptare a legilor, dar poate delega Guvernul să emită acte cu valoare legislativă printr-o lege specială de abilitare. La propunerea Preşedintelui, Parlamentul învesteşte Guvernul, pe care îl poate demite prin moțiune de cenzură şi pe care îl controlează prin întrebări, interpelări, comisii de anchetă. Este important de menționat că Legislativul poate fi dizolvat de Preşedinte în cazul unei crize politice.

Guvernul, răspunzător politic în fața Parlamentului, este cel ce pune în aplicare legile, însă spre deosebire de celelalte două tipuri de regimuri politice are nu unul, ci doi conducători: Primul-ministru şi Preşedintele. Preşedintele are importante atribuții legate de politica externă şi de securitate şi poate participa la şedințele Guvernului pe care le prezidează. De asemenea, unele acte ale Preşedintelui sunt contrasemnate de primul-ministru. Această colaborare poate fi foarte dificilă atunci când Preşedintele şi Guvernul se găsesc în tabere politice opuse. Într-o astfel de situație, de coabitare, Guvernul va încerca, cu ajutorul Parlamentului, să izoleze politic Preşedintele.

Preşedintele, ales ca şi în cazul regimului prezidențial prin votul întregului popor, promulgă legile şi, pe lângă atribuții în politica externă şi de securitate, joacă şi rolul de mediator între insituțiile statului. Între atribuțiile sale mai importante se regăsesc posibilitatea de a cere reexaminarea unei legi şi de a cere controlul de constituționalitate în privința legilor ce urmează a fi promulgate. Preşedintele nu poate demite Guvernul, atribuție ce îi revine exclusiv Parlamentului.

Regimurile semi-prezidențiale sunt cele mai instabile regimuri politice, mai ales atunci când Preşedintele are un mandat mai lung decât Parlamentul, încît probabilitatea apariției unei coabitări creşte foarte mult.[3]. Aşadar, paradoxal, acest tip de regim inventat pentru a rezolva o criză este generator de crize. Afirmația merită nuanțată pentru că o coabitare poate avea şi dimensiuni pozitive în funcție de situația politică dată. Astfel, în loc să încerce să se împiedice reciproc în mod inutil, Preşedintele şi Guvernul pot încerca să se comporte cât mai bine pentru a-şi câştiga electoratul la următoarele alegeri. Un astfel de scenariu este

mai probabil în statele cu îndelungată tradiție democratică şi mai puțin în statele aflate în tranziție.

Logica instituțională a regimului prezidențial se bazează pe concentrarea puterii într-o instituție uni-personală cu atribuții executive extinse, cea a Preşedintelui. Această formulă se poate dovedi benefică în cazul unei crize şi atunci când persoana ce îndeplineşte acea funcție este orientată spre binele public. Un Preşedinte care nu se bucură de un sprijin politic, instituțional şi popular deosebit devine generator de instabilitate instituțională, riscul deraierii de la conduita democratică şi chiar de la regimul democratic fiind ridicat.

După această succintă prezentare ale celor trei tipuri de regimuri democratice, se poate considera că unul dintre acestea este mai potrivit unui fost stat comunist? Răspunsul diferă în funcție de valoarea social-politică pe care o considerăm mai importantă. Astfel, dacă avem în vedere că toate statele comuniste au fost dictaturi, nu e recomandată alegerea unui regim prezidențial sau a unui regim semi-prezidențial, întrucât există riscul perpetuării *de facto* a regimului precedent. Dar nu trebuie să uităm că toate aceste state s-au confruntat imediat după căderea comunismului cu numeroase probleme în toate dimensiunile societății, ceea ce ar explica o apetență pentru regimul semi-prezidențial, cel destinat rezolvării crizelor.

Pe de altă parte, dacă avem în vedere că statele europene ex-comuniste se află într-o zonă de democrație, factor considerat a fi foarte important în menținerea unui regim democratic într-o fostă țară nedemocratică, atunci tipul de regim politic ales tinde să conteze mai puțin. De aceea, cu cât ne îndepărtăm geografic de zona vestică a Europei, o zonă foarte stabilă a democrației, cu atât ar trebui să crească probabilitatea de a regăsi un regim semi-prezidențial.

Într-adevăr, multe dintre fostele state comuniste au optat pentru un astfel de regim, deşi riscul abuzului de putere este mai ridicat. Cât de eficient s-a dovedit a fi şi, mai ales, este timpul ca aceste state să renunțe la acest regim şi să adopte un regim parlamentar? Vom încerca să schițăm un răspuns studiind exemplul Federației Ruse.

Evoluţii ale sistemului instituţional în Federaţia Rusă

Dezmembrarea Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice în 1991 a condus la apariţia Federaţiei Ruse, care însă nu ocupă un loc nou în relaţiile internaţionale, ci este continuatoarea în drepturi a URSS. Spre exemplu, Rusia este membru permanent în Consiliul de Securitate al Organizaţiei Naţiunilor Unite. Se naşte astfel o primă întrebare: dacă în plan extern Federaţia Rusă se foloseşte, în parte, de achiziţiile din perioada sovietică, regăsim aceeaşi situaţie şi în plan intern?

Răspunsul pe care vom încerca să-l oferim este din perspectivă instituţionalistă, mai precis prin analiza celor mai importante instituţii, aşa cum sunt ele prevăzute de constituţia Federaţiei Ruse.

Adoptată la 12 decembrie 1993, Constituţia Federaţiei Ruse instituie un regim semi-prezidenţial. Locul special pe care îl ocupă Preşedintele în sistemul instituţional din Rusia este anunţat şi de textul constituţional, capitolul destinat acestuia (Cap. IV) fiind anterior celui destinat Parlamentului – Adunarea Federală (Cap. V).

Ţinând seama de tradiţia democratică, vom începe analiza instituţiilor cu Parlamentul. Ca în cazul oricărui stat federal, acesta este compus dintr-o Cameră inferioară ce reprezintă întreaga populaţie – Duma de Stat – şi una superioară – Consiliul Federaţiei – ce include reprezentanţi ai fiecărui stat federat. În timp ce reprezentanţii în Duma de Stat sunt aleşi prin vot direct, cei din Consiliul Federaţiei, câte doi pentru fiecare stat federat, sunt numiţi de către guvernatorii statului şi, respectiv, de către parlamentul statului federat. Aceste modalităţi diferite de desemnare au consecinţe politice semnificative, întrucât Duma se organizează şi acţionează pe criterii de grupare politică, în timp ce în Consiliu alianţele se structurează în funcţie de interesul regional.

Duma de Stat are cele mai importante atribuţii legislative, Consiliul Federaţiei neavând posibilitatea de a se opune adoptării unui act normativ. Astfel, un proiect de lege votat în Camera superioară poate fi votat, respins sau respins cu cererea de forma o comisie de mediere, de către Camera Inferioară. Duma poate respinge obiecţiile Consiliului dacă votează proiectul din nou cu o majoritate

de două treimi. În cazul legislației referitoare la taxe, buget, politici financiare, tratate internaționale, declarații de război, Consiliul Federației trebuie să își exprime voința prin vot, în timp ce în cazul celorlalte legi poate să nu le ia în discuție, caz în care acesta se consideră a fi adoptate.

Odată adoptată de Parlament, legea este trimisă Președintelui. Acesta poate să retrimită legea în Duma de Stat. În această situație, cele două camere, în ședințe separate, fie adoptă amendamentele Președintelui cu o majoritate absolută, fie mențin textul inițial cu votul a două treimi din numărul deputaților. În anii scurși, Duma de Stat a trecut rareori peste voința Președintelui, adoptând, de obicei, amendamentele propuse de acesta. Mai frecvente au fost situațiile în care Camera inferioară a votat cu majoritate calificată un text de lege respins de Camera superioară.

Ca și în cazul sistemului constituțional francez, sistemul instituit în Federația Rusă este unul semi-prezidențial accentuat.[4] Președintele, ca șef al statului, este chemat să garanteze constituția și este cel ce asigură funcționarea și colaborarea coordonată a instituțiilor statului. Este, de asemenea, comandatul suprem al forțelor armate. Constituția construiește un Executiv dual în care Președintele, ales prin votul întregului popor, numește prim-ministrul și guvernul, dar acesta din urmă are nevoie de încrederea Parlamentului pentru a rămâne în funcție. Duma de Stat trebuie să confirme numirea primului-ministru făcută de către președinte. Dacă Duma de stat dă de trei ori un vot negativ, Președintele trebuie să dizolve Duma și să organizeze noi alegeri. De asemenea, Duma poate să voteze o moțiune de cenzură prin care să demită Guvernul. Totuși, o primă moțiune poate fi ignorată de Președinte și Guvern, dar o a doua obligă Președintele fie să dizolve Parlamentul, fie să demită Guvernul. Președintele nu poate dizolva Parlamentul în termen de un an de la începutul mandatului acestuia sau dacă Parlamentul a inițiat o procedură de *impeachment,* și nici cu șase luni înainte de expirarea mandatului președintelui.

Președintele are posibilitatea să emită decrete cu forță legislativă. Trebuie adăugat însă că decretele acestuia nu pot contraveni legislației în vigoare și, de asemenea, că Parlamentul poate adopta o lege care să contravină unui decret în vigoare.

Dacă în posibilitatea de a dizolva Parlamentul preşedintele este limitat, în ce priveşte demiterea primului-ministru constituţia nu opreşte Preşedintele să-l demită pe acesta fără acordul Parlamentului. În practică, preşedinţii Rusiei au uzat liber de această atribuţie. Ca şi în cazul altor regimuri prezidenţiale, Preşedintele îşi asumă un rol preponderent în politica externă şi de securitate a ţării, dar atunci când se bucură de un sprijin politic puternic acesta îşi impune voinţa şi în plan intern, cum s-a întâmplat în cazul lui V. Putin.

Preşedintele prezidează Consiliul de Securitate compus din miniştrii de externe, de apărare şi de interne şi din şeful Serviciului de Securitate Federal, alte agenţii de securitate, primul-ministru, ministrul de finanţe şi cei doi preşedinţi ai Camerelor Parlamentului.

În ce priveşte Guvernul, spre deosebire de alte sisteme parlamentare, acesta nu este creat în urma negocierilor şi a compromisului politic în interiorul

Palatul prezidenţial de la Kremlin

partidului sau între partidele aflate la guvernare.[5] O majoritate a membrilor Guvernului o reprezintă, de fapt, funcţionarii de carieră, şi nu politicienii. Această situaţie indică influenţa pe care o joacă Preşedintele în formarea Guvernului, capacitatea sa de a impune oameni care să pună în aplicare deciziile de politică internă şi externă.

În ce priveşte practica democratică având ca fundament acest sistem instituţional, se ştie că Rusia obţine constant indici scăzuţi în ce priveşte valorile sociale majore din partea organizaţiilor non-guvernamentale de prestigiu. Cu alte cuvinte, Federaţia Rusă are un drum lung de parcurs până la instaurarea deplină a democraţiei. Acest lucru poate fi uşor probat dacă amintim trei momente importante din istoria recentă: adoptarea Constituţiei şi cele două schimbări de Preşedinţi.

Adoptată la 12 decembrie 1993, Constituţia actuală a Rusiei a cunoscut un început bizar. Pe 21 septembrie 1993, Preşedintele Boris Elţîn a dizolvat Parlamentul şi a anunţat noi alegeri în luna decembrie. Inamicii acestuia au încercat, pe model leninist, o lovitură de stat, dar, bucurându-se în cele din urmă de sprijinul armatei , Elţîn a rezistat. În aceste condiţii, odată cu alegerile pentru noul Parlament administraţia prezidenţială a propus şi textul noii Constituţii. Practic, alegătorii au fost chemaţi să voteze pentru un Parlament care nu era încă legiferat!

Un al doilea moment este cel legat de sfârşitul celui de al doilea mandat al lui Elţîn. Pe 31 decembrie 1999, Preşedintele Boris Elţîn, într-o apariţie la televiziunea naţională, a anunţat că a decis să demisioneze, deşi mandatul său expira abia în iunie anul următor, şi să transfere atribuţiile sale primului-ministru de la acel moment, Vladimir Putin. Momentul politic era favorabil lui Putin, întrucât alegerile parlamentare ce avuseseră loc cu puţin timp în urmă confirmaseră sprijinul politic puternic de care se bucura acesta. Prin această demisie anticipată, Elţîn urmărea să-i ofere un sprijin substanţial lui Putin intrucât, conform Constituţiei, în cazul demisiei preşedintelui trebuie organizate alegeri în cel mult trei luni. De menţionat că primul decret al lui Putin ca Preşedinte a fost de a garanta lui Elţîn şi familiei sale imunitate perpetuă faţă de orice proces penal. Nimic din ceea ce s-a întâmplat nu a fost ilegal, dar nici nu se încadrează

în tiparele democratice.

Când Putin şi-a manifestat intenţia de a deveni preşedinte, Boris Elţîn pierduse puterea. În schimb, la capătul celor opt ani de mandat prezidenţial, Vladimir Putin se bucura de sprijin politic şi popular mai mult ca oricând. Aşa cum se anticipa în media, acesta a propus pentru preşedinţie un candidat care să nu fi parcurs un drum politic consistent, care să fie puţin cunoscut în mediul politic şi necunoscut electoratului. În final, persoana aleasă a fost Dmitrii Medvedev – un vechi şi apropiat colaborator care a şi câştigat alegerile desfăşurate în martie 2008 cu un procent covărşitor, de peste 70%. A doua zi după ce a depus jurământul de Preşedinte, Medvedev l-a desemnat drept prim-ministru pe Vladimir Putin. Ca şi în situaţia anterioară, evoluţia evenimentelor se înscrie în cadrul legal, dar lipsa unei comptetiţii reale pentru funcţia de Preşedinte plasează Rusia foarte departe de idealul democratic.

În ciuda acestor lucruri, se poate considera că regimul semi-prezidenţial a fost eficient pentru Rusia? Răspunsul este mai curând pozitiv. Astfel, dacă în anii '90 Rusia a trecut printr-o perioadă de turbulenţe politice şi sociale generate de pauperizarea populaţiei pe fondul unei economii necompetitive pe plan mondial si neadaptată la cerinţele pieţei interne, după anul 2000, treptat, situaţia internă s-a stabilizat, sectoarele importante ale economiei au început să producă, iar Rusia să joace un rol din ce în ce mai important în politica externă. Pe de altă parte, opoziţia politică, societatea civilă, respectarea legii şi a drepturilor şi libertăţilor fundamentale nu au fost încurajate să se dezvolte, ceea ce poate fi considerat şi un efect advers al regimului semi-prezidenţial.

Remarci finale

La fel ca în cazul altor state comuniste care au schimbat regimul, Rusia a ales un semi-prezidenţialism accentuat. Explicaţia istorico-politică e simplă: obişnuiţi cu un sistem în care o persoană deţine puteri extinse, foştii lideri comunişti nu se puteau orienta decât spre acest regim. Mai mult decât în cazul altor ţări, acest tip de regim pare să fi fost potrivit pentru Rusia. Puţin sensibilă

la influența externă datorită mărimii sale şi, în consecință, a scalei problemelor cu care se confruntă, Rusia s-a văzut nevoită să găsească principalii vectori de stabilitate şi schimbare în interior. Acest tip de regim a făcut posibilă stabilizarea situației şi a demarat procesul de înnoire socială. Probabil însă că, odată ajuns aici, regimul semi-prezidențial va începe să-şi arate cealaltă față, cea de creator de instabilitate, şi atunci va rămâne de văzut dacă Preşedintele va refuza să facă uz de toate puterile sale sau dacă Parlamentul îşi va asuma o poziție instituțională mai fermă.

Note

[1] Vezi Genoveva Vrabie, *Drept constituțional şi instițutii politice contemporane,* Editura Cugetarea, Iaşi, 1999.

[2] De observat că nimic nu împiedică ca acest cumul să fie realizat şi într-un regim parlamentar. Vezi şi Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare şi funcționare in treizeci şi şase de țări*, Editura Polirom, Iaşi, 2006.

[3] Din această cauză Constituția Franței a fost modificată în anul 2000 prin reducerea mandatului Preşedintelui de la şapte la cinci ani, astfel încât să corespundă mandatului Camerei inferioare. Neținând seama de această experiență, constituantul român a decis în 2003 să mărească mandatul Preşedintelui de la patru la cinci ani.

[4] De remarcat că unii cercetători, în special din spațiul american, preferă să numească acest tip de regim „prezidențial". Cu toate acestea, diferențele din punct de vedere formal şi informal față de sistemul prezidențial de referință – cel american – sunt majore.

[5] Thomas F. Remington**, „**Politics in Russia" în *Comparative Politics Today. A World View,* coordonat de Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Kaare Strom, Russell J. Dalton, a opta ediție, Pearson Longman, New York, 2004, pp. 367- 416.

II

Sinteză

Boris Elțîn în campania pentru alegerile prezidențiale din 1991

The extent of the transformations that culminated with the collapse of the Soviet Union left the political and military elites in Russia with the task of articulating a new foreign policy discourse and a new security doctrine. In a complex international environment, and given the interaction between internatiuonal and domestic politics, the competition between the various intellectual traditions, whose roots go back to the Soviet or even pre-Soviet era, led to inconistencies and shifts. However, the Yeltsin years can be best described by a gradual abandonment of the liberal tenets that characterized late Soviet and early Russian foreign policy, in favor of a more aggressive stance, aiming to project Russian influence abroad, and to balance against the United States power in the international system.

*Rusia lui Elţîn: de la liberalism internaţional euforic la civilizaţionism geopolitic agresiv**

STANISLAV SECRIERU

Rusia şi tripla mutaţie în era incertitudinii

Înţelepţii chinezi spuneau: „să te ferească Dumnezeu să trăieşti în perioada marilor transformări”[2] . Rusia născută pe ruinele Imperiului Sovietic[3] şi percepută ca succesoarea istorică a Uniunii Sovietice şi Imperiului Rus nu era la prima sa transformare în istorie. Precedentele schimbări, de exemplu reformele lui Petru cel Mare sau revoluţia bolşevică s-au produs în cadrul unui „mega-ciclu imperial”, cu o durată de aproximativ cinci sute de ani. Acest ciclu este carac-

* Textul reprezintă un fragment din volumul lui Stanislav Secrieru, *Rusia după imperiu*, în curs de publicare la Ed. Institutul European, Iaşi

terizat de anumite tipare de comportament intern şi internaţional. Mutaţiile declanşate în Rusia la sfârşitul secolului XX, pe lângă faptul că aveau loc în condiţii interne şi externe calitativ diferite, erau de importanţă crucială pentru însăşi existenţa şi supravieţuirea statului rus.

Mai mulţi observatori ruşi au afirmat că la începutul anilor '90 Rusia a intrat în cel mai amplu proces de reformă structurală de la eliberarea de sub Hoarda de Aur. În legătură cu această afirmaţie, Dmitri Trenin a remarcat că „din momentul înălţării Kremlinului (1480), Rusia era un stat centralizat, iar persoana care ocupa Kremlinul şi, pentru două secole, Palatul Alb din St. Petersburg era domnitorul incontestabil al imensului teritoriu eurasiatic; Rusia era un imperiu continental ce a reunit diverse popoare, cunoscute în lume sub titlul generic „ruşi"; Rusia imperială reprezenta o lume în sine, un univers auto-suficient şi auto-izolat – la sfârşitul secolului XX, aceste tradiţii de cinci sute de ani au ajuns la capăt"[4].

Astfel, concepută de mulţi ruşi ca o putere majoră, cu vocaţie globală, şi un sistem în sine cu propria semi-periferie şi periferie, Rusia post-sovietică a pierdut orice posibilitate de a promova o politică caracteristică unei superputeri pentru o perioadă lungă de acum încolo, interesele ei vitale în virtutea condiţiilor interne şi externe fiind mai mult de natură regională. Resimţind şocul pierderii calităţii de centru gravitaţional în Eurasia, Rusia a intrat într-o perioadă turbulentă de adaptare la noul statut – cel post-imperial. Având misiunea dificilă de a-şi redefini din temelie „identitatea strategică", Rusia a plonjat într-un proces de durată de schimbare a paradigmei despre sine şi lumea ce o înconjoară.

Dezintegrarea Uniunii Sovietice a dat naştere unui nou stat rus, cu frontiere şi vecini noi, ceea ce a redeschis în societate dezbaterea asupra identităţii sale. Tot mai mulţi cetăţeni şi oameni politici îşi puneau întrebări cum ar fi: cine suntem? ce înseamnă să fii rus? cum ne definim în raport cu foşti concetăţeni? Privind retrospectiv, timp de cinci secole, Rusia şi-a înălţat imperiul, obstrucţionând astfel dezvoltarea unui sentiment de apartenenţă la naţiune[5]. Universalismul, ce a îmbrăcat forma ortodoxismului mesianic, a panslavismului sau a comunismului internaţional, urma să integreze cultura şi să ţină la un loc popoarele incluse în imensa structura imperială. Însă, de cele mai multe ori, cei

care erau integrați în acest fel nu doreau să devină „universali" şi percepeau acest proces drept o rusificare ce punea în primejdie existența lor. Odată cu dizolvarea Uniunii Sovietice, această tradiție mesianică nu mai putea fi reprodusă în noua conjunctură internațională în care s-a găsit Rusia[6].

La începutul anilor '90, aventura măreței „idei ruse"[7] şi a tradițiilor culturale mesianice a luat sfârşit brusc şi a devoluat în „marea întrebare rusă"[8], ce s-a manifestat în tentative de regăsire a unei comunități, a cărei existență, la sfârşit de mileniu, era pusă sub semnul întrebării. În legătură cu criza identitară în desfăşurare, analiştii ruşi avertizau că un eventual eşec în redefinirea valorilor şi principiilor existențiale în concordanță cu noul mediu internațional va reprezenta o amenințare serioasă la adresa securității naționale şi va pune în pericol însăşi existența statului în cadrul prezentelor frontiere[9].

Prin urmare, colapsul Uniunii Sovietice nu a însemnat doar o pierdere cantitativă, cum ar fi teritoriu, resurse, populație, ci şi una calitativă, vizând nivelul ideatic, şi constând în pierderea „identității strategice" din perioada imperială. Frontierile politice, istorice, culturale şi etnice confruntate cu hărțile mentale ale ruşilor nu mai aveau coerență. Dezintegrarea a tot ceea ce ruşii, de-a lungul secolelor, s-au obişnuit să considere singura realitate posibilă, a generat procesul de transformare a „identității strategice". În timp ce „identitatea strategică" a epocii imperiale abdica, una nouă încă nu era pregătită să-i ia locul.

Astfel, momentul 1991 a fost pentru ruşi, care se asociau mai mult cu Uniunea Sovietică decât cu Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă (RSFSR), „o uriaşă ruptură de nivel istoric, problema [fiind] cum să recuperezi sensul construcției şi al permanenței într-un univers care a ars"[10]. Aşadar, interogația ruşilor cu privire la noua „identitate strategică" nu era altceva decât un efort disperat de a recupera securitatea ontologică, adică de a stabili criterii precise care ar face deosebire între „ai noştri" şi „străini", şi a elabora un mit cu o componentă de integrare națională, ce ar reda sensul existenței acestei comunități[11].

Demersul intelectual al ruşilor nu era unul pur metafizic, căutarea „identității strategice" urma să ofere răspuns la probleme cât se poate de practice:

forma şi conţinutul sistemului politic şi economic, strategia de supravieţuire şi succes în sistemul internaţional. În contextul transformărilor profunde, „tripla mutaţie" a Rusiei[12] se referă tocmai la cele trei componente: tranziţia de la sistemul politic dictatorial la unul democratic, de la economia de stat planificată la economia de piaţă, de la imperiu „excepţional" la stat-naţional normal.

Imperativele noului sistem politic

În aventurile sale expansioniste, Rusia, cu câteva excepţii remarcabile printre care Petru cel Mare, Alexandru al II-lea sau prim-ministrul Piotr Stolâpin, a neglijat chestiunea edificării unui sistem de instituţii moderne în interiorul ţării. În căutarea securităţii absolute, conducătorii ruşi au preferat mai mult să-şi întărească statutul prin campanii militare şi respectiv noi cuceriri de teritorii şi prin crearea unor structuri instituţionale pentru a menţine imperiul[13]. Structura instituţională a Uniunii Sovietice este dovada acestei abordări multi-seculare. Constituită pe ruinele Imperiului Ţarist, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS) reprezenta în sine o entitate supranaţională, în care etnicii ruşi deţineau poziţii cheie practic în toate organele unionale şi întreprinderile de stat, având destule pârghii pentru a-şi exercita controlul asupra autorităţilor republicane. În acest sens, a fost remarcat pe bună dreptate că „pentru cei din republicile unionale, URSS a fost condusă de ruşi, în timp ce pentru cei din regiunile Rusiei această distincţie nu exista."[14]

Drept consecinţă, RSFSR îi lipsea cu desăvârşire propriul cadru instituţional de elaborare şi implementare a deciziilor, această funcţie fiind prestată de autorităţile unionale[15]. În aceaşi timp, celelalte republici aveau instituţii proprii, subordonate autorităţilor unionale de la Moscova. Astfel, spre deosebire de republicile „surori", Rusia nu dispunea de o structură republicană; aceasta nu avea, spre exemplu, Ministerul de Interne, Servicii de Securitate, Academie de Ştiinţă, nici Partid Comunist Rus. O suprapunere de organe unionale care aveau jurisdicţia şi pentru RSFSR i-a făcut pe „etnicii ruşi să considere URSS statul lor, iar Comitetul Central al Partidului Comunist drept conducător legitim"[16].

În momentul destrămării Uniunii Sovietice, ruşii au asistat la dispariţia statului lor, iar autorităţile de la Moscova s-au trezit într-un vacuum institu-

țional, caracterizat de lipsa unei ierarhii instituționale, a demarcării clare a atribuțiilor şi competențelor, a regulilor jocului şi mecanismelor de mediere a conflictelor politice. Aşa cum îşi aduce aminte Egor Gaidar despre acea perioadă: „statalitatea Rusiei era o simplă butaforie, [...] nu are armată proprie, nici serviciu de securitate, nici minister de interne, nici control asupra regiunilor, [...] nu există o bancă centrală eficientă; nu există control asupra unei bune părți din industrie; nu există vamă; în general lipseşte absolut totul, cu excepția denumirii: statul rus”[17] .

În consecință, noua conducere de la Kremlin, din primele zile ale existenței Rusiei postsovietice, s-a confruntat cu o serie de crize: de legitimitate, aceasta fiind contestată de vechile structuri comuniste unionale, care refuzau să accepte decizia de dizolvare a URSS; de autoritate – contestarea de către forțele conservatoare (concentrate în Sovietul Suprem al Federației Ruse) a autorității primului preşedinte rus, ales în urma unui vot liber exprimat[18] ; constituțională, exprimată prin cadrul constituțional depăşit, ce nu corespundea realității (constituția URSS din 1977), generând tensiuni politice şi economice; federală, inițial exprimată prin lipsa cadrului juridic pentru demarcarea competențelor dintre centru şi subiectele federației (acordul federal a fost încheiat în 1992, Tatarstan şi Cecenia au refuzat să semneze documentul), iar ulterior prin aplicarea deficitară a prevederilor acestuia, în lipsa legilor organice ce trebuia să fie adoptate pentru implementarea acestuia. Fără soluționarea acestor crize nici nu putea fi vorba despre un stat federal modern în Rusia.

Procesul de elaborare a unui sistem politic pluralist şi transparent, care ar fi permis administrarea eficientă a vastului teritoriu şi, în acelaşi timp, ar fi fost sensibil la doleanțele cetățenilor, a fost complicat de logica jocului „câştigătorul ia totul”, pe care au preferat să-l practice grupurile de interese şi mişcările politice din Rusia. Miza a fost imensă; cel care ieşea învingător din această confruntare pentru putere putea edifica un sistem politic care să-i asigure poziția dominantă în raport cu adversarii săi, accesul la resursele vaste ale țării, garantându-i practic imunitatea în fața justiției[19] .

În căutarea unui model economic eficient

Criza sistemului politic sau mai degrabă inexistența acestuia era amplificată de prăbuşirea economiei naționale. Rusia a intrat într-un declin economic fără precedent, care o împingea tot mai aproape de periferia economiei mondiale. Spre sfârşitul anului 1991, deficitul bugetar a atins 30 % din Produsul Intern Brut (PIB), iar Rusia pentru prima dată din 1924, era sub amenințarea inflației galopante[20]. Declinul producției industriale, diminuarea rezervelor de aur şi lipsa lichidităților în valută convertibilă au constrâns Rusia din primele zile să se împrumute din afară. Drept urmare, se creează o relație de dependență financiară a Rusiei față de Grupul celor şapte țări cele mai industrializate (G-7) şi de organizațiile internaționale financiare sau bancare controlate de acestea, cum ar fi Fondul Monetar Internațional (FMI), Clubul Creditorilor de la Paris sau Clubul de la Londra al Creditorilor Comerciali.

De asemenea, criza economică a afectat forțele armate ruse, care, în condițiile reducerii drastice a finanțării, nu era în stare să asigure controlul efectiv al frontierei de stat, cu implicații serioase asupra siguranței naționale. Dezastrul din sectorul agricol a transformat Rusia în cel mai mare importator de grâu, care acum provenea tocmai de la fostul rival în competiția globală – SUA. În toamna anului 1991, Rusia se confrunta cu amenințarea foametei[21]. În oraşele mari se resimțea din plin criza alimentelor, preocuparea de bază a autorităților locale fiind asigurarea populației cu cele mai elementare produse. În acest context s-au introdus tichete alimentare care trebuiau să asigure unei familii minimul necesar de alimente, dar în acelaşi timp să împiedice procurarea acestora peste limita stabilită.

Toate acestea se datorau mai puțin reducerii factorilor materiali, precum teritoriul, resursele naturale sau umane, şi în mare măsură managmentului deficitar şi imensei poveri de menținere a complexului militar industrial preluate de la răposata Uniunea Sovietică[22]. Prin urmare, Rusia post-sovietică trebuia să răspundă la altă întrebare urgentă: cum şi în ce calitate se va integra aceasta în economia mondială? Or, răspunsul era în legătură directă cu modelul economic pentru care va opta Rusia.

Pentru reducerea decalajelor economice şi adaptarea la noile realităţi ale lumii post-industriale, în mod ideal statul rus trebuia „să se retragă din rolul său economic de mentor, proprietar şi stăpân absolut al averii sociale”[23] şi în schimb, să impună şi să vegheze asupra respectării regulilor de desfăşurare ale competiţiei economice dintre diverşi agenţi privaţi. Însă implementarea unui sistem politic în care este asigurată respectarea separării puterilor în stat şi a unui model economic în care competitivitatea este cuvântul cheie al succesului în afaceri ar fi însemnat demisia statului tradiţional paternalist şi schimbarea tiparelor istorice de dezvoltare ale statului rus. Acest lucru ar fi însemnat răsturnarea modelului secular (caracteristic pentru întregul „mega-ciclu imperial”), a „reformelor bolşevice”[24] impuse de sus în jos.

Practic, Rusia post-sovietică era cel mai mare proiect de convertire democratică din „al treilea val de democratizare”. Fiind timp de secole un imperiu pre-modern, cu o organizare de tip centru-periferie, Rusia nu mai putea să-şi continue existenţa în această formulă de organizare[25]. Aceasta însemna înlocuirea sistemului ierarhic rigid de conducere, ce a dăinuit mai multe secole, cu sistemul de conducere în reţea, care presupune existenţa mecanismelor complexe şi multietajate de armonizare a intereselor diverselor grupuri sociale.

Redefinirea rolului Rusiei în sistemul internaţional

Preocupările de ordin intern pentru definirea unei viziuni sustenabile de dezvoltare erau în strânsă legătură cu componenta externă a „identităţii strategice”. În trecut, un actor internaţional auto-suficient şi relativ autonom, Rusia post-sovietcă trebuia nu doar să-şi regândească în profunzime organizarea politică şi economică, dar „să înfrunte cele mai semnificative transformări ale mediului său strategic din ultimile cinci secole – cea mai radicală schimbare de la ascensiunea Cnezatului Moscovit”[26].

„Mişcările tectonice” începute în 1989 şi forţele ce stăteau în spatele acestora au configurat noua vecinătate pentru Rusia, care poate fi descrisă printr-o „sumă a negaţiilor”[27] referitoare la capacităţile sale materiale. Astfel, Rusia a pierdut cinci milioane km˛ de teritoriu, fragmentând nucleul statului istoric rus (Ucraina ţi Belarus). Ca urmare a acestor pierderi, Rusia a fost împinsă teritorial

spre nord şi est. Frontierele rezultate cu republicile ex-sovietice nu au fost delimitate sau demarcate în prima fază, nici securizate, sporind permeabilitatea frontierei ruse. În acest context, la disputele teritoriale istorice, cum ar fi cea cu Japonia sau China, s-au adăugat unele noi, care au întârziat dezvoltarea relaţiilor de bună vecinătate ale Rusiei cu ţările din proximitatea sa imediată.

Obţinerea independenţei de către cele trei republici baltice, de către Ucraina şi Belarus a însemnat pentru Rusia pierderea unor posturi terestre importante de transport al mărfurilor şi conductelor de gaze care o legau cu piaţa europeană. Porţiunile controlate de Rusia în Marea Baltică şi Marea Neagră au fost reduse semnificativ. Acest lucru a adus două probleme pe agenda Kremlinului, comunicarea cu exclava Kaliningrad şi împărţirea şi găzduirea flotei militare ruse în Marea Neagră de către Ucraina.

Marea Caspică, cândva asociată de elite cu „lacul rusesc", a căpătat cu adevărat statut de mare internaţională, cu cinci state suverane luptând pentru o porţiune naţională, în vederea exploatării resurselor naturale în apele lor teritoriale. Competiţia pentru resurse în Marea Caspică a provocat dispute legate de demarcarea apelor teritoriale, în care s-au implicat marile puteri prin interpuşi şi companii transnaţionale.

Nici în Orientul Îndepărtat situaţia nu se prezenta mai bine pentru Rusia. În această regiune lua amploare exodul specialiştilor de înaltă calificare, atraşi în anii sovietici de perspectiva unor salarii care depăşeau cu mult câştigul mediu lunar în ţară.

Sintetizând lista retragerilor geostrategice ale Rusiei, Zbigniew Brzezinski a remarcat: „Rusia, până nu de mult creatoarea unui vast imperiu teritorial şi conducătoarea unui bloc ideologic de state satelite întins până în chiar inima Europei şi la un moment dat până la Marea Chinei de Sud, a devenit un stat naţional plin de probleme, fără acces geografic facil la lumea exterioară şi potenţial vulnerabil la conflicte ce îl pot slăbi şi mai mult cu vecinii de pe flancurile sale vestice, sudice şi estice"[28].

La toate acestea s-a adăugat ascensiunea şi sporirea influenţei actorilor cu ambiţii globale sau regionale din vecinătatea Rusiei. Pe parcursul istoriei, liderii ruşi şi-au văzut ţara ca pe o putere europeană, o putere eurasiatică sau o

mare putere globală, bazată pe enorma sa forța militară. Rusia deseori a format sau a aderat la coaliții cu alte mari puteri europene sau cu cele din afara continentului. Aceste alianțe aveau o durată de viață foarte scurtă şi nu afectau independența strategică a Rusiei. Însă prăbuşirea Uniunii Sovietice a schimbat radical poziția geostrategică a Rusiei, ea fiind mai slabă din punct de vedere economic şi militar decât marile puteri sau alianțe din Europa şi Asia[29] .

Rusia nu mai avea de a face cu o Europă slăbită şi o Asie înapoiată. Uniunea Europeană devenea tot mai prosperă şi mai integrată din punct de vedere economic. Sub conducerea lui Deng Xiaoping, China a lansat cele patru modernizări[30] (industrială, agricolă, militară şi ştiințifică), care au transformat țara într-una dintre cele mai dinamice economii din lume, în doar două decenii[31] . În plus, la nivel global, Statele Unite s-au afirmat ca singura superputere cu o capacitate incomparabilă de a influența evenimentele pe tot globul, inclusiv în spațiul ex-sovietic.

În aceste circumstanțe, interogația cu privire la „identitatea strategică" trebuia să ofere răspuns întrebărilor: cum se defineşte Rusia în raport cu Occidentul şi Orientul?; ce fel de model de interacțiune va predomina în raporturile cu acestea: conflict sau cooperare?; unde sunt aliații Rusiei, în Vest sau în Est?; sau această dilemă este falsă? Pe lângă acestea, un loc critic în procesul de formare a noii conştiințe internaționale avea să-l joace spațiul ex-sovietic. Problema care se punea în legătură cu aceste posibilități era dacă fostele republici unionale urmau să devină „străini", adică state suverane cu opțiuni strategice proprii, sau aveau să fie tratate ca „ai noştri", entități dominate şi dependente politic, economic şi militar de Rusia, în tentativa de a reclădi un imperiu informal?

Însă prefigurările în mediul extern al Rusiei nu se limitau doar la pierderile punctelor maritime şi terestre strategice şi ascensiunea actorilor regionali şi globali puternici în vecinătatea sa. Rusia avea de înfruntat schimbări profunde la nivelul întregului sistem internațional, ale cărui viitoare coordonate erau destul de dificil de anticipat. Astfel, sarcina de redefinire a „identității strategice" ruse era complicată de fluiditatea mediului internațional, caracteristică „epocii de incertitudini globale", care a înlocuit gradual sistemul bipolar rigid.

O perioadă a confruntării între două superputeri, fără precedent în istoria sistemului internațional, se sfârşise, fără a sugera încotro se îndreaptă lumea[32]. Încheierea disputei ideologice dominante a eliberat forțele turbulente ce s-au manifestat printr-o multitudine de conflicte regionale de natură etnică şi religioasă. Stabilitatea unei lumi bipolare a fost înlocuită de instabilitatea unei lumi cu amenințări trans-frontaliere cu caracter non-convențional. În această perioadă, Rusia nu se prezenta ca un simplu observator neutru, ci, deseori, era în „centrul atenției" vectorilor turbulenți care traversau şi destabilizau situația politică şi economică din țară.

Fiind zguduită de numeroase crize în interior, Rusia urma să facă o opțiune strategică în vederea definirii locului şi rolului său în viitoarea structură de putere[33], tocmai atunci când ordinea mondială de la Ialta şi Potsdam se năruia, sistemul internațional westphalian era supus tot mai mult presiunilor forțelor globalizării, iar noii lumi i-a fost atribuită o etichetă – post-Război Rece – care nu spunea nimic despre viitor şi aducea aminte mai mult de trecutul său[34]. Astfel, tripla mutație post-imperială a Rusiei a coincis cu transformări majore la nivel global, îngreunând semnificativ sarcina descoperirii noii „identități strategice".

În situația calitativ nouă, Rusia trebuia să dezvolte un tip de „identitate strategică" non-conflictuală, care i-ar fi garantat adaptarea rapidă şi fără prea mari şocuri la noul mediu internațional. Elitele strategice ruse, obişnuite cu abordări geopolitice în relațiile internaționale, trebuiau să învețe cum să aibă succes într-un „sistem de autorități suprapuse şi loialități multiple, a căror funcționalitate este menținută de existența concomitentă a două pretenții concurente de universalitate a sistemului de state-națiuni şi a economiei transnaționale de piață"[35]. În aceste circumstanțe, doar politica de putere nu putea fi o perspectivă viabilă pentru interpretarea relațiilor internaționale şi organizarea politicii externe. Dacă Imperiul Rus şi Uniunea Sovietică nu au avut aliați de încredere, ci numai duşmani, Rusia post-sovietică trebuia să descopere virtutea de a avea parteneri, dacă nu aliați[36], pentru a face față multiplelor provocări pre- şi post-moderne.

În contextul deschiderii societății ruse şi expunerii tot mai mari a țării la mediul internațional, era de aşteptat ca politica externă să devină nu doar obiectul

analizei experţilor şi al unor calcule reci, ci şi un subiect inclusiv pentru dezbaterile şi rivalităţile desfăşurate pe mai multe niveluri ale structurii sociale[37] . Primul nivel acoperea dezbaterea publică de pe posturile de televiziune şi din ziare, care se intensifica pe parcursul campaniilor electorale, fapt care demonstra apariţia primilor germeni ai societăţii civile. Principala premisă a dezbaterilor de la acest nivel a fost o adevărată „revoluţie media" prin care a trecut Rusia şi care a însemnat lansarea a numeroase posturi radio şi TV private, necenzurate de stat. Chiar dacă elitele politice au învăţat din mers şi au ştiut să elaboreze mecanismele de manipulare a opiniei publice şi totodată, chiar dacă politica externă a rămas un „sport exclusivist", Rusia avea pentru prima dată o dezbatere publică pe acest subiect. Or, pentru o ţară în care politica externă era articulată doar de ţar şi curtea sa sau de către Politbiuro, o dezbatere publică în acest domeniu a fost o realizare importantă.

La al doilea nivel, avea loc confruntarea politică, care implica mai multe partide politice ce apăruseră în număr mare în Rusia post-sovietică. În lupta pentru voturile electoratului, acestea trebuiau să ia în considerare şi agenda externă a ţării. Astfel, chestiunile de politică externă au devenit parte componentă a competiţiei politice în Rusia. La al treilea nivel, se dădea bătălia dintre organele statului care reprezentau puterea executivă şi cea legislativă, pentru competenţe în formularea politicii externe a ţării. Nu trebuie să omitem aici nici competiţia acerbă între diverse structuri sau comitete în cadrul executivului şi legislativului pentru stabilirea agendei externe.

Nici relaţia centru-periferie în cadrul federaţiei nu a fost ocolită de problematica internaţională. Centrul federal slab şi incoerent a însemnat subiecte federale mai autonome şi uneori mai puternice. Având interese economice diferite şi conştienţi de greutatea lor în calitate de arbitri în lupta politică de la centru, liderii regionali au început să exercite o tot mai mare influenţă asupra unor probleme punctuale de politică externă, cu precădere asupra celor cu aspect economic. În acest sens, poate fi remarcată insistenţa regiunilor din Orientul Îndepărtat pentru îmbunătăţirea relaţiilor cu Japonia, aceasta fiind văzută de autorităţile locale drept sursă vitală de investiţii şi furnizor de bunuri de consum[38] .

În final, ultimul palier, aflat în strânsă legătură cu cele amintite, este reprezintat de oligarhia rusă şi implicarea activă a acesteia în procesele politice şi economice în Rusia post-sovietică. Deţinând mari trusturi media, finanţând partidele politice, fiind protejaţi de funcţionari de la vârful administraţiei centrale (guvern, preşedenţie), având legături de afaceri cu lideri politici regionali, oligarhii ruşi (printre cei mai cunoscuţi – Berezovski, Gusinski, Potanin, Hodorkovski, Fridman) s-au impus repede ca un factor de luat în seamă pe scena politică rusă. Puterea economică şi influenţa politică de care se bucurau oligarhii ruşi le-au permis să încline balanţa în favoarea uneia sau alteia dintre tabere, aşa cum s-a întâmplat la alegerile prezidenţiale din Rusia în 1996, sau să ocupe chiar poziţii importante, cum ar fi numirea lui Boris Berezovski în calitate de Secretar Executiv al CSI în 1998.

Concluzionând, la începutul anilor '90, Rusia avea o misiune dificilă – să se redescopere şi să-şi găsească locul în sistemul mondial, la fel cum au procedat Olanda şi Marea Britanie în momentul declinului lor sau Germania şi Japonia după ce au fost învinse într-un război hegemonic. Păstrând multe din trăsăturile materiale şi instituţionale carcateristice unei mari puteri, dar prezentându-se în acelaşi timp ca un stat slab, Rusia trebuia să elaboreze o viziune multidimensională asupra securităţii sale, derivată din natura ameninţărilor şi vulnerabilităţilor cu care se confruntă în interiorul şi în afara statului. În vederea asigurării securităţii naţionale, Rusia trebuia să pună mai puţin accent pe capacităţile militare clasice şi să mizeze mai mult pe aranjamente cooperative de securitate[39].

Atât mediul intern, cât şi cel extern forţau Rusia „să se concentreze – pentru întâia oară în istoria sa – asupra accentuării dezvoltării teritoriului său naţional care, extins pe unsprezece fuse orare, de la St. Petersburg la Vladivostok, nu oferă nici un motiv de claustrofobie"[40]. Având putere economică putativă[41], Rusia trebuia să-şi suplinească „diamantul naţional"[42] cu factorii competitivi care ar permite să folosească eficient avantajele sale comparative şi să se integreze în economia mondială. Toate acestea trebuiau realizate într-un mediul internaţional fluid şi imprevizibil.

Aşadar, luând în considerare proporţiile schimbărilor istorice din Rusia, era de anticipat o perioadă de incertitudine şi confuzie strategică printre elitele politico-militare ruse. În aceste condiţii, nu este deloc surprinzător că discursul şi politica externă rusă în anii '90 au oscilat de la o extremă la alta[43], de la liberalismul internaţional euforic, la civilizaţionismul geopolitic agresiv, de la aspiraţiile de integrare în Occidentul instituţionalizat la formarea coaliţiilor pentru a contrabalansa unipolaritatea Statelor Unite ale Americii.

Ciocnirea viziunilor normative: grupuri de elite strategice şi coaliţii de susţinere

A devenit o cutumă printre observatorii străini de a recurge, în identificarea grupurilor politice din Rusia post-sovietică, la dihotomii rigide, precum: occidentalişti şi slavofili, reformatori şi reacţionari, liberali şi conservatori, moderaţi şi extremişti, democraţi şi comunişti, şi, mai nou, siloviki (reprezentanţii structurilor de forţă) şi oligarhi[44]. Dacă dihotomia reformatori-reacţionari ne ajută în înţelegerea forţelor care stau în spatele reformelor sau contra-reformelor de ordin politic sau economic, aceasta, în schimb, devine practic inutilă când ne mutăm pe terenul politicii externe. Altă clasificare, în occidentalişti şi slavofili, comportă probabil un grad explicativ sporit, dar valabil, mai degrabă, pentru realităţile Rusiei secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX şi nu se înscrie nicidecum în realităţile Rusiei de la sfârşitul secolului XX.

Astfel, această schemă clasică cu caracter dual este foarte convenabilă şi poate furniza câteva explicaţii referitoare la realităţile economice şi confruntările politice ce au loc în interiorul sistemului. În acelaşi timp, acest mod de structurare şi demarcare a elitelor politice ruse este destul de limitat în analiza unor particularităţi ale dezbaterii asupra interesului naţional şi politicii externe de urmat. Simplitatea explicaţiilor care rezultă din aceste clasificări este extrem de seducătoare, însă rigiditatea acestora ne poate duce la concluzii greşite şi poate limita semnificativ aria de cuprindere a grupurilor implicate în competiţie.

Atunci care ar fi cea mai potrivită clasificare? Criteriul optim pentru identificarea discursului identitar şi orientărilor externe ale elitelor politico-militare ruseşti, îl reprezintă cele trei tradiţii de gândire despre natura sistemului internaţional şi a relaţiilor dintre state. În acest sens, tradiţia kantiană, lockeiană şi hobbesiană în cazul Rusiei lui Elţin şi-ar fi găsit exprimarea în liberalism internaţional, realism moderat şi respectiv civilizaţionism geopolitic agresiv.

Înainte de a dezvălui conţinutul celor trei curente de gândire, se impun câteva precizări în legătură cu această modalitate de clasificare a elitelor şi ideilor promovate de acestea. În primul rând, reprezentanţii acestor curente nu pot fi clasificaţi în funcţie de afilierea lor instituţională, ei transced graniţele între departamentele civile şi militare din executiv, parlament, comunităţi academice şi culturale, mass media şi organizaţii non-guvernamentale. În al doilea rând, poziţiile în cadrul acestor curente nu sunt absolut uniforme. În cadrul fiecărui grup putem descoperi mai multe sub-grupe, care, fiind la o extremă, stânga sau dreapta, pot fi mai apropiate de alte curente de gândire[45] . Trebuie de remarcat că această modalitate de grupare a elitelor şi discursurilor identitare nu exclude existenţa unor similarităţi pe anumite probleme. Totuşi, ceea ce separă un grup de altul şi face posibilă încadrarea într-un curent sunt diferenţele substanţiale în discursul identitar. În continuare, vor fi prezentate cele trei curente şi grupurile purtătoare de mesaje.

Liberalismul internaţional

Liberalismul internaţional, ca un curent de gândire filozofică, este încă la o vârstă fragedă în comparaţie cu celelalte tradiţii şi orientări intelectuale ruse. Deşi rădăcinile acestui curent se găsesc în operele intelectualilor ruşi ai secolului al XIX-lea şi în convingerile exprimate de oameni de stat ai secolului XX, liberalismul internaţional a avut o influenţă marginală asupra politicii externe a Imperiului Rus, dar în acelaşi timp a inspirat multiple reforme în vederea modernizării politice şi economice a ţării. În dezvoltarea şi afirmarea sa, liberalismul internaţional a parcurs câteva etape importante, de la un curent de gândire obscur şi extrem de controversat în societatea rusă, la paradigma dominantă care a ghidat reformele politice şi economice radicale ale democraţilor idealişti în Rusia post-sovietică.

Precursorii liberalismului internațional sunt pe drept recunoscuți gânditori şi scriitori ruşi din aşa-zisă facțiune „occidentalistă" (*westernizers*), cum ar fi: Piotr Ciaadaev (1794-1856), Alexander Gerzen (1812-1870), Vladimir Pecerin (1807-1885) sau Mihail Lunin (1783-1845). Prin publicațiile lor, au provocat celebra dezbatere în sânul intelectualilor ruşi „occidentalişti" versus „slavofili". Numitorul comun al „occidentaliştilor" timpurii este fascinația față de Europa de Vest, față de realizările şi performanțele economice, spiritul catolicist şi critica dură la adresa regimului țarist şi a caracterului închis al bisericii ortodoxe. De altfel, în „Scrisoarea filosofică", publicată în 1836 în revista „Telesop", Ciaadaev apreciază Rusia ca o țară subdezvoltată, care nu a contribuit cu nimic la progresul mondial[46] . Liberalii ruşi şi-au legat speranțele de reuşită a Rusiei în viitor de apropierea de Occident şi de preluarea ideilor fundamentale (garantarea drepturilor individuale şi chiar trecerea la catolicism) care au stat la baza succesului țărilor europene.

Primii gânditori liberali nu s-au bucurat de succes larg în țară, operele lor fiind mai apreciate în Europa. Fiind persecutați de autorități şi considerați nebuni şi trădători ai patriei, aceştia fie au fost exilați, fie au părăsit de bună voie țara, stabilindu-se şi continuând munca în Occident. Renegați în țară, primii liberali ruşi au avut totuşi un impact asupra evoluțiilor politice şi economice ale Imperiului Țarist, inspirând o serie de politicieni în vederea reformării țării. În această direcție poate fi remarcat omul de stat cu viziuni liberale Sergei Witte (1849-1915) care a promovat programul de construcție a căilor ferate, a încurajat investițiile străine, a militat pentru stabilitatea financiară şi extinderea sectorului industrial[47] .

Un alt om de stat proeminent, Piotr Struve, în tinerețe un marxist convins, a aderat gradual la viziuni liberale. Fiind în exil, Struve desfăşoară o activitate publicistică bogată în Europa, revenind mai târziu în Rusia. El aduce o contribuție importantă la crearea Partidului Constituțional Democratic de orientare liberală şi este ales deputat în Duma de Stat în 1907. După revoluția din noiembrie 1917, Struve devine un oponent înverşunat al bolşevicilor, sprijinind mişcarea albilor. Curentul liberal rus, prin exponenții săi, se retrage în Occident până la mijlocul secolului XX.

Procesul de de-stalinizare lansat de Hruşciov şi perioada de „dezgheţ" ce a urmat în Uniunea Sovietică după 1956 au creat premise favorabile pentru articularea ideilor cu privire la dezarmare, interdependenţă şi probleme ecologice la nivel global, atât de populare în Occident. Pentru prima dată, aceste idei au fost expuse, în 1968[48], de cel considerat a fi părintele liberalismului internaţional rus în forma sa contemporană, academicianul Andrei Saharov (1921-1989), care a contribuit la crearea bombei cu hidrogen sovetice, dar în acelaşi timp a militat pentru dezarmarea globală.

Principala teză a lui Saharov este că lumea a ajuns la un punct de bifurcaţie; pericolul războiului nuclear, polarizarea tot mai mare a lumii şi sărăcia lumii a treia pot fi fatale pentru civilizaţia umană. În legătură cu aceasta, el elaborează un scenariu futurologic optimist cu privire la transformarea paşnică a sistemului internaţional. În prima etapă, ca rezultat al confruntării forţelor politice staliniste, maoiste, leniniste de stânga şi stângii reformatoare de orientare occidentală, în lumea socialistă se înfiinţează mai multe partide, ceea ce duce la multipartidism şi pluralitate de opinii. Ulterior, în a doua etapă, în statele capitaliste masele, în căutarea progresului civilizaţiei umane, aduc la putere stânga reformatoare prin vot democratic, lansându-se iniţiativa de coexistenţă paşnică globală cu lumea socialistă. În a treia etapă, Uniunea Sovietică şi Statele Unite depăşesc diferenţele şi se focalizează pe soluţionarea problemei sărăciei din lumea a treia. Şi, în final, în a patra etapă, convergenţa socială duce la dispariţia diferenţelor dintre structurile sociale şi eliberarea forţelor inovatoare din ştiinţă, acest proces culminând cu formarea unui guvern mondial[49].

Ideile exprimate de academicianul Saharov au găsit rezonanţă în Occident. În 1975, lui Saharov i-a fost decernat premiul Nobel pentru Pace. Opoziţia deschisă a lui Saharov împotriva invaziei sovietice în Cehoslovacia şi a intervenţiei în Afghanistan, crearea Comitetului pentru Drepturile Omului şi activitatea în cadrul acestuia, precum şi denunţarea cursului politic al „încălzirii fără democratizare"[50], au determinat autorităţile de la Moscova să-i impună un regim de domiciliu forţat în oraşul de tip închis Gorki (în prezent Nijni Novgorod). Patru ani mai târziu, soţia academicianului şi militanta civică Elena Bonner a fost

exilată în acelaşi oraş. Liberalismul internaţional a urmat acelaşi destin în perioada de stagnare în care a plonjat Uniunea Sovietică.

Situaţia avea să se schimbe dramatic odată cu ascensiunea la putere a lui Mihail Gorbaciov şi cooptarea, în echipa sa, a lui Aleksandr Iakovlev (1923-2005), principalul ideolog al reformelor democratice iniţiate în Uniunea Sovietică. Saharov este readus la Moscova, iar liberalismul internaţional iese din conul de umbră unde a fost plasat anterior şi devine ideologie dominantă în spatele „noii gândiri" şi a lozincii „perestroika, glasnosti, demokratya"[51] .

Referitor la politica externă a Uniunii Sovietice, noul lider de la Kremlin a propus dez-ideologizarea relaţiilor interstatale, abandonarea formulei „securitate pe seama altuia" (sau jocul cu suma nulă), necesitatea dezarmării şi adoptarea viziunii unor interese globale care se adresează întregii omeniri. Gorbaciov subliniază libertatea ca drept universal şi afirmă că bunăstarea şi progresul civilizaţiei umane sunt posibile doar prin „co-creare" (*co-creation*) şi „co-dezvoltare" *(co-development*). Cel mai eficient mod pentru realizarea acestor obiective, în opinia sa, este reprezintat de cooperarea între instituţiile internaţionale şi între Statele Unite şi Uniunea Sovietică, în interes comun[52] .

Această gândire, împărtăşită şi de ministrul de Externe de atunci, Eduard Şevardnadze, a declanşat strategia de „încălzire" a relaţiilor şi apropiere faţă de Occident, având ca scop facilitarea reformelor politice şi economice interne. Raţionamentul din spatele acestei orientări era eliberarea de povara cursei înarmărilor şi posibilitatea de a beneficia de ajutor economic sub formă de asistenţă şi expertiză din partea Occidentului.

În ciuda rivalităţilor personale dintre Gorbaciov şi Elţin, ultimul a preluat de la cel dintâi ipotezele liberalismului internaţional. Deposedându-l pe Gorbaciov de putere, Elţin, aparatchik (persoana care a ocupat funcţii importante în eşalonul superior al URSS) de carieră, rămâne fidel postulatelor „noii gândiri" şi radicalizează discursul său reformator. Odată cu eşuarea loviturii de stat din august 1991, din care preşedintele rus iese principalul câştigător, Elţin investeşte o echipă de tineri cu misiunea de a rupe definitiv cu trecutul totalitar şi de a implementa o agendă liberală atât în interiorul ţării, cât şi în relaţiile cu lumea din jur.

Astfel, ia naştere o grupă de elite strategice cu orientări liberale, în componenţa căreia au intrat: Egor Gaidar, Ghennadi Burbulis, Mihail Poltoranin, Piotr Aven, Anatoli Ciubais, Aleksandr Şohin, majoritatea avansând brusc din auditoriile şi bibliotecile instituţiilor de cercetare în culoarele puterii şi şedinţele guvernului. Acest bloc a avut ca principală preocupare elaborarea şi implementarea programului economic şi relaţiile economice internaţionale cu instituţiile financiare şi principalii parteneri comerciali ai Rusiei. În formularea politicilor macro-economice, acest grup a fost influenţat de ideile Şcolii de la Chicago şi în special ale lui Friedrich Hayek cu privire la statul minimalist şi maxima eliberare a forţelor pieţii[53].

Formularea politicii externe era încredinţată celui mai occidentalizat membru al acestei echipe, Andrei Kozârev. Născut la Bruxelles, într-o familie de diplomaţi, el a petrecut mult timp în Occident şi a primit o educaţie şi o pregătire elevată. Intrând în serviciul diplomatic sovietic, a activat mulţi ani în cadrul Direcţiei Organizaţiilor Internaţionale din cadrul Ministerului de Externe al Uniunii Sovietice. Prin prisma trecutului şi experienţei sale, nu a fost o surpriză că Andrei Kozârev a devenit cel mai activ şi fervent promotor al liberalismului internaţional în Rusia.

Exponenţii liberalismului internaţional sperau, pe de o parte, într-o tranziţie economică rapidă în interior şi, pe de altă parte, în integrarea în instituţiile internaţionale, inclusiv cele euro-atlantice, într-o perioadă foarte scurtă[54]. Această viziune s-a bucurat de sprijin din partea membrilor fostei nomenklaturi, care au realizat că întoarcerea la trecut este o utopie. Cei mai activi suporteri ai noului curs au fost membrii Komsomolului, aripa tinerilor comunişti; cel mai reprezentativ şi celebru din această grupă a fost Mihail Hodorkovski, proprietarul, până nu demult, al celei mai de succes companii private din Rusia – Yukos. De asemenea, susţinerea a venit şi din partea unor directori ai uzinelor de stat, care între timp au intrat în afaceri. Scopurile acestora erau perfect compatibile, în timp ce liberalii aspirau la o economie de piaţă funcţională în stil occidental, ceilalţi îşi doreau afirmarea în calitate de noua clasă capitalistă[55].

Coaliţia de susţinere a liberalismului internaţional mai includea fracţiunile pacifiste ale Sovietului Suprem şi personalităţi precum Serghei Iuşencov,

Gleb Iakunin, Galina Starovoitova (ucisă într-un asasinat la comandă în 1998). Totodată, suportul pentru liberalismul internațional a venit şi din cercurile academice şi culturale (Nikolai Kosolapov, Andrei Zagorski, Iuri Borko, Konstantin Sarkisov, Iuri Kariakin), precum şi din mass media (postul NTV şi moderatorul Evgheni Kisilev, postul radio Eho Moskva şi redactorul-şef Aleksei Venediktov).

Care au fost *percepțiile reprezentanților acestui grup de elită referitor la sfârşitul Războiului Rece, schimbările din mediul intern şi extern, locul şi rolul Rusiei în sistemul internațional şi respectiv interesele naționale ale Rusiei?*

În crearea propriei lor realități, liberalii[56] au pornit de la două premise. În primul rând, sistemul comunist era condamnat la eşec de la bun început. În această privință, liberalii îşi exprimă uimirea că acesta a supraviețuit timp de şaptezeci de ani.[57] În al doilea rând, Rusia nu este succesoarea istorică a Uniunii Sovietice şi nu poate fi considerată perdanta confruntării bipolare. Pentru liberali, *Rusia este cea care a grăbit sfârşitul Războiului Rece cu un deznodământ favorabil Occidentului*. Interpretarea pe care o oferă aceştia, este mai degrabă situația câştig-câştig (*win-win situation*), exprimată în reunificarea Germaniei, dizolvarea Tratatului de la Varşovia şi dispariția imperiului care era o amenințare militară constantă la adresa Occidentului[58].

Sentimentul care a dominat printre liberali a fost că Rusia era victima revoluției bolşevice. Drept urmare, ei afirmă că odată cu dizolvarea Uniunii Sovietice, *Rusia, la fel ca şi celelalte republici, s-a descotorosit de regimul autoritar opresiv*. Însă liberalii nu s-au oprit aici şi au persistat în renegarea trecutului, nu doar sovietic, ci şi a celui țarist, în special a identității imperiale. În această privință, ei nu agreează ideea potrivit căreia moştenirea pre-bolşevică ar putea juca un rol pozitiv în reformarea societății şi descoperirea noii „identități strategice”[59].

Prin urmare, ei au respins orice idee cu privire la mesianism, care a împins mereu Rusia să urmărească idei abstracte, neglijând bunăstarea cetățenilor săi[60]. De asemenea, în replică la invocarea „excepționalismului rus”, liberalii consideră că întrebarea nu este dacă valorile democrațiilor occidentale şi principiile economiei de piață sunt aplicabile în cazul Rusiei, ci cum trebuie aplicate acestea ca să genereze rapid rezultate pozitive[61]. Pentru ei, dominația tătaro-mongolă

vreme de secole (sec. XII-XV) nu a dus la crearea unui etnos rus cu o cultură deosebită de cea europeană.

În viziunea liberalilor, *Rusia este unul din piloni şi o parte organică a civilizaţiei şi culturii occidentale*[62]. De altfel, conceptul cu privire la politica externă din 1993, în mare parte elaborat sub influenţa liberalismului internaţional, atribuie Rusiei locul natural printre „democraţiile avansate ale lumii" sau „statele puternic industrializate"[63]. Privită în acest fel, integrarea Rusiei în „comunitatea statelor civilizate", pentru liberali, era o opţiune naturală şi o chestiune iminentă şi inevitabilă.

În efortul lor de a se distanţa de moştenirea imperială istorică şi sistemul totalitar, liberalii ruşi au căutat formularea noii „identităţi strategice" pentru Rusia post-sovietică. „Identitatea strategică" în accepţiunea liberală conţinea următoarele elemente: democraţia, drepturile omului şi economia de piaţă, membru egal al comunităţii statelor dezvoltate, adică integrarea în Occidentul instituţionalizat.

Conform acestei viziuni normative, Rusia nu va mai fi obsedată de „măreţia" sa şi, în consecinţă, va accepta o anumită depreciere a statutului său pentru a se integra în „comunitatea statelor civilizate", care i-ar permite soluţionarea problemelor legate de tranziţie. Rusia nu va înceta să fie o mare putere, dar va fi o putere normală într-o lume multipolară, care îşi apără interesele într-o manieră non-conflictuală, în interacţiune cu partenerii săi; o putere ce se supune, în competiţia economică, regulilor jocului de pe pieţele mondiale[64].

În *caracterizarea mediului internaţional*, liberalii sunt unanimi în a afirma că Rusia nu mai este înconjurată de un cordon ostil. Mediul internaţional este perceput ca unul *prietenos şi pozitiv, lipsit de ameninţări majore* la securitatea naţională. Lumea este văzută prin lentila interdependenţei sporite, iar ameninţările sunt mai mult de natură globală (ecologia, sărăcia în lumea a treia, încălcările drepturilor omului şi conflictele regionale), care necesită eforturile întregii comunităţi internaţionale[65]. NATO nu este percepută ca ameninţare, deoarece alianţa se va schimba radical în noul context, contribuind la consolidarea democraţiei, şi nu este exclus ca Rusia să facă parte din această organizaţie[66]. În acest sens, liberalii consideră că Rusia are nevoie de forţe militare substanţial reduse, mobile

şi profesionale şi trebuie să adopte o doctrină de apărare şi securitate de tip occidental[67].

Liberalii revoluţionează gândirea externă rusă, argumentând că asigurarea democraţiei nu mai face parte din afacerile interne ale unui stat. Promovând viziunea unei ordini mondiale democratice, liberalii consideră că violările grave ale drepturilor omului trebuie să aibă un răspuns pe măsură din partea comunităţii internaţionale, sub forma intervenţiei umanitare sancţionate de Consiliul de Securitate al Organizaţiei Naţiunilor Unite (ONU). Din aceste considerente, exponenţii liberalismului internaţional cred că în soluţionarea disputelor Rusia trebuie să se bazeze, în acţiunile sale, pe normele dreptului internaţional[68].

Pentru liberali, încheierea Războiului Rece este o şansă istorică, un salt calitativ în dezvoltarea internă a ţării. Un eventual *eşec al Rusiei în reformarea sistemului economic şi politic este, în opinia liberalilor, cea mai mare ameninţare la adresa securităţii naţionale*. Un loc important în realizarea proiectului intern al Rusiei îl joacă Occidentul, în special SUA şi instituţiile financiare internaţionale. O eventuală nereuşită în relaţiile sale cu aceşti actori ar putea duce la izolarea Rusiei, ceea ce ar zădărnici aspiraţiile sale de a părăsi definitiv „Estul" subdezvoltat şi autoritar.

În viziunea liberalilor, Statele Unite sunt cel mai important actor în sistemul internaţional, relaţiile strânse cu acestea fiind vitale pentru soluţionarea problemelor de ordin intern şi extern ale Rusiei. Dezvoltarea relaţiilor cu SUA este importantă pentru continuarea reducerii arsenalului nuclear imens moştenit de la Uniunea Sovietică. Totodată, modelul politic şi economic american, care a propulsat ţara în vârful piramidei mondiale, trebuie să fie reprodus pe vastul teritoriu al Federaţiei Ruse, cu ajutorul nemijlocit al Occidentului, Statele Unite fiind cel mai solid pilon al acestuia. Din aceste raţiuni, liberalii militează pentru un parteneriat strategic, similar unei alianţe cu fostul său adversar[69]. Mai exact, Statele Unite trebuiau să fie podul care va facilita trecerea Rusiei din tabăra renegaţilor în lumea prosperităţii şi a progresului tehnologic din Occident.

Dar de ce Statele Unite ar avea nevoie de Rusia şi de ce Occidentul, în general, ar dori să ajute Rusia în tranziţia sa? În legătură cu prima întrebare, liberalii au pornit de la supoziţia multipolarizării relaţiilor internaţionale şi a

interdependenței economice tot mai mari. Prin urmare, ei au considerat că în aceste împrejurări ordinea mondială unipolară devine un concept depăşit. Astfel, liberalii au presupus că: publicul american nu va sprijini un preşedinte cu aspirații hegemonice; dominația unei țări în lume va fi greu de justificat; hegemonul va avea de înfruntat rezistență şi contestare din partea altora; şi, nu în ultimul rând, hegemonia înseamnă risipă de bani şi resurse umane[70].

Realizând această analiză, liberalii ruşi au ajuns la concluzia că Statele Unite vor avea nevoie de parteneri, or, o Rusie prosperă şi democratică ar putea fi un prieten valoros pentru Washington în gestionarea problemelor globale. În caracterizarea acestei poziții, Dmitri Simes a observat: „liderii ruşi au considerat că ceea ce a fost numit «imperiul răului» trebuie să fie îmbrățişat ca o republică a binelui, care nu are nici un motiv să se certe cu foştii săi adversari şi poate miza, în general, pe suportul lor”[71].

În legătură cu cea de a doua întrebare, noua echipă de la Kremlin aştepta asistență financiară din Occident drept răsplată pentru răsturnarea comunismului. Şi aceasta din cel puțin trei motive: revoluția paşnică a salvat miliarde de dolari ai Occidentului care ar fi fost cheltuiți pentru a susține cursa înarmărilor; reîntoarcerea comuniştilor sau ascensiunea naționaliştilor ar putea costa Occidentul mai mult decât investițiile în dezvoltarea capitalismului în Rusia; o eventuală prăbuşire economică a Rusiei ar genera un şoc financiar imens pe piețele internaționale şi ar provoca o criză globală de proporții[72].

Aceste argumente l-au făcut pe Egor Gaidar să afirme că: „din punct de vedere strategic, în prezent Occidentul nu are sarcină mai importantă decât să ajute [Rusia] să depăşească acest haos cât mai repede posibil, să creeze premise pentru restaurarea instituțiilor de stat funcționale, să asigure capacitatea necesară pentru stabilizarea economică”[73]. În opinia lui, Occidentul nu este în poziția să aleagă: „întrebarea se pune în felul următor: ce se va construi pe ruinele imperiului socialist? Va fi ceva urât, instabil din punct de vedere economic şi politic, sursă a amenințărilor permanente la adresa păcii sau o comunitate a tinerelor democrații de piață, care vor fi motorul creşterii economice globale accelerate în secolul XXI şi partenerul strategic de încredere al Occidentului?”[74]

Deşi nu se considerau învinşi, liberalii ruşi aşteptau din partea Occidentului un ajutor similar celui acordat Germaniei de Vest şi Japoniei după cel de-al doilea Război Mondial. Liberalii din guvernul rus anticipau un fel de plan Marshall, exprimat în asistență şi infuzie financiară masivă, care ar fi sprijinit reformele economice şi prin urmare ar fi făcut ireversibile transformările politice din Rusia. Un astfel de program ar fi garantat succesul „terapiei de şoc" propuse de echipa lui Gaidar, care presupunea privatizare, liberalizarea prețurilor şi o politică monetară severă. Dacă ar fi fost coroborați, cei doi vectori ar fi putut genera efecte pozitive imediate pentru cetățenii de rând.

Formula „tinerele democrații de piață" utilizată de Gaidar nu era o simplă scăpare, ci o referire la viziunea liberalilor cu privire la destinul şi rolul Rusiei în spațiul CSI. Liberalismul internațional a adoptat o poziție critică față de modelul sovietic de interacțiuni dintre Rusia şi republicile „surori". Potrivit liberalilor, Rusia a fost cea care mereu a înregistrat pierderi economice în această relație, oferind materie primă şi producție industrială aproape gratis. Orice tentativă de reintegrare va avea repercusiuni grave pentru situația economică din Rusia.

De asemenea, o astfel de inițiativă ar revitaliza vechea nomenklatură (adversarul declarat a liberalilor) nu doar în Rusia, ci şi în alte republici, ceea ce ar îngreuna, dacă nu chiar suspenda, democratizarea acestor societăți. În plus, o încercare de reconstituire sub orice formă a Uniunii Sovietice ar împiedica procesul de afirmare al Rusiei ca stat național şi de formare a patriotismului civic printre ruşi, ambele concepte fiind articulate de membrul grupului liberal şi ministrul naționalităților Valeri Tişcov[75] . Şi, în final, încercările agresive de a readuce la viață defuncta uniune ar fi discreditat Rusia în fața partenerilor din Occident şi ar fi reaprins suspiciunile cu privire la expansionismul rus.

Adoptând această perspectivă, liberalii au considerat că relațiile Rusiei cu țările CSI trebuie să se bazeze pe respectarea independenței, inviolabilității frontierelor şi principiilor pieței libere. Aşadar, guvernul ar trebui să oprească orice subvenționare sau alt tip de ajutoare către fostele republici unionale. Rusia în cadrul Comunității Statelor Independente trebuie să respecte suveranitatea republicilor vecine şi să le trateze de pe picior de egalitate, pentru a nu stârni suspiciunea acestora asupra unor politici neo-imperialiste[76] .

Liberalii au militat pentru schimbarea paradigmei în relaţiile cu spaţiul ex-sovietic. Prin reforma radicală şi integrare în instituţiile internaţionale, Rusia trebuie să fie un exemplu de urmat pentru ţările CSI[77]. În acest context, cooperarea cu Statele Unite şi NATO trebuia să aibă un efect calmant şi să asigure noile state independente de „pacifismul" noului stat rus. În opinia lor, alianţa Rusiei cu Occidentul va contribui la securitatea şi democratizarea spaţiului ex-sovietic.

Reprezentanţii liberalismului internaţional nu au exclus posibilitatea ca pe viitor între Rusia şi statele CSI să existe o formă de asociere economică. Dar aceasta s-ar baza pe principiile pieţii şi pe expresia benevolă a ţărilor participante la un astfel de proiect[78]. Liberalii au considerat că apropierea de Rusia a celorlalte republici va avea ca fundament atractivitatea sa economică şi culturală şi nu forţa militară şi ideologia totalitară, cum s-a întâmplat în trecut[79]. Astfel, liberalii promovează o viziune consensuală de interacţiune între Rusia şi fostele republici sovietice, bazată pe principii democratice şi interes economic reciproc.

În ceea ce priveşte vectorul oriental, liberalii s-au arătat total dezinteresaţi de Orientul Mijlociu sau de regiunea Asia-Pacific şi de Sud-Est. În trecut, aceste regiuni au fost zone de influenţă, competiţie şi surse de conflict între marile puteri. În negaţia „identităţii strategice" imperiale, liberalii au considerat că politica externă rusă pe dimensiunea asiatică trebuie să fie armonizată cu interesele Occidentului. În opinia lor, era cea mai bună opţiune, în condiţiile în care Rusia trecea prin transformări interne majore şi avea nevoie de sprijinul Occidentului.

Sintetizând *viziunea liberalismului internaţional*, în lumea post-Război Rece, Rusia trebuia să facă abstracţie de limbajul geopolitic şi preocupările tradiţionale pentru securitate şi să se concentreze asupra edificării unui sistem politic şi economic eficient[80]. Formulat în acest fel, interesul naţional în viziunea liberală însemna tranziţia la o societate deschisă, liberă, economie de piaţă funcţională şi integrată în Occidentul instituţionalizat[81]. Aşadar, în opinia liberalilor, construcţia din temelie a unei noi „identităţi strategice" liberale şi non-conflictuale este garanţia succesului Rusiei post-sovietice în sistemul internaţional. Postulatele sistematizate ale liberalismului internaţional sunt prezentate mai jos (vezi Figura 1).

exponenți	Saharov, Gorbaciov, Iakovlev, Şevardnadze, Kozârev
cauzele dezintegrării URSS	dorința de eliberare a cetățenilor, natura temporară a regimurilor totalitare
Rusia în perspectivă istorică	nu este moştenitoarea istorică a Imperiului țarist şi a Uniunii Sovietice, o nouă identitate strategică (liberală), parte integrantă a Occidentului
statutul internațional al Rusiei	o mare putere „normală" (europeană) într-o lume multipolară şi interdependentă
mediul internațional	prietenos, pozitiv şi favorabil dezvoltării interne
principalele amenințări şi surse de instabilitate	internă – criză, eşecul reformelor externă – violările drepturilor omului, sărăcia, cataclismele ecologice
relația cu țările CSI	cooperare economică în baza principiilor pieții, legături culturale strânse
relația cu Occidentul	parteneriat preferențial, potențial aliat, integrare
dimensiunea orientală	subdezvoltare şi autoritarism, dezinteres total, lipsa oricărui proiect în regiune

Figura 1 – Liberalismul internațional rus

Realismul moderat

Spre deosebire de liberalismul internațional, realismul moderat are o istorie bogată în diplomația şi gândirea strategică atât a Imperiului Țarist, cât şi a Uniunii Sovietice. Exponentul de vază al acestui curent este considerat pe bună dreptate cancelarul Alexandr Gorciakov (1798--1883), care a formulat politica externă a Rusiei după dureroasa înfrângere în războiul din Crimeea. Având ca misiune prevenirea izolării internaționale şi crearea unui mediu favorabil modernizării economice şi militare, acesta a dus o politică de concentrare a resurselor avute la dispoziție pentru apărarea intereselor vitale ale Rusiei imperiale. Pornind de la supoziția slăbiciunii temporare a Rusiei, el a reuşit să asigure un mediu favorabil reformelor interne printr-o serie de alianțe flexibile şi de natură temporară, fără ca acestea să implice Rusia într-o conflagrație de

proporţii în Europa, care ar putea fi fatală imperiului. În acelaşi timp, sub conducerea lui Gorciakov, Rusia s--a concentrat mai mult asupra periferiei sale, şi anume Caucazul şi Asia Centrală[82] . Revenind în afacerile europene (1871), Rusia datorită eforturilor diplomatice a lui Gorciakov, reuşeşte să anuleze clauza de neutralitate în Marea Neagră, lucru aplaudat de întreaga clasă politică rusă.

Alţi doi reprezentanţi de marcă ai realismului moderat sunt ministrul de externe rus contele Vladimir Lamsdorff (1845--1907) şi prim-ministrul Piotr Stolâpin (1862--1911). Primul, în spiritul „gorciakovist" al epocii, a încercat să evite angajarea în alianţe permanente care ar fi putut atrage Rusia într--un război de proporţii în Europa şi să promoveze o politică activă în Asia. În legătură cu propunerile Franţei pentru încheierea alianţei militare cu Rusia, el a notat în 1892: „Ce rost are să întrecem măsura? Avem nevoie de pace şi linişte, ca să ne putem ocupa de ravagiile foametei, de starea nesatisfăcătoare a finanţelor, de stadiul lăsat în suspensie al programului de înarmare, de starea disperată a transporturilor şi, în cele din urmă, de activităţile reînnoite din tabara nihiliştilor"[83] .

Cel de--al doilea, Piotr Stolâpin, odată numit prim-ministru (1906-1911), a declanşat un program de modernizare politică şi economică a statului, prin reforma agrară şi reorganizarea autorităţilor locale spre o mai mare descentralizare a acestora. Stolâpin a reprimat orice acţiuni revoluţionare, dar a avut o contribuţie importantă în dezvoltarea parlamentarismului rus. Cât priveşte viziunea externă a lui Stolâpin, aceasta se poate rezuma la celebra sa exclamaţie: „daţi statului 20 de ani de pace internă şi externă şi nu veţi recunoaşte Rusia"[84] .

În perioada sovietică, realismul moderat a influenţat gândirea unei părţi a elitelor strategice bolşevice, fapt reflectat în unele decizii politice şi orientări pe plan extern. Dilema bolşevicilor consta în a alege între revoluţia mondială şi supravieţuirea regimului bolşevic în Rusia. După dezbateri interne (Troţki versus Stalin) ei au optat pentu ultima. Rusia sovietică, mai presus de toate, trebuia să se asigure de ireversibilitatea revoluţiei pe teritoriul său, iar odată consolidată intern, să-şi recapete imperiul pierdut.

Tranşarea acestei dezbateri s--a exprimat într--o serie de decizii şi măsuri adoptate de bolşevici. Iniţial, pentru salvarea loviturii de stat din 7 noiembrie

1917, Rusia sovietică încheie pacea de la Brest--Litovsk cu Puterile Centrale. Pentru a ameliora situaţia economică deplorabilă, în 1921 „Comunismul de război" a fost înlocuit cu Noua Politică Economică („NEP") care prevedea reintroducerea parţială a proprietăţii private în circuitul economic. Implementarea NEP--ului a produs efecte economice benefice, generând creşterea rapidă a producţiei agricole şi industriale[85] . Recunoscând superioritatea „taberei capitaliste" în termeni de putere, în 1923 Lenin anunţă principiul „coexistenţei paşnice". În conformitate cu acesta, Uniunea Sovietică trebuia să evite confruntarea militară cu lumea capitalistă. În acelaşi timp, „coexistenţa paşnică" deschidea posibilitatea unor relaţii economice cu ţările capitaliste (transfer de tehnologie avansată şi capital), care trebuia să ajute Uniunea Sovietică să reducă handicapul existent.

În logica curentului realist a fost formulată şi politica lui Iosif Stalin (1879--1953) „construcţia socialismului într--o singură ţară", adică convertirea societăţii agrare într--un gigant industrial, care să supravieţuiască în condiţiile încercuirii ostile[86] . Anunţată pentru prima dată în 1924, aceasta începe să fie implementată în mod sistematic din 1928, odată cu adoptarea primului plan cincinal.

Realismul moderat a avut câţiva exponenţi consecvenţi în Politbiuro şi armata sovietică în perioda post--stalinistă. Moderaţia în politica externă prin evitarea riscurilor în exteriorul ţării şi preocuparea pentru eficienţa economiei naţionale l--au caracterizat pe Alexei Kosâghin (1904--1980), prim--ministrul Uniunii Sovietice şi iniţiatorul reformelor economice din 1965[87] . Andrei Gromâko (1909--1989), ministrul de Externe al Uniunii Sovietice a îndemnat mereu pe colegii săi din Politbiuro la un calcul rece şi chibzuinţă în politica externă, inclusiv în momentul dezbaterii cu privire la intervenţia militară în Afghanistan. Era ferma lui convingere că securitatea naţională poate fi asigurată doar prin îmbinarea sincronizată a instrumentelor militare cu acţiunile diplomatice de pe arena internaţională. De cele mai multe ori, Gromâko era iniţiatorul negocierilor şi găsirii unui compromis în raporturile cu Occidentul[88] .

În armata sovietică, viziunile realismului moderat au fost împărtăşite de şeful Statului Major, Nikolai Ogarkov (1917--1994). El s--a opus invaziei în Afghanistan, afirmând că Uniunea Sovietică nu este capabilă să ducă un război asimetric în munţi împotriva unor forţe de gherilă mobile şi bine pregătite. În

plus, un astfel de efort ar presupune reducerea trupelor în vest şi de--a lungul graniței cu China, ceea ce în acel context era contraindicat, în opinia sa[89].

Atunci când Gorbaciov a declanşat restructurarea, majoritatea reprezentanților realismului moderat au sprijinit acest proiect. Programul lui Gorbaciov era perceput de realişti[90] ca unul care va reforma sistemul economic, ceea ce va duce în final la eficiența sporită a sectorului industrial şi, prin urmare, la îmbunătățirea calitativă a capacităților militare ale Uniunii Sovietice. De asemenea, era importantă destinderea în relațiile cu Occidentul, pentru asigurarea mediului internațional necesar reformei interne. Realiştii au fost mai critici față de liberalizarea politică şi socială necontrolată a lui Gorbaciov. Pentru ei, orice liberalizare trebuia să fie precedată de modernizarea economică de succes.

În Rusia lui Elțin, realismul moderat s--a afirmat ca unul din curentele critice la adresa cursului economic promovat de echipa lui Gaidar şi politica externă a lui Kozârev. Realiştii le--au reproşat liberalilor modul de implementare a reformelor economice, care a dus la declinul capacităților statului; naivitatea în raporturile cu Occidentul şi lipsa unei strategii pentru spațiul ex--sovietic[91]. În toamna anului 1992, în contextul agravării situației economice provocate de „terapia de şoc" şi a conflictului deschis dintre preşedintele Elțin şi Sovietul Suprem (vechiul legislativ), politica externă se mută de la periferia discursului politic şi revine în atenția opoziției şi prin urmare în competiția pentru putere.

În aceste circumstanțe, ideile realiştilor moderați se bucură de tot mai mare popularitate, iar reprezentanții acestora capătă influență pe culoarele puterii. În scurt timp se formează un nou grup de elită strategică. Pentru a preveni afirmarea forțelor de extremă dreapta sau extremă stânga, dar şi pentru propria supraviețuire politică, Elțin se vede forțat să--şi retragă sprijinul grupului liberal şi să corecteze cursul anunțat anterior. Odată cu abandonarea de către Elțin a liberalismului internațional, noul grup de elite va avansa o nouă versiune a „identității strategice", sub umbrela „naționalismului moderat"[92] (*soft nationalism*) şi respectiv va prelua sarcina formulării şi implementării reformelor interne şi a politicii externe ruse.

În comparație cu liberalii, gruparea realiştilor moderați nu era la fel de omogenă, reprezentând un cocktail de partide, mişcări şi figuri politice ale căror

opinii, în ciuda rivalităților personale caracteristice Rusiei anilor '90, erau extrem de apropiate. Aşadar, reprezentanții acestui curent în executivul rus au fost Viktor Cernomârdin, care a preluat funcția de premier în 1993, vice--premierii Oleg Lobov (ulterior secretarul Consiliului de Securitate al Federației Ruse), Mihail Malei şi Oleg Soskoveț, ministrul Apărării Pavel Graciov, secretarul Consiliului de Securitate Iuri Skokov, consilierul preşedintelui Sergei Stankevici, şeful Serviciului Federal de Securitate (FSB) Mihail Barsukov.

Realiştii moderați s--au bucurat de sprijinul unei coaliții extrem de eterogene, care a inclus „Uniunea Civică", Nikolai Travkin (Partidul Democrat Rus), Arkadi Volski (preşedintele Uniunii Industriaşilor), Oleg Rumeanțev (Partidul Social Democrat), Evgheni Ambarțumov (preşedintele Comisiei Parlamentare pentru Politica Externă) şi cel care i--a urmat în această funcție, Vladimir Lukin. De asemenea, la ideile realiştilor a fost receptiv establishment--ul militar (Academia de pe lângă Statul Major), în special eşalonul superior al armatei, precum şi segmente importante ale birocrației federale şi manageri industriali[93] .

În instituțiile de cercetare, ideile realismului moderat au fost împărtăşite de experți de la Institutul Statelor Unite şi Canadei, Institutul Orientului Îndepărtat, şi Consiliul pentru Politica Externă şi de Apărare. În particular, realismul moderat a fost promovat de experți în politica externă şi de securitate precum Sergei Karaganov, Aleksei Bogaturov, Aleksei Puşkov, sau de politologi specializați în spațiul ex--sovietic: Andranik Migranian, Alexandr Țâpko şi Vadim Țâmburski.

Să explorăm *sistemul de percepții şi convingeri ale realiştilor asupra consecințelor confruntării bipolare, mediului internațional şi funcției strategice a Rusiei în lume*.

Exponenții realismului moderat au oferit o interpretare foarte sofisticată cu privire la rezultatele Războiului Rece. Ei consideră că ambele părți, atât Uniunea Sovietică, cât şi Statele Unite se fac vinovate pentru declanşarea şi purtarea Războiului Rece. În viziunea lor, încheierea acestuia a fost dorită de ambele tabere, extenuate de competiția politico--militară, însă *Uniunea Sovietică*

a fost totuşi cea care a cedat prima. Deoarece a câştigat în confruntarea ideologică, Occidentul se poate declara în acest sens învingător[94].

În acelaşi timp, deşi *Uniunea Sovietică a pierdut competiția, ea nu poate fi declarată învinsă în sens clasic*, deoarece războiul nu a fost unul „cald", iar victoria unei tabere nu a dus la ocuparea teritoriului sau la distrugerea capacităților de ripostă ale adversarului. Tocmai această particularitate a făcut ca Rusia post--sovietică, succesoarea istorică a Uniunii Sovietice, să păstreze o serie de trăsături caracteristice marilor puteri, cum ar fi membru permanent în Consiliul de Securitate al ONU sau arsenalul nuclear. Din acest punct de vedere, realiştii consideră că situația Rusiei post--sovietice şi cea a Germaniei sau a Japoniei după cel de--al doilea Război Mondial nu se pot compara[95].

În ceea ce priveşte dizolvarea Uniunii Sovietice, realiştii apreciază că nu declinul resurselor a fost cauza imediată a prăbuşirii, ci *apatia şi uneori letargia nomenklaturii şi, în consecință, managementul deficitar al economiei*. Aşadar, gestionarea proastă şi incapacitatea de a se reforma din interior au semnat condamnarea Uniunii Sovietice, şi nu cursa înarmărilor cu SUA şi aliații lor[96].

În lumina acestor interpretări, realiştii moderați se pronunță pentru păstrarea unor elemente din identitatea istorică seculară, dar în acelaşi timp consideră necesară adăugarea unor componente noi. Din trecutul său, Rusia trebuie să preia din experiențe sau să se inspire din evenimente pozitive, cum ar fi reformele lui Alexandru al II--lea sau ale lui Stolâpin. De asemenea, realiştii subliniază relațiile comerciale intense cu puterile europene, stabilite de către Petru cel Mare şi contribuția oamenilor de ştiință, scriitorilor şi pictorilor ruşi din secolele 19 şi 20 la patrimoniul cultural al Europei.

În viziunea lor, cu certitudine *Rusia nu este şi nu mai poate juca rolul de superputere*. În acelaşi timp, realiştii nu sunt unanimi în evaluările statutului Rusiei. Astfel, aprecierile oscilează între: „Rusia este încă o mare putere"[97] şi „majoritatea parametrilor arată că Rusia face parte din categoria puterilor mijlocii (*medium--sized power*)"[98]. În ciuda lipsei consensului, realiştii sunt de acord că indiferent de ce tip de putere este, Rusia trece printr--o criză identitară şi sistemică profundă[99]. În mare parte, realiştii consideră că în cazul în care criza nu va fi depăşită într--un timp cât mai scurt, Rusia va continua o traiectorie

descendentă în ierarhia mondială, cu şanse minime de a reveni în nucleul dur al sistemului internaţional. Realiştii nu au nici o îndoială cu privire la necesitatea reafirmării statutului de mare putere şi propun în acest sens o versiune *defensivă a „identităţii strategice”*[100].

În interiorul ţării, aceasta înseamnă modernizare economică graduală şi liberalizare politică consecventă. Această abordare a reformei trebuia să asigure ordinea şi stabilitatea pe durata tranziţiei, prevenind astfel extremizarea discursului politic şi convulsiile sau nemulţumirile sociale. În opinia realiştilor, modernizarea trebuia să întărească statul şi să aducă prosperitate cetăţenilor, şi nu invers. Modernizarea controlată a fost aleasă de realişti pentru a preveni tiparul reformelor ruse – reforma radicală ce spulberă şi divizează societatea urmată de contra--reforma forţelor conservatoare.

În exteriorul ţării, statutul de mare putere este condiţionat de menţinerea poziţiilor sale în spaţiul ex--sovietic, dar şi abordarea flexibilă a relaţiilor cu SUA, puterile regionale europene şi asiatice în vederea prevenirii sau neutralizării ameninţărilor la adresa securităţii naţionale. Pentru realişti, Rusia este mai aproape de Europa, şi nu de Asia, din punct de vedere cultural. Însă, *deocamdată Rusia nu face parte din Occidentul instituţionalizat, şi sunt puţine şanse ca această situaţie să se schimbe în viitorul previzibil*.

În aceste circumstanţe, reprezentanţii realismului moderat resping orice condiţionare sau dependenţă a politicii externe ruse de interesele Statelor Unite sau ale Europei. Rusia, în opinia lor, trebuie să promoveze o *politică independentă în vederea realizării priorităţilor naţionale pe plan intern şi extern*. Însă acest lucru nu înseamnă neapărat că Rusia va adopta o atitudine anti--occidentală în politica externă. Realiştii se pronunţă pentru aprofundarea graduală a relaţiilor cu Occidentul, dictată de propriile interese naţionale. Aşadar, ei nu exclud posibilitatea de a avea relaţii reciproc avantajoase şi cordiale cu Occidentul[101]. Privit sub acest unghi, un eventual succes sau eşec al relaţiilor cu Statele Unite sau Europa va depinde de recunoaşterea şi luarea în considerare a intereselor naţionale ruse de către acestea[102].

Deşi probabilitatea unei confruntări de proporţii care ar implica principalii actori din sistem a fost redusă semnificativ, realiştii consideră că mediul

internațional este *departe a fi unul prietenos şi stabil*. Doctrina militară din 1993, elaborată de realiştii moderați ca răspuns la conceptul de politică externă al liberalilor, vorbeşte despre pericolele care emană din conflictele sociale, politice, teritoriale, religioase, etnice şi statele care doresc rezolvarea acestora cu mijloace militare. Având o viziune sceptică asupra mediului extern şi intenţiilor statelor, realiştii alcătuiesc o listă detaliată a amenințărilor şi vulnerabilităților[103] .

Printre *principalele amenințări la adresa securității naționale*, doctrina militară menționează: pretențiile teritoriale față de Rusia, conflictele locale din vecinătatea sa apropiată, posibilitatea folosirii armelor nucleare sau a altor tipuri de arme de distrugere în masă, tentative de a interveni în afacerile interne şi a destabiliza situația politică din Rusia, încălcarea libertăților şi drepturilor legitime ale cetățenilor Federației Ruse în afara granițelor, expansiunea blocurilor sau alianțelor militare în dauna intereselor de securitate ruse[104] .

Pentru a face față amenințărilor externe, ei se pronunță pentru o strategie care ar îmbina instrumentele economice şi militare cu cele de natură politico-diplomatică. La nivel global, realiştii consideră că Statele Unite sunt puterea dominantă în sistemul internațional. Din perspectiva intereselor naționale ruse, această preponderență este benefică, în sensul că Statele Unite controlează şi, în orice eventualitate, pot tempera ambițiile Germaniei şi Japoniei în perioada de slăbiciune a Rusiei. Acest lucru este cu atât mai important cu cât în anii '90 Germania reunificată se afirmă ca locomotiva integrării europene[105] , iar Rusia moşteneşte de la Uniunea Sovietică lipsa tratatului de pace şi disputa teritorială cu Japonia.

O relație pozitivă cu Statele Unite este dictată şi din alte rațiuni, care țin în esență de stabilitatea strategică globală, şi includ problematica reducerii arsenalului nuclear şi a măsurilor de neproliferare a armelor de distrugere în masă. Realiştii au adoptat în această privință o poziție mai nuanțată în comparație cu liberalii. În timp ce favorizează reducerea arsenalului strategic, considerat o povară imensă pentru bugetul de stat, ei consideră că acest proces trebuie să se desfăşoare în paralel cu modernizarea capacităților nucleare. Doar aşa Rusia îşi va putea păstra un instrument de descurajare credibil pe termen lung[106] .

În opinia realiştilor, arsenalul nuclear are şi un rol imediat în asigurarea

securităţii naţionale. Conştienţi de declinul capacităţilor convenţionale, realiştii introduc în doctrina militară conceptul „primei lovituri" (*first--strike concept*) care prevede folosirea arsenalului strategic şi împotriva statelor ce nu deţin arme nucleare[107]. Adoptarea „primei lovituri" în doctrina militară s--a dorit a fi un mesaj adresat statelor şi alianţelor militare. Conform acestui concept, Rusia mizează pe descurajarea nucleară şi nu pe cea convenţională şi este gata să utilizeze arsenalul strategic pentru a respinge un eventual atac convenţional masiv[108].

O altă chestiune care a preocupat gândirea strategică a realiştilor moderaţi a fost evoluţia alianţelor militare, în special cea a NATO. Ei se pronunţă împotriva extinderii acesteia din lipsa unor motive de securitate solide pentru acest pas. În viziunea lor, o eventuală extindere nu va face altceva decât să mărească suspiciunea establishment--ului politico--militar rus şi sentimentele anti--americane în societate şi, respectiv, va contribui la ascensiunea forţelor politice de orientare conservatoare[109].

Prescripţiile pe care le oferă realiştii în cazul expansiunii Alianţei au fost diverse. Unii au considerat că orice cooperare cu organizaţia trebuie suspendată, pentru a nu legitima NATO ca actor cheie pentru securitatea continentului european, în timp ce alţii au considerat că, bazându--se pe calcule reci şi mai puţin pe emoţii, Rusia trebuie să prevină izolarea, prin menţinerea dialogului şi edificarea unei relaţii speciale cu NATO[110]. În final, realiştii au ajuns la consens şi, fără a contesta necesitatea dezvoltării relaţiilor cu NATO, s--au pronunţat pentru strânsa cooperare cu statele membre ale Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE), ulterior Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE) şi ONU pentru asigurarea securităţii la nivel regional şi respectiv global[111].

Un rol crucial pentru protejarea intereselor, dar şi a locului Rusiei în viitoarea construcţie de putere, în opinia realiştilor, îl ocupă spaţiul ex--sovietic. Viziunea normativă a realiştilor faţă de republicile ex--sovietice se inspiră din versiunea rusească a „doctrinei Monroe" sau a aşa--numitului „imperialism iluminat"[112], elaborată de Evgheni Ambarţumov, derivat din conceptul geopolitic

„Rusia--Insulă" articulat de Vadim Ţâmburski şi din teoria autarhiei spaţiilor largi formulată de economistul german Friedrich List în secolul al XIX-lea. La fel ca şi versiunea originală a „doctrinei Monroe"[113] , conceptul rus al „vecinătăţii apropiate" urmăreşte un rol exclusiv pentru Rusia în spaţiul CSI în operaţiunile de menţinere a păcii, în soluţionarea conflictelor, apărarea etnicilor ruşi şi prevenirea oricărei imixtiuni militare, politice sau economice din partea Occidentului sau a altor puteri învecinate din acest spaţiu. Deşi sunt dispuşi la cooperare cu Occidentul, realiştii exclud orice rol al Statelor Unite sau NATO în spaţiul CSI, considerat zona intereselor vitale pentru Rusia[114] .

Imaginea realiştilor moderaţi cu privire la rolul Rusiei în spaţiul CSI include şi ingredientele „neo--eurasianismului economic insular". Astfel, ei compară Rusia cu o insulă înconjurată de „teritorii--strâmtori" (*strait--territories*), cu alte cuvinte state ce fac legătura cu Occidentul în vest şi cu lumea musulmană în sud. De importanţă crucială în această schemă sunt Ucraina, Georgia, Azerbaijan, Kazahstan şi Tadjikistan. Potrivit conceptului „Rusia--Insulă", Moscova trebuie să se concentreze asupra controlului şi izolării „teritoriilor--strâmtori" în vest şi sud, precum şi spre dezvoltarea şi valorificarea bogăţiilor imensului Extrem Orient pentru a preveni infiltrarea Chinei şi Japoniei[115] .

Teoria autarhiei spaţiilor largi desăvârşeşte această viziune. Ea se reduce la următoarele aspecte. Deshiderea economiei este un factor important în modernizarea ţării, însă o deschidere totală în raporturile cu statele dezvoltate duce inevitabil la „colonizare economică" şi pierderea suveranităţii. De aici se impune necesitatea unei deschideri selective, care se exprimă în deschiderea totală spre ţările cu acelaşi nivel de dezvoltare şi înălţarea „zidului de fier" acolo unde apar state mult mai avansate. Însă această strategie va avea succes doar atunci când un număr de state dezvoltate vor reuşi să creeze un „continent" economic omogen, unificat printr--o uniune vamală. Cu alte cuvinte, autarhia poate „prospera" în spaţii largi[116] . Din această perspectivă, realiştii au văzut în CSI o structură ce ar sta la baza unui spaţiu economic comun, ce ar permite aplicarea cu succes a conceptului autosuficienţei structurilor regionale.

Evaluând mediul internaţional şi procesele din vecinătatea imediată, realiştii au ajuns la concluzia că Rusia trebuie să--şi asume rolul factorului de

stabilitate şi iniţiatorul proceselor integratoare în CSI. Doar aşa Rusia va preveni marginalizarea şi izolarea şi-şi va grăbi integrarea în sistemul internaţional[117], tot mai mult dominat de blocuri comerciale şi uniuni economice inter--statale.

Reflectând asupra ameninţărilor externe, realiştii îşi îndreaptă atenţia asupra dimensiunii orientale neglijate de liberali. Aşadar, în ceea ce priveşte azimutul oriental, realiştii sunt îngrijoraţi de creşterea capacităţilor materiale ale Chinei, de depopularea Siberiei şi Orientului Îndepărtat şi de imigraţia chineză în aceste regiuni. Asemenea prim--ministrului Stolâpin, realiştii recomandă elaborarea unui program de stat destinat dezvoltării acestor regiuni. Realiştii avertizează că politica precaută şi responsabilă a conducerii chineze se poate schimba în timp, China devenind o putere imperială clasică[118]. În acest context, Rusia nu îşi poate permite să neglijeze relaţiile cu marele vecin de la est. Drept urmare, ei se pronunţă pentru depăşirea rivalităţilor istorice şi dezvoltarea unei relaţii echilibrate şi pozitive cu China[119].

În final, realiştii identifică o serie de *ameninţări de ordin intern* la adresa securităţii naţionale. Spre deosebire de liberali, ei prezintă o listă detaliată a pericolelor interne, cum ar fi mişcări secesioniste, crearea unor formaţiuni para--militare pe teritoriul Rusiei, atacuri asupra depozitelor sau uzinelor producătoare de armament, crima organizată, contrabanda în proporţii mari şi altele.[120] În vederea asigurării ordinii interne, realiştii s--au exprimat pentru întărirea federaţiei şi sporirea autorităţii şi credibilităţii structurilor centrale ale statului, prin încheierea urgentă a acordurilor pentru delimitarea competenţelor între centru şi subiectele federaţiei şi implicarea „ministerelor de forţă" în combaterea activităţilor criminale şi mişcărilor secesioniste (războiul cecen).

Concluzionând, *realismul moderat*, adoptând o atitudine prudentă şi mai mult sceptică în legătură cu raporturile internaţionale, defineşte interesul naţional rus în termeni de modernizare economică şi liberalizare politică graduală, în interior; relaţii echilibrate cu Occidentul şi hegemonie regională în spaţiul ex--sovietic, în exterior. Postulatele sistematizate ale realismului moderat sunt prezentate mai sus (vezi Figura 2).

exponenţi	Gorciakov, Stolâpin, Gromâko, Ogarkov, Cernomârdin
cauzele dezintegrării URSS	apatia nomenklaturii şi managementul deficitar
Rusia în perspectivă istorică	este moştenitoarea Imperiului Ţarist şi a URSS
statutul internaţional al Rusiei	o mare putere în criză într-o lume cu multiple centre de putere şi dominată de SUA
mediul internaţional	periculos, cu ameninţări interne şi externe
principalele ameninţări şi surse de instabilitate	interne – mişcări separatiste, atacuri asupra obiectivelor militare, crima organizată, etc. externe – pretenţii teritoriale, expansiunea alianţelor militare, conflicte locale din vecinătate
relaţia cu ţările CSI	sfera intereselor vitale, Rusia centru gravitaţional
relaţia cu Occidentul	competiţie (CSI) şi cooperare (strategică)
dimensiunea orientală	necesitatea dezvoltării Orientului Îndepărtat, îmbunătăţirea relaţiilor cu China

Figura 2 – Realismul moderat rus

Civilizaţionismul geopolitic agresiv

Civilizaţionismul[121] geopolitic agresiv este cu siguranţă cel mai vechi curent filosofic în gândirea politicii externe ruse. Civilizaţionismul în sine reprezintă o colecţie de idei politico--religioase şi filosofice, uneori chiar mistice, cu privire la superioritatea culturală a ruşilor şi misiunea spirituală pe care o au de îndeplinit în lume.

Această perspectivă prezintă Rusia ca o civilizaţie distinctă şi unică, al cărei sens existenţial nu poate fi explicat în mod raţional. Vorbind despre unicitatea Rusiei, scriitorul Fiodor Tiucev a remarcat în unul din versurile sale: „Cu mintea, nu poţi înţelege Rusia [...], în Rusia poţi numai să crezi”[122] . Aceste

idei nu rămân fără implicații pentru gândirea strategică şi politica externă rusă. Afirmarea „excepționalismului rus", atribuie civilizaționismului o tentă geopolitică agresivă, inspirând atât imperialismul țarist, cât şi expansionismul din perioada sovietică.

Precursorul civilizaționismului în Rusia poate fi considerat călugărul Filotei din Pskov, care pentru prima dată articulează ideea „Rusia – a Treia Romă". La aproape jumătate de secol de la căderea Constantinopolului, Filotei, în scrisoarea paradigmatică către marele principe al Moscovei Vasili al III--lea, spune: „Ascultă şi reține că toate regatele creştine s--au reunit sub împărăția ta. Două Rome au căzut. Cea de--a treia stă [ferm]. Şi nu va mai fi o a patra. Nimeni nu va înlocui împărăția ta creştină"[123] .

Scrisoarea are un impact imens asupra conducătorilor ruşi, Ivan cel Groaznic (1530--1584) fiind primul care se declară țar (de la „cesar") şi merge dincolo de simpla „recuperare a pământurilor ruse" din jurul Moscovei, cucerind hanatele Kazani şi Astrahani. Astfel, asumându--şi misiunea civilizațională în Siberia tătară, Ivan cel Groaznic transformă Rusia într--un imperiu multi--etnic.

Civilizaționismul geopolitic agresiv primeşte un nou impuls odată cu ascensiunea, în secolul al XIX-lea, a slavofililor şi curentului pan--slavist în rândurile inteligheției ruse. Slavofilii „timpurii" (1840--1850) au fost un grup de intelectuali (Alexei Homiakov 1804--1860, Ivan Kireevski 1806--1865, Constantin Axakov 1817--1860), care au elaborat o doctrină sofisticată, fundamentată pe superioritatea şi misiunea istorică a Ortodoxiei şi Rusiei în lume. Articularea curentului pan--slavist vine şi ca o contra--reacție la versiunea liberală a identității promovată de „occidentalişti" în acea perioadă. Contracarând intelectual curentul liberal, slavofilii au oferit o viziune alternativă asupra „identității strategice" ce a inspirat ulterior generații de politicieni şi diplomați ruşi.

Slavofilii „timpurii" au gândit lumea în termeni romantici de pace absolută şi armonie între indivizi. Drept urmare, ei articulează conceptul de *sobornosti*, adică asociere în iubire, libertate şi credință adevărată a oamenilor. În viziunea lor, doar Ortodoxia promovează o astfel de perspectivă iar realizarea practică a

convieţuirii în armonie a indivizilor se poate găsi la slavi. Slavofilii apreciază că civilizaţia Occidentală bazată pe raţiune şi autoritate este condamnată la pierzanie. În final, ei apreciază că reformele lui Petru cel Mare au adus o mare pagubă spiritului rus şi au demonstrat imposibilitatea transferului valorilor şi practicilor Europene în Rusia. Slavofilii sugerează conducătorilor ruşi reîntoarcerea la tradiţii vechi şi rolul primordial al Ortodoxiei în renaşterea spirituală[124].

La mijlocul anilor '60, romantismul slavofililor „timpurii" a fost convertit într--un program politic coerent şi viziune geopolitică agresivă, problematizând detaliat relaţiile Rusiei cu Occidentul şi dosarele diplomatice pe agenda acestora. Un rol important în transformarea pan--slavismului a jucat sociologul şi filosoful Nikolai Danilevski (1822--1885) şi criticul literar Constantin Leontiev (1831--1891).

Opera lui Nikolai Danilevskii - – „Rusia şi Europa" - –, din care se vor inspira ulterior eurasianiştii, este prima tentativă de atribui pan--slavismului o componentă politico--diplomatică coerentă. Scrisă imediat după războiul din Crimeea, lucrarea reprezintă un efort bine sistematizat de a defini „identitatea strategică" prin separaţia clară a Rusiei de Europa.

Punând întrebarea asupra apartenenţei Rusiei la Europa, Danilevskii afirmă că există diferenţe fundamentale şi ireconciliabile între cele două în mentalitate (psihologie), religie şi educaţie istorică. Aşadar, Rusia şi Europa, în opinia lui, formează două tipuri istorico--culturale diferite: slav şi respectiv romano--germanic. În virtutea acestor deosebiri, se argumentează că Europa nu este doar ceva străin, ci şi ostil Rusiei. Tocmai de aceea interesele Rusiei şi Europei nu coincid şi, de cele mai multe ori, sunt total opuse. Această rivalitate endemică îl face pe Danilevski să apeleze la un discurs revoluţionar sau, mai exact, anti--sistemic. În viziunea sa, actualul status--quo şi participarea la echilibrul european sunt în dezavantajul Rusiei. Astfel, imperativele prezervării şi dezvoltării tipului istorico--cultural slav fac necesară crearea Uniunii Pan--slavice cu capitala la Constantinopol, ce ar reuni în jurul Rusiei ţările din Europa de Est[125].

Un fervent oponent al curentului liberal, Constantin Leontiev continuă tradiţia slavofililor, argumentând că salvarea Rusiei şi rezistenţa atacurilor ve-

nite din parea Europei Occidentale sînt posibile doar prin bizantinism. În opinia sa, la nivel politic bizantinismul se manifestă prin autocrație (*samoderjavie*), la nivel religios prin creştinismul ortodox, iar la nivel moral bizantinismul este în opoziție cu ideea libertății nelimitate şi a egalității absolute. În concluzie, Leontiev lansează două propuneri: separarea clară de civilizația Occidentală, pentru a preveni influența distructivă a acesteia asupra societății ruse, şi elaborarea propriei culturi centrate pe tradiții originale şi pe specificul slav; întărirea imperiului prin anexarea teritoriilor populate de slavi în Europa de Est şi incorporarea popoarelor turce din nord--estul continentului Eurasia, neexpuse ideilor liberale[126].

În perioada premergătoare primului Război Mondial (1914--1918), atât dezbaterea, cât şi viziunile multor oficiali din guvernul rus au fost influențate de ideile pan--slavismului[127]. Se poate spune că opera lui Danilevskii a servit drept matrice explicativă şi normativă ce a ghidat politica rusă în Balcani şi a avut un cuvânt greu de spus în decizia Rusiei de a se implica în prima conflagrație mondială.

Executarea țarului şi a familiei sale de către comuniști nu a însemnat şi întreruperea tradițiilor civilizaționismului agresiv în Rusia sovietică. De fapt, abordarea civilizaționistă nu a fost deloc străină comuniştilor. În fază incipientă, discursul anti--sistemic a îmbrăcat haina „revoluției proletare mondiale", promovată de principalul ideolog al acesteia, Lev Troțki (1879--1940). În momentul în care revoluția a suferit mai multe înfrângeri pe frontul european, el îndeamnă la reorientarea spre Asia, unde poate fi exploatat potențialul imens al popoarelor asuprite[128]. Ulterior, fiind exilat în Alma Ata (Kazahstan), el redactează documentul „A Treia Internațională după Lenin", în care critică doctrina stalinistă a „socialismului într--o singură țară" şi militează pentru revoluția permanentă[129].

Tot în această perioadă, în rândurile emigranților ruşi ia naştere curentul geopolitic – al eurasianismului – care s--a dorit a fi o alternativă la comunismul sovietic. Evacuați din Crimeea la Constantinopol pe litoralul strâmtorilor Bosfor şi Dardanele, spre care aspirau țarii timp de secole, intelectualii ruşi au simțit nevoia de a evalua consecințele revoluției bolşevice şi de a propune o viziune pentru viitoarea Rusie[130]. Acest demers normativ s--a reflectat într--o serie de

articole publicate de cei consideraţi părinţii eurasianismului: Nikolai Trubeţkoi (1890--1938), Piotr Savițkii (1895--1968) şi Gheorghi Vernadski (1887--1973). Sistematizând explicaţiile sofisticate ale părinţilor eurasianismului şi ale discipolilor lor, putem deduce o serie de postulate despre Rusia şi lumea din jur.

Pentru eurasianişti, Rusia este imaginată ca un continent aparte, fiind de fapt gândită ca o lume distinctă. Rusia nu face parte din Europa, nici nu este continuarea Asiei, ea reprezintă un univers aparte şi o realitate geopolitică şi spirituală distinctă, numită Eurasia. Pentru eurasianişti, Eurasia nu este atât o pură descriere a realităţii materiale, ci o idee care a unificat spaţiul în care domină spiritul rus[131] . Rusia, fiind un spaţiu cultural--geografic unitar, include în sine Europa şi Asia. În mişcarea graduală spre est, Rusia a asimilat cultura popoarelor autohtone, obţinând astfel o nouă identitate socio--culturală.

Concepţia eurasianiştilor cu privire la o identitate istorică deosebită a ruşilor s--a format sub influenţa operelor slavofililor ruşi Danilevski şi Leontiev. Eurasianiştii insistă foarte mult asupra impactului Hoardei de Aur, afirmând că fără tătari nu ar exista Rusia[132] . În procesul de interacţiune cu diverse culturi, Rusia a devenit un super--etnos şi un imperiu eurasiatic. Din perspectivă internă, eurasianiştii îşi imaginează Rusia ca o „idee--craţie", o entitate politică cu o singură idee integratoare de stat[133] . Eurasianiştii resping ideea statului naţional şi afirmă că Rusia reprezintă o civilizaţie distinctă, o simbioză a culturii slavice, turce şi tradiţiilor ortodoxe[134] .

În descrierea mediului internaţional şi a locului Rusiei în lume, eurasianiştii se inspiră din lucrările lui Alfred Mahan, Halford Mackinder şi Karl Haushofer şi din conceptele lor: „puteri maritime versus puteri terestre", „insula lumii" (Eurasia), „oceanul planetar", „zone litorale", „inima lumii" (*heartland*) sau „strategia anacondei"[135] . Folosind acest aparat conceptual, eurasianiştii prezintă Rusia drept *heartland* eurasiatic, o entitate de mijloc. În acest sens, ei observă că „Rusia are mai multe motive decât China de a se numi „Regatul de Mijloc"[136] . Eurasianiştii sunt convinşi că în virtutea poziţiei geopolitice, Rusia are destinul de a forma un bloc continental ce s--ar opune puterilor maritime. În acest sens, se întrevăd nu doar alianţe cu puterile din Asia sau cu lumea mu-

sulmană, ci şi cu Europa de Vest pentru a dejuca „strategia anacondei" şi a sparge unitatea atlantică[137].

Deşi în Uniunea Sovietică geopolitica în calitate de disciplină academică a fost interzisă, în acţiunile Kremlinului pot fi observate elemente ale cursului eurasiatic. Se poate presupune că eurasianiştii care au preferat să se întoarcă în Uniunea Sovietică sau cei care au colaborat cu autorităţile de la Moscova au influenţat gândirea strategică. Numai aşa poate fi explicată contra--strategia Uniunii Sovietice pe durata Războiului Rece de a neutraliza strategia de îndiguire (*containment*), prin încercarea de a diviza aliaţii şi a atrage Europa de Vest, de a întări poziţiile în sudul Eurasiei, a pătrunde în Africa, a întreprinde acţiuni destabilizatoare în America Latină şi chiar de a interveni militar în Afganistan[138].

În anii '80, civilizaţioniştii[139] (comuniştii dogmatici) s--au opus „noii gândiri" până la ultima suflare a Uniunii Sovietice, interpretând politica lui Gorbaciov şi Şevardnadze drept tentativă de occidentalizare ce va distruge esenţa spiritului şi societăţii ruse. În Rusia post--sovietică, această grupare a renăscut sub steagurile neo--eurasianismului, sub influenţa lucrărilor lui Lev Gumilev (1912--1992), considerat ultimul eurasianist clasic. Neo--eurasianismul intră în conştiinţa maselor prin intermediul noului val de eurasianişti (Dughin, Panarin), care au simplificat, dar au şi banalizat multe concepte fundamentale, astfel încât teoria să coincidă cu realitatea[140].

În acest context, neo--eurasianismul ca viziune geopolitică reprezintă o combinaţie post--modernă ciudată între ideologia comunistă, naţionalismul şi fundamentalismul ortodox în Rusia post--sovietică. Deşi principiile acestor trei ideologii sunt contradictorii, odată încorporate în viziunea neo--eurasianistă, acestea constituie „a treia cale" pentru mulţi ruşi, reunind extrema stângă şi extrema dreaptă[141].

În Rusia post--sovietică, curentul civilizaţionist, inspirat din neo--eurasianism, prinde greutate tot mai mare în peisajul politic marcat de extinderea NATO şi numirea lui Evgheni Primakov în funcţia de ministru de externe. Fost director al Serviciului de Informaţii Externe, dar şi specialist în studii orientale, el nu a

ascuns niciodată fascinaţia, interesul şi deschiderea pentru Asia şi lumea musulmană, precum şi opoziţia deschisă faţă de expansiunea NATO spre est. Activând în guvernul Cernomârdin, Primakov preia de la realiştii moderaţi problematica CSI şi adaugă dimensiunea orientală, puternică în politica externă. Curentul civilizaţionist cunoaşte apogeul atunci când Primakov este confirmat în funcţia de prim--ministru şi-i va aduce în guvernul său atât pe reprezentanţii Partidului Liberal Democrat Rus, cât şi pe cei ai partidelor Comunist şi Agrar.

Grupul de elită strategică al civilizaţioniştilor i--a inclus pe Evgheni Primakov, prim--vice premierul Iuri Masliukov, şeful Statului Major Anatoli Kvaşnin, şeful Direcţiei pentru Cooperare Militară din Ministerul Apărării Leonid Ivaşov, speaker--ul Dumei de Stat Ghennadi Selezniov, consilierul său Aleksandr Dughin, consilierul prezidenţial Dmitri Riurikov.

În legislativ, civilizaţionismul geopolitic a beneficiat de susţinerea majorităţii parlamentare, şi anume din partea lui Vladimir Jirinovski şi respectiv din partea Partidului Liberal Democrat Rus, a lui Ghennadii Ziuganov şi a Partidului Comunist Rus, a lui Vasili Starodubţev (membru Comitetului de Stat pentru Situaţii Excepţionale, prescurtat GKCP, care a orchestrat puciul din 1991) şi a Partidului Agrar. În coaliţia de susţinere au intrat şi formaţiuni extra--parlamentare: Uniunea Ofiţerilor şi „Naşi" (ai Noştri). În mass media şi în comunitatea academică, sprijinul a venit din partea asociaţiei „Arktogheiya", a publicaţiilor „Zavtra", „Deni" şi „Elementâ", a prezentatorilor emisiunilor analitice Aleksandr Nevzorov şi Mihail Leontiev şi a neo--eurasianiştilor Aleksandr Panarin, Sergei Kurginian şi Nikolai Nartov.

Deşi grupul civilizaţionist adună la un loc forţe şi curente extrem de eterogene, de la monarhişti, fundamentalişti ortodocşi şi naţionalişti, la comunişti „duri", acestea împărtăşesc o interpretare comună cu privire la *trecutul istoric al Rusiei ca civilizaţie distinctă şi cu privire la rolul pe care trebuie să--l joace Rusia în noua situaţie geopolitică*.

În descrierea prăbuşirii Uniunii Sovietice, civilizaţioniştii sunt unanimi în aprecierea că aceasta reprezintă o *catastrofă geopolitică* de proporţii, cu urmări grave nu doar pentru Rusia, ci şi pentru întregul glob şi pentru sistemul de relaţii internaţionale[142] . În termeni geopolitici, fragmentarea şi dispariţia

blocului socialist şi dizolvarea Uniunii Sovietice înseamnă victoria thalassocraţiei (putere maritimă) asupra tellurocraţiei (putere terestră). Civilizaţioniştii recunosc deschis că „noi [Rusia] am pierdut conflictul geopolitic global; noi am fost învinşi”[143].

Civilizaţioniştii identifică două cauze responsabile pentru dezintegrarea Uniunii Sovietice: *conspiraţia sau complotul Occidentului* şi *decadenţa morală şi trădarea elitelor*. Prima este o explicaţie cât se poate de naturală a dorinţei Occidentului de a înlătura ultimul obstacol ce stătea în calea hegemoniei atlantice. A doua ţine de îndepărtarea elitelor de popor şi de nevoile acestuia, precum şi de lupta egoistă pentru putere (se referă la rivalitatea Gorbaciov--Elţin) de care a profitat Occidentul.

Cei doi vectori au contribuit la dizolvarea Uniunii Sovietice şi pierderea Războiului Rece, consecinţele ambelor evenimente nefiind privite de civilizaţionişti ca ireversibile. Astfel, cum remarcă ideologul civilizaţioniştilor, Aleksandr Dughin, Rusia fie va accepta această situaţie şi va deservi pe noii stăpâni, fie se va răscula şi îşi va recăpăta libertatea geopolitică pierdută[144].

Aşadar, exponenţii curentului civilizaţionist sunt departe de a considera că înfruntarea s--a terminat. Pentru ei, istoria Rusiei din ultimii cinci sute de ani nu este altceva decât o *opoziţie ciclică la agresiunile militare şi tentativele de expansiune culturală ale Occidentului*. Rusia a fost elementul cheie în politica mondială care a năruit planurile hegemonice ale lui Napoleon şi Hitler. Lumea trebuie să fie recunoscătoare Rusiei pentru sacrificiile făcute.

Privită din această perspectivă, realitatea post--Război Rece este percepută ca o altă ofensivă a Occidentului împotriva imensei mase terestre eurasiatice, care se bucură de sprijinul unei părţi a elitei ruse. Cursul pro--atlantic a lui Kozârev este considerat o cale spre pierzanie şi transformare a Rusiei într--o colonie a Occidentului. Civilizaţioniştii introduc astfel ideea „coloanei a 5--a” în interiorul Rusiei, din care fac parte liberalii reformatori şi noua clasă - – oligarhii[145]. În aceste circumstanţe, pentru civilizaţionişti precondiţia fundamentală pentru supravieţuirea statului este *păstrarea identităţii sale istorice,* prin reafirmarea Rusiei în calitate de civilizaţie distinctă şi *mare putere eurasiatică*[146].

În definirea „identității strategice", civilizaționiștii prezintă Rusia în interior și exterior ca antiteză a Occidentului, asociată de cele mai multe ori cu Statele Unite[147]. Structurile celor două societăți sunt atât de diferite, încât pacea dintre ele este de neconceput. Ceea ce caracterizează Occidentul în opinia civilizaționiștilor este individualismul, cinismul, indiferența tot mai mare față de religie, consumatorismul vulgar și cultura de masă. În comparație, Rusia întruchipează colectivismul, generozitatea, altruismul, sacrificiul, spiritualitatea și ortodoxismul. Doar aceste valori spirituale, multe din ele moștenite de la Bizanț și conservate pe parcursul istoriei, pot sta la baza „noii idei ruse". Singurul care le poate integra și oferi un proiect global pentru Rusia este neo--eurasianismul[148].

Construind pe continuitatea istorică a Rusiei țariste și a celei sovietice, promovată de neo--eursianism, civilizaționiștii propun o versiune profund anti--occidentală și anti--americană a „identității strategice"[149]. În opinia civilizaționiștilor, obiectivul istoric al Rusiei este de a se opune activ și în final de a împiedica transformarea secolului XXI în unul american[150].

Folosind limbajul „binar", ei vorbesc despre înfruntarea a două continente și a două concepte normative, a binelui și a răului, primul exclusiv spiritual, iar celălalt având un primat material. Simplificând, dar în același timp radicalizând mesajul, civilizaționiștii observă: fie prevalează ei, fie noi, alternativă nu există, decât să ripostăm la ofensiva declanșată împotriva noastră[151]. Așadar, exponenții civilizaționismului continuă tradiția mesianică seculară și apelează la imaginea Occidentului pentru o distincție clară între „noi" și „ei", în care ultimii sunt „străini", „dușmani", „anti--ruși".

Aceste lucruri, pot fi observate, deși nu atât de pregnant, și în conceptul de securitate națională al Rusiei adoptat în 1997 și elaborat sub patronajul lui Evghenii Primakov. Documentul în cauză este dovada oscilațiilor politicii externe din anii '90. În comparație cu conceptul euforic de politică externă al liberalilor și doctrina militară prudentă a realiștilor, conceptul de securitate națională reprezintă o răsturnare radicală a percepției Rusei despre lume și rolul său în aceasta. Deși nu preia ad literam recomandările eurasianismului, conceptul trădează influența acestuia. Astfel, componenta democratică, specifică

atlantiştilor, este practic inexistentă în document, iar Occidentul este de fiecare dată menţionat în context negativ[152] .

Astfel, se face referire la Occident în legătură cu dependenţa periculoasă a Rusiei de tehnologie, de împrumuturile financiare sau de expansiunea NATO spre est şi de intervenţiile militare ale Alianţei fără mandatul explicit, în acest sens, al Consiliului de Securitate al ONU. Pe lângă eticheta carcateristică de mare putere, în documentul în cauză Rusia figurează şi ca o putere influentă în Europa şi Asia[153] . Aceste aspecte s--au reflectat asupra nuanţelor atribuite de civiliaţionişti mediului internaţional post--Război Rece şi strategiei gândite de ei.

Civilizaţioniştii au tendinţa de a înfăţişa mediul internaţional în alb--negru. Pornind de la teoriile geopolitice de la începutul secolului XX, ei oferă o perspectivă maniheistă a lumii ce îi înconjoară. În viziunea lor, *mediul este definit prin rivalitatea puterilor maritime cu cele terestre*. În perioada post--Război Rece, această permanentă confruntare ia forma unui „impuls atlantic" de a impune, sub pretextul democratizării, liberalizării şi mondializării, o nouă ordine mondială, bazată pe valorile occidentale. Deoarece aceste valori sunt în contradicţie cu tradiţiile ruse, iar ordinea mondială promovată de Occident refuză Rusiei reproducerea identităţii sale, Moscova trebuie să lanseze, la rândul său, „impulsul eurasiatic"[154] .

Civilizaţioniştii se exprimă pentru o astfel de mişcare anti--sistemică din două motive: politica de „instruire" sau „dresare" a Rusiei în prima jumătate a anilor '90 ce a contribuit la haos şi la diminuarea capacităţilor materiale ale ţării[155] ; Statele Unite în continuare urmăresc, în strategia lor, crearea unui mediu geostrategic extern pentru Rusia în care renaşterea ei va fi imposibilă. În acest context, NATO este percepută ca instituţia ce promovează agresiv noua ordine atlantică. Expansiunea NATO spre Europa Centrală şi de Est este prin definiţie anti--rusă, deoarece urmăreşte să izoleze Rusia şi să prevină o eventuală revenire a acesteia în Europa. Pe plan global, NATO tinde să devină instituţia ce va sprijini ambiţiile Statelor Unite de a domina pieţele şi spaţiul informaţional, planurile de expansiune culturală şi, nu în ultimul rând, lupta pentru resurse[156] .

Tot în această logică belicoasă, potrivit civilizaţioniştilor, se înscrie şi „americanizarea" spaţiului ex--sovietic, prin care liderii de la Washington

încurajează republicile ex--sovietice să boicoteze procesele integraţionale din cadrul CSI şi să--şi schimbe orientările geopolitice. În acest fel, favorizând expansiunea ordinii mondiale occidentale în vecinătatea imediată a Rusiei, se creează un cordon ostil în jurul ţării. În această privinţă, orice acuzaţii ale Statelor Unite faţă de imperialismul rus în spaţiul CSI trebuie tratate ca o ipocrizie[157].

În opinia civilizaţioniştilor, eliminând rivalul ideologic (obiectiv intermediar - URSS), Statele Unite şi aliaţii lor au ca scop distrugerea Rusiei în calitate de rival geopolitic (obiectiv final). În acest sens, Occidentul acţionează pentru dezintegrarea Rusiei şi transformarea entităţilor rezultate în „rezervoare" startegice de resurse naturale pentru Occident[158]. Civilizaţioniştii apreciază că blocada politico--militară a ţării de către puterile rivale se realizează în ritm alert, iar Rusia nu dispune de prea mult timp pentru deliberări în privinţa strategiei şi trebuie să acţioneze imediat. Rusia trebuie să declare în mod deschis cine sunt rivalii săi – SUA şi Marea Britanie –, şi să adopte în consecinţă un comportament adecvat[159].

Anticipând contra--argumentul liberalilor cu privire la necesitatea concentrării pe reforma internă, civilizaţioniştii consideră falsă ideea potrivit căreia orice proiect geopolitic rus trebuie să fie precedat de o perioadă de recuperare a capacităţilor materiale. În contextul geopolitic în care se află Rusia, aşteptarea este egală cu dispariţia din istorie, atât de mult dorită de Occident. O dovadă în acest sens pentru ei este războiul din Cecenia, criticele adresate de cancelariile europene în legătură cu violările grave ale drepturilor omului fiind încurajări deschise în favoarea separatismului în întregul Caucaz de Nord[160].

Civilizaţioniştii recunosc că *Rusia nu se mai poate angaja de una singură în competiţie* cu axa maritimă Statele Unite – Marea Britanie în acest moment. Dar în ciuda resurselor limitate aflate la dispoziţia lor, ruşii trebuie să joace rolul „romanilor eurasiatici" şi să inverseze tendinţele unipolare, iniţiind revoluţia geopolitică globală[161]. Civilizaţioniştii consideră că recuperarea forţei militare şi modernizarea ţării (ispirându--se din modelul chinez) poate fi realizată în paralel cu atingerea obiectivelor Rusiei în plan internaţional. Dacă o lume

bipolară este temporar imposibilă, civilizaţioniştii anunţă necesitatea *promovării unei ordini multipolare*.

Spre deosebire de liberali şi realişti, pentru care o lume multipolară există fie sub forma alianţei democraţiilor, fie sub cea a unui concert al marilor puteri, la care Rusia trebuia doar să se alăture, pentru civilizaţionişti lumea multipolară încă nu este realitate. Această stare de fapt este recunoscută chiar de principalul ideolog al conceptului lumii multipolare, Evghenii Primakov, care consideră că, deşi nu este încă formată, aceasta are toate pre--condiţiile pentru afirmarea viziunii multipolare[162] .

Lumea multipolară, în care Rusia îşi rezervă rolul unui pol, trebuie construită, ceea ce atribuie acestei viziuni o pronunţată tentă geopolitică agresivă. Cum va fi realizată aceasta? Printr--o serie de *alianţe ce ar fi capabile să contra-balanseze* Statele Unite şi aliatul lor britanic. Aşa cum remarcă Ghennadi Ziuganov, lumea multipolară se va baza pe echilibrul obţinut între „spaţii geopolitice largi", sau, cu alte cuvinte, centre de putere cu influenţă globală. În această lume, Rusia ar putea juca rolul unui garant, printre alte centre gravitaţionale[163] .

Următoarea întrebare este: cu cine se vor face alianţe şi care vor fi fundamentele acestora? În această privinţă, civilizaţioniştii nu sunt unanimi şi se întrec în mega--proiecte de schimbare a hărţii geopolitice.

În privinţa spaţiului ex--sovietic, civilizaţioniştii nu au nici o îndoială că acesta este o parte organică a lumii eurasiatice şi, prin urmare, trebuie să fie reintegrat politic şi economic. Cât priveşte bazele de constituire a alianţelor, civilizaţioniştii resping orice fundament doctrinar sau ideologic. Aşa cum a observat Evgheni Primakov în legătură cu acest lucru, *orice relaţie cu un actor internaţional se va baza pe valori geopolitice*, ce au caracter constant şi nu pot fi amendate în timp prin evoluţii istorice[164] .

Astfel, reafirmând tradiţionalismul geopolitic, civilizaţioniştii anunţă ca idee organizatoare a alianţelor strategice „principiul inamicului comun". Aceasta presupune încheierea alianţelor strategice cu statele care sunt sau au fost supuse presiunilor din partea SUA în trecut şi în virtutea poziţiei lor geopolitice au tradiţia istorică de promovare a proiectelor opuse Occidentului şi dispun de

exponenți	Danilevski, Trubeţkoi, Troţki, Dughin, Primakov
cauzele dezintegrării URSS	complotul/conspirația Occidentului şi trădarea/decadența elitelor
Rusia în perspectivă istorică	este moştenitoarea Bizanțului, Imperiului Țarist, Uniunii Sovietice, o civilizație distinctă
statutul internațional al Rusiei	un pol eurasiatic de putere în lumea „spațiilor geopolitice largi"
mediul internațional	duşmănos, definit de confruntarea dintre blocul puterilor maritime şi al celor continentale
principalele amenințări şi surse de instabilitate	ofensiva puterilor oceanice prin expansiunea NATO, americanizarea spațiului CSI, ordinea unipolară
relația cu țările CSI	periferia imperială integrată politic şi economic
relația cu Occidentul	confruntare permanentă (SUA-Marea Britanie), posibilă alianță (Germania, Franța)
dimensiunea orientală	posibili aliați (China, India, Japonia, Iran, Irak, Libia, Coreea de Nord)

Figura 6 – Civilizaționismul geopolitic agresiv rus

forța militară sau economică necesară[165] . Față de potențialele ecuații de contrabalansare, propunerile variază de la cele clasice – Moscova--Berlin--Paris în Europa (se înscrie în strategia practicată în perioada Războiului Rece de Uniunea Sovietică pentru decuplarea Europei de Statele Unite) şi Moscova--Beijing--Delhi – la cele pitoreşti, cu Irak, Iran, Libia, Coreea de Nord, Cuba şi chiar Japonia[166] .

Concluzionând, *civilizaționiştii* oferă o interpretare maniheistă a relațiilor internaționale, dominate de conflictul endemic dintre puteri şi blocurile terestre şi maritime formate de acestea. Rusia este văzută ca o civilizație distinctă, spiritual superioară, reprezentând antiteza Occidentului. De asemenea,

civilizaţioniştii înfăţişează Rusia drept o putere eurasiatică dominantă. Ofensiva geopolitică declanşată de Statele Unite în perioada post--Război Rece poate fi stăvilită doar prin eforturi active din partea Rusiei. Deoarece Rusia nu se poate opune de una singură tendinţelor unipolare, este în interesul ei să creeze o serie de alianţe, prin care puterea Statelor Unite va fi contra-balansată. Prin urmare, înălţarea unei lumi multipolare este ridicată la rang de interes naţional. Postulatele sistematizate ale civilizaţionismului geopolitic agresiv sunt prezentate mai sus (vezi Figura 3).

Note

[2] Preluat din V.N. Nazarov, G.P. Sidorov, *Razum Serdţa: Mir Nravstvenosti v Vâskazâvanyah i Aforizmah* [Înţelepciunea Inimii: Lumea Moravurilor în Cugetări şi Aforisme], Ed. Politizdat, Moscova, 1990, p. 56.

[3] Unii autori au anunţat naşterea celei de-a şaptea Rusii, precedentele fiind Rusia păgână, kieveană, mongolă, moscovită, imperială, şi sovietică. Vezi: I.G. Iakovenko, *Proşloe i Nastoyaşie Rossii: Imperskii Ideal i Naţionalinâi Interes* [Trecutul şi Prezentul Rusiei: Ideal Imperial şi Interes Naţional], „Polis", No.4, 1997, pp. 88-96.

[4] Dmitri Trenin, *The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization*, Carnegie Endowment for International Peace, Moscow, 2001, pp. 26-27.

[5] Geoffrey Hosking, *Russia: People, and Empire (1552-1917)*, Harvard University Press, Cambridge, 1997, pp. 478-481.

[6] Igor Zevelev, *Russia and Its New Diasporas*, United States Institute for Peace Press, Washington, D.C., 2001, p. 23.

[7] „Ideea rusă" a constat într-o misiune spirituală pe care Rusia o avea de îndeplinit în lume. Conceptul a fost întrebuinţat pentru a demonstra superioritatea spirituală a ruşilor în raport cu Occidentul. Pentru o interpretare istorică a „ideii ruse" ca un set de percepţii cu privire la specificitatea culturii ruse şi ca un model pentru o societate ideală, vezi: T.I. Kutkoveţ, I.M. Kliamkin, *Russkaya Ideya* [Ideea Rusă], „Polis", No.2, 1997, pp. 118-140.

[8] Astfel s-a intitulat cartea disidentului şi naţionalistului rus cu privire la destinul ruşilor la sfârşitul secolului XX. Vezi: Aleksandr Solzhenitsyn, *The Russian Question at the End of the Twentieth Century*, Farrar, Straus, and Giroux, New York, 1995.

[9] Vezi de pildă: S. Kortunov, *Rossiya: Naţionalinaya Identicinosti na Rubeje Vekov* [Rusia: Identitatea Naţională la Răscruce de Secole], Ed. Moscovskii Obşestvenâi

Naucinâi Fond, Moscova, 1997, pp. 5-6.

[10] Idee preluată din descrirea României post-comuniste şi adaptată la Rusia post-sovietică. Vezi: Andrei Pleşu, *Obscenitatea Publică*, Humanitas, Bucureşti, 2004, p. 147.

[11] Eve Stern, *Moscow Meltdown: Can Russia Survive?*, „International Security", vol. 18, No. 4, Spring, 1994, pp. 40-41.

[12] Experţii au vorbit de asemenea despre „tripla tranziţie". Vezi: Daniel Yergin, Thane Gustafson, *Russia 2010 and What It Means for the World*, Nicholas Brealey Publishing, London, 1994, pp. 4-6.

[13] Henry Kissinger, *Diplomaţia*, Ed. BIC ALL, Bucureşti, 2002, pp. 147-150.

[14] Mary McAuley, *Russia's Politics of Uncertainty*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, p. 16.

[15] Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, New York, 1996, p. 29.

[16] Mary McAuley, *op. cit.*, p. 16.

[17] Egor Gaidar, *Dni Porajenii i Pobed* [Zilele Victoriilor şi Înfrângerilor], Ed. Vagrius, Moscova, 1997, p. 254.

[18] În contextul crizei constituţionale din 1993, Sovietul Suprem a decis destituirea din funcţie a preşedintelui Elţin, acesta fiind înlocuit de parlament cu Alexandr Ruţkoi.

[19] Igor Kliamkin, Lilia Shevtsova, *The Tactical Origins of Russia's New Political Institutions* in *Contemporary Russian Politics*, (ed.) Archie Brown, Oxford University Press, Oxford, 2001, p. 15.

[20] Egor Gaidar, *op. cit.*, pp. 270-271.

[21] Ibidem, p. 262.

[22] În legătură cu cheltuielile militare ale Uniunii Sovietice în perioada Gorbaciov, specialiştii au estimat că acestea au depăşit 20% din PIB-ul ţării. Vezi: Robert English, *Russia and the Idea of the West: Gorbachev, Intellectuals, and the End of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 2000, p. 323.

[23] Zbigniew Brzezinski, *Marea Tablă de Şah. Supremaţia Americană şi Imperativele Sale Geostrategice*, Ed.Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1999, p. 113.

[24] Pentru o descriere detaliată a acestui model, vezi: Peter Reddaway, Dmitri Glinski, *The Tragedy Of Russia's Reforms*, The Endowment of the United States Institute of Peace, Washington, D.C., 2001, pp. 17-27.

[25] Dmitri Trenin, *op. cit.*, p. 27.

[26] Sherman Garnett, *Russia's Illusory Ambitions*, „Foreign Affairs", vol.76, No.2, March/April, 1997, p. 62.

[27] Termen împrumutat din Pierre Lorrain, *Incredibila Alianţă Rusia-Statele Unite*, Ed. Ştiinţele Sociale şi Politice, Bucureşti, 2003, p. 68.

[28] Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 111.

[29] Dmitri Trenin, *The Russian Angle* in *A Strategy for Stable Peace: Toward a Euro-atlantic Security Community*, (eds.) James Goodby, Petrus Buwalda, Dmitri Trenin, United States Institute for Peace, Washington, D.C., 2002, pp. 35-36.

[30] Pentru mai multe detalii despre acest concept vezi: Deng Xiaoping, *Selected Works (1975-1982)*, Foreign Languages Press, Beijing, 1984, pp. 145-150.

[31] Dmitri Trenin, *The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization*, p. 311.

[32] Încheierea Războiului Rece a provocat o dezbatere intensă în lumea academică cu privire la viitoarele aranjamente în sistemul internațional şi tendințele ce vor domina politica mondială. Cele mai reprezentative lucrări sau articole din anii '90 pentru această dezbatere sunt: James N. Rosenau, *Turbulență în Politica Mondială*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1994; Samuel P. Huntington, *Ciocnirea Civilizațiilor şi Refacerea Ordinii Mondiale*, Ed. Antet, Bucureşti, 1998; Francis Fukuyama, *The End of History?*, „The National Interest", No.16, Summer, 1989, pp. 3-19. Robert D. Kaplan, *Anarhia Care Va Veni: Spulberând Visele Ulterioare Războiului Rece*, Ed. Antet, Bucureşti, 2002.

[33] M.M. Lebedeva, *Formirovanie Novoi Politiceskoi Structurâ Mira i Mesto v Nei Rossii* [Formarea Noii Structuri Politice a Lumii şi Locul Rusiei în Aceasta], „Polis", No.6, 2000, pp. 40-50.

[34] Aşa cum bine a observat Strobe Talbott, formula „post-Război Rece" era una agnostică, temporară şi orientată spre trecut; era o recunoaştere a faptului că în timp ce toți ştiu ce etapă am încheiat, nimeni nu ştia ce i-a luat locul sau ce urmează în continuare. Strobe Talbot, *op. cit.*, pp. 130-134.

[35] Jorg Friedrichs, *The Meaning of New Medievalism*, „European Journal of International Relations", vol.9, No.4, December, 2003, p. 486.

[36] Marie Mendras, *Towards a Post-imperial Identity* in *Russia and Europe: The Emerging Security Agenda*, (ed.) Vladimir Baranovsky, Oxford University Press, New York, 1997, p. 91.

[37] Vitaly Zhurkin, *Phases in Modern Russia's Foreign Policy* in *The Future Role of Russia in Europe and in the World*, (eds) Armand Clesse, Vitaly Zhurkin, Luxembourg Institute for European and International Studies, Luxembourg, 1997, p. 4.

[38] Pentru mai multe informații vezi: Jeronim Perovic, *Internationalization of Russian Regions and the Consequences for Russian Foreign and Security Policy*, „Working Paper", No.1, April, Center for Security Studies and Conflict Research, Zurich, 2000, pp. 37-44.

[39] Lothar Ruhl, *The Historical Background of Russian Security Concepts and Requirements* in *Russia and Europe: The Emerging Security Agenda*, (ed.) Vladimir Baranovsky, Oxford University Press, New York, 1997, p. 41.

[40] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 711.

[41] *Puterea putativă* se referă la la potențialul unui stat exprimat în resurse umane, naturale, infrastructură etc. Klaus Knorr, *The Power of Nations*, Basic Book Inc., New York, 1975, pp. 8-9, 13-18.

[42] Termenul *diamantul național*, introdus de Michael Porter, presupune un sistem al cărui bună funcționare depinde de anumiți factori, cum ar fi, resursele umane, resursele naturale, resursele cunoașterii, capital şi infrastructură. Michael E. Porter, *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press, New York, 1990, pp. 72-76.

[43] Iuri Fedorov, *Krizis Vneşnei Politiki Rossii: Konțeptualinâi Aspect* [Criza Politicii Externe Ruse: Aspect Conceptual], „Pro et Contra", vol.6, No.1-2, 2001, pp. 31-49.

[44] Pentru cele mai recente aplicații ale acestor dihotomii, vezi: William Zimmerman, *Slavophiles and Westernizers Redux: Contemporary Russian Elite Perspectives*, „Post-Soviet Affairs", vol.21, No.3, July/Sptember, 2005, pp. 183-209; William Safire, *Siloviki Versus Oligarchy*, „New York Times", 5 noiembrie, 2003, disponibil pe: http://www.nytimes.com/ 2003/11/05/opinion/05SAFI.html

[45] Alexei G. Arbatov, *Russia's Foreign Policy Alternatives*, „International Security", vol. 18, No.2, Autumn, 1993, p. 9.

[46] Piotr Ciaadaev, *Filosofskie Pisima* [Scrisori Filosofice], 1836, disponibile pe: http://www.sps.ru/?id=206403

[47] Pe larg despre viziunea sa pentru Rusia, vezi: Serghei Struve, *Conspekt Lekții o Narodnom i Gosudarstvenom Hozyaistve* [Conspect de Lecții despre Economie şi Orânduirea de Stat], 1900-1902, disponibil pe: http://www.liberal.ru/book1.asp?Rel=6.

[48] Andrei Saharov, *Razmâşleniya o Progresse, Mirnom Sosuşestvovanii i Intelektualinoi Svobodâ* [Reflecții Despre Progres, Coexistență Paşnică şi Libertăți Intelectuale], iunie, 1968, disponibil pe: http://www.sakharov--archive.ru/

[49] Andrei Saharov, *Mir. Proges. Prava Celoveka* [Lumea. Progres. Drepturile Omului], „Nobel Lecture", The Nobel Foundation, Oslo, 1 decembrie, 1975, disponibil pe: http://www.yabloko.ru/Themes/History/sakharov_nobel_lec.html

[50] Formulă exprimată de Andrei Saharov în cadrul primei conferințe de presă cu jurnaliştii străini pe 23 august 1973.

[51] În traducere din rusă „restructurare, libertate de exprimare, democrație".

[52] Mihail Gorbachev, *Speech at 43rd UN General Assembly Session*, 7 decembrie, 1988, disponibil pe: http://www.cnn.com/SPECIALS/cold.war/episodes/23/documents/ gorbachev/

[53] Pentru prezentarea detaliată a tezelor sale, vezi: Friedrich A. Hayek, *Drumul către Servitute*, Ed. Humanitas, 2006.

[54] *Konțepțiya Vneşnei Politiki Rossiiskoi Federații* [Conceptul de Politică Externă a Federației Ruse], „Diplomaticeskii Vestnik", ianuarie, 1993, pp. 3-23.

[55] Andrei P. Tsygankov, *op. cit.*, pp. 57-58.
[56] Prin liberali înţeleg aici membrii grupului şi coaliţiei de susţinere a liberalismului internaţional.
[57] Andrei Kozyrev, *Russia: A Chance for Survival*, „Foreign Affairs", vol.71, No.2, 1992, pp. 4-5.
[58] Eric Shiraev, Vladislav Zubok, *Anti-Americanism in Russia: From Stalin to Putin*, Palgrave, New York, 2000, p. 40.
[59] Nicolai N. Petro, *The Rebirth of Russian Democracy: An Interpretation of Political Culture*, Harvard University Press, Cambridge, 1995, p. 108.
[60] Andrei Kozyrev, *op. cit.*, 1992, p. 2
[61] Andrei Zagorski, Anatoli Zlobin, Sergei Solodovnik, Mark Hrustalev, *Posle Raspada SSSR: Rossiya v Novom Mire* [După Dezintegrarea URRS: Rusia într-o Lume Nouă], Ed. MGIMO, Moscova, 1992, pp. 14-15.
[62] Andrei P. Tsygankov, *op. cit.*, p. 57.
[63] *Konţepţiya Vneşnei Politiki Rossiiskoi Federaţii*, 1993, pp. 3-23.
[64] Andrei Kozyrev, *op. cit.*, p. 10.
[65] Ibidem, pp. 8-13.
[66] Vladimir Kozin, *New Dimension of NATO*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations", vol.39, No.3, March, 1993, p. 57.
[67] Eric Shiraev, Vladislav Zubok, *op. cit.*, p. 41.
[68] Andrei Kozyrev, *op. cit.*, pp. 12-13.
[69] Andrei Kozyrev, *The Lagging Partnership*, „Foreign Affairs", vol.73, No.3, May/June, 1994, pp. 59-71.
[70] Eric Shiraev, Vladislav Zubok, *op. cit.*, p. 41.
[71] Dmitri K. Simes, *After the Collapse: Russia Seeks Its Place as a Great Power*, Simon and Schuster, New York, 1999, p. 209.
[72] Eric Shiraev, Vladislav Zubok, *op. cit.*, p. 38.
[73] Egor Gaidar, *op. cit*, p. 180.
[74] Ibidem.
[75] Igor Zevelev, *The Redefinition of the Russian Nation, International Security, and Stability* in *Russia in the New Century: Stability or Disorder?*, (eds), Victoria E. Bonnell, George W. Breslauer, Westview Press, Boulder, 2001, p. 271.
[76] Andrei Kozyrev, *Preobrajenie* [Schimbarea], Ed. Mejdunarodnâe Otnoşeniya, Moscova, 1995, pp. 175-180.
[77] David Kotz, Fred Weir, *Revolution from Above: The Demise of the Soviet System*, Routledge, London, 1997, p. 167.
[78] Andrei P. Tsygankov, *op. cit.*, p. 78.
[79] Andrei Kozyrev, *Russia: A Chance for Survival*, pp. 10-12.

[80] Andrei P.P. Tsygankov, *op.p. cit.*, p.p. 58.

[81] Andrei Kozyrev, *Rossya v Novom Mire* [Rusia într--o Lume Nouă], „Mejdunarodnaya Jizni", No.3--4, 1992, p.p. 93.

[82] Viktor Lopatnikov, *Piedestal. Vremiya i Slujenie Kanţlera Gorciakova* [Postamentul. Vremea şi Serviciul Cancelarului Gorciakov], Ed. Molodaiya Gvardiya, Moscova, 2004, p.pp. 243--326.

[83] Vladimir Lamsdorff citat în George F. Kennan, *The Fatefull Alliance: France, Russia and the Coming of the First World War*, Pantheon, New York, 1984, p.p. 147 reprodus în Henry Kissinger, *op.p. cit.*, p.p. 154.

[84] Citat în Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Vintage Books, New York, 1987, p.p. 241.

[85] Pentru mai multe cu privire la abandonarea „comunismului de război" şi aplicarea NEP--ului vezi: Vincent Barnett, *A History of Russian Economic Thought*, Routledge, London, 2005, p.pp. 99--104.

[86] Seweryn Bialer, Michael Mandelbaum, *The Global Rivals*, Vintage Books, New York, 1989, p.pp. 24--25.

[87] Martin McCauley, *Rusia, America şi Războiul Rece (1949--1991)*, Ed. Polirom, Iaşi, 1999, p.p. 77.

[88] Oleg Grinevski, *Tainâ Sovețkoi Diplomatii* [Enigmele Diplomației Sovietice], Ed. Vagrius, Moscova, 2000, p.pp. 294, 309, 333.

[89] Ibidem, p.pp. 298--299.

[90] Prin realişti, înțeleg aici membrii grupului şi coaliției de susținere ai realismului moderat.

[91] Nikolai Travkin, *Russia, Ukraine, and Eastern Europe* in *Rethinking Russia's National Interests*, (ed) Stephen Sestanovich, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, 1994, p.pp. 34--35.

[92] Vladimir Orlov, *Russia's Nuclear Concept* in *Arms Control & Security in the Middle East & the CIS Republics*, (eds) Theodore A. Couloumbis, Thanos P.P. Dokos, ELIAMEP, Athens, 1995, p.pp. 232--233.

[93] Alexei G. Arbatov, *op.p. cit.*, p.p. 12.

[94] Freedman critică această poziție, afirmând că Războiul Rece a fost mai degrabă o competiție clasică între marile puteri, decât o confruntare ideologică. În acest sens, Rusia este cea care a fost învinsă. Pentru mai multe detalii, vezi: Lawrence Freedman, *The New Great Power Politics* in *Russia and the West: The 21st Century Security Environment*, (eds) Alexei G. Arbatov, Karl Kaiser, Robert Legvold, M.E. Sharpe, New York, 1999, p.pp. 21--43.

[95] Pentru mai multe opinii ale realiştilor, vezi: T. A. Şakleina, *op.p. cit.*, p.pp. 36--39.

[96] Alexei G. Arbatov, *Interesâ Rossii i Zapada v Sfere Obespeceniya Bezopasnosti: Problemâ i Perspectivâ* [Interesele Rusiei şi ale Occidentului în Domeniul

Asigurării Securității: Probleme şi Perspective], „Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnâe Otnoşeniya", No.9, 1999, p.pp. 3--4.

[97] Elgiz Pozdnyakov, *Russia Is a Great Power*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations", vol.39, No.1, January, 1993, p.pp. 3--13.

[98] Sergei Karaganov, *Evolution of the Russian Defence and Nuclear Policy* in *Arms Control & Security in the Middle East & the CIS Republics*, (eds) Theodore A. Couloumbis, Thanos P.P. Dokos, ELIAMEP, Athens, 1995, p.p. 207.

[99] Sergei Stankevici, *Derjava v Poiskah Sebiya* [O Mare Putere în Căutare de Sine], „Nezavisimaya Gazeta", 28 martie, 1992, p.p. 4.

[100] Elgiz Pozdnyakov, *Geopoliticeskii Kolaps i Rossiya* [Colapsul Geopolitic şi Rusia], „Mejdunarodnaya Jizni", No.8--9, 1992, p.pp. 5--15.

[101] Ilya Prizel, *op.cit.*, pp. 248--249.

[102] Alexander A. Sergunin, *Rossiiskaya Vneşnepoliticeskaya Mâsli: Problemâ Naţionalinoi i Mejdunarodnoi Bezopasnosti* [Gândirea Politică Externă Rusă: Probleme de Siguranţă Naţională şi Internaţională], Ed. Universitatea Lingvistică de Stat, Nijnii Novgorod, 2003, p.p. 26.

[103] *Voennaiya Doktrina Rossiiskoi Federaţii* [Doctrina Militară Federaţiei Ruse], „Rossiiskie Vesti", 18 noiembrie, 1993, p.pp. 1--2.

[104] Ibidem.

[105] Alexander A. Sergunin, *Discussion of International Relations in Post--Communist Russia*, „Communist and Post--Communist Studies", vol.37, No.1, 2004, p.p. 22.

[106] Sergei Karaganov, *op.p. cit.*, p.pp. 216--223.

[107] *Voennaiya Doktrina Rossiiskoi Federaţii*, 1993, p.pp. 1--2.

[108] Vladimir Orlov, *op.p. cit.*, 229.

[109] S.M. Samuilov, *NATO, Vostocinoevropeiţâ, Rossiya: Interesâ i Poiski Kompromissa* [NATO, Est Europenii, Rusia: Interese şi Căutarea Compromisului], „SŞA: Ekonomika, Politika, Ideologhiya", No.6, 1994, p.pp. 76--88.

[110] Pentru această dezbatere, vezi: Eugene B. Rumer, *Russian National Security and Foreign Policy in Transition*, RAND Corporation, Santa Monica, 1995, p.pp. 45--52.

[111] *Voennaiya Doktrina Rossiiskoi Federaţii*, 1993, p.pp. 1--2.

[112] Eugene B. Rumer, *op.p. cit.*, p.p. 21.

[113] „Doctrina Monroe", datînd din 1823, este un document fundamental al politicii externe americane. Aceasta stabilea politica faţă de emisfera vestică [America de Nord şi de Sud] pentru a preveni extinderea sistemului politic european bazat pe putere şi influenţa puterilor europene. Pentru detalii, vezi: John O'Loughlin, *Dictionary of Geopolitics*, Greenwood Press, Westport, 1994, p.pp. 166--168.

[114] Evgheni Ambarțumov, *Russia Should Be Power in All of Old USSR*, „Current Digest of the Post--Soviet Press", vol.44, No.13, 1992, p.p. 3.

[115] Pentru o perspectivă istorică, vezi: Vadim Țâmburski, *Ostrov Rossiya: Perspectivâ Rossiiskoi Geopolitiki* [Insula--Rusia: Perspectivele Geopoliticii Ruse], „Polis", No.5, 1993, p.p. 27--56. Pentru realitatea post--sovietică vezi: Vadim Țâmburski, *Geopolitika dlya „Evraziiskoi Atlantidâ"* [Geopolitica pentru „Atlantida Eurasiatică"], „Pro et Contra", vol.4, No.4, 1999, p.pp. 57--79.

[116] Pentru mai multe detalii, vezi: Friedrich List, *National System of Political Economy*, vol.I, Dry Bones Press, Roseville, 1999.

[117] Ilya Prizel, *op.p. cit.*, p.pp. 250--251.

[118] Sergei Karaganov, *op.p. cit.*, p.p. 208.

[119] Vladimir Lukin, *Russia and Its Interests* in *Rethinking Russia's National Interests*, (ed) Stephen Sestanovich, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, 1994, p.pp. 106--115.

[120] *Voennaiya Doktrina Rossiiskoi Federații*, 1993, p.pp. 1--2.

[121] Termenul „civilizaționism" a fost preluat din Andrei P.P. Tsygankov, *Mastering Space in Eurasia: Russia's Geopolitical Thinking After the Soviet Break--up*, „Communist and Post--Communist Studies", vol.36, No.1, March, 2003, p.pp. 101--127.

[122] Fiodor Tiucev, *Umom Rossiu Ne Poniyati* [Cu Mintea, Rusia nu Poate fi Înțeleasă], disponibilă pe: http://ruthenia.ru/tiutcheviana/stihi/stihi.html

[123] Filotei, *Scrisoare către Vasili al treilea*, 1510, textul complet disponibil pe: https://tspace.library.utoronto.ca/citd/RussianHeritage/2.RM/SCMEDIA/2.L/2.ThirdRome.html

[124] Nicholas V. Riasanovsky, *Russian Identities: A Historical Survey*, Oxford University Press, Oxford, 2005, p.p. 152--154.

[125] Nikolai Danilevskii, *op.p. cit.*, p.p. 31--451.

[126] Constantin Leontiev, *Vostok, Rossya i Slavyanstvo* [Estul, Rusia şi Slavism], Ed. Respublika, Moscova, 1996, p.pp. 94, 342, 483. Trebuie de remarcat că asocierea slavilor cu popoare turce va fi ulterior utilizată de eurasianişti în elaborarea conceptului de super--etnos, ca o combinație de elemente slavice şi turce.

[127] Pentru mai multe exemple, vezi: Henry Kissinger, *op.p. cit.*, p.pp. 174--187.

[128] Dmitri Volkogonov, *Troțki Eternul Radical*, Ed. Lider, Bucureşti, 1998, p.pp. 21--22.

[129] Lev Trotsky, *The Third International After Lenin*, 1928, disponibil pe: http://www.marxists.org/archive/trotsky/works/1928--3rd/index.html

[130] Vladimir Dergacev, *Geopolitika* [Geopolitica], Ed. Unity, Moscova, 2004, p.p. 41.

[131] Piotr Savițki, *Continent Evrazya* [Continent Eurasia], Ed. Agraf, Moscova, 1997, p.p. 295.

[132] Această teza aparține lui Piotr Savițkii, *op.p. cit.*, p.p. 334.

[133] Iuri Tihonravov, *Geopolitika* [Geopolitica], Ed. Infra--M, Moscova, 2000, p.pp. 230--256.

[134] V.L. Petrov, *Geopolitika Rossii: Vozrojdenie ili Gibeli?* [Geopolitica Rusiei: Renaşterea sau Pieirea], Ed.Vece, Moscova, 2003, p.p. 138.
[135] Pentru prezentarea tradiţiilor geopolitice, vezi: Klaus Dodds, David Atkinson, *Geopolitical Traditions*, Routledge, London, 2000.
[136] Piotr Savitki, *op.p. cit.*, p.p. 295.
[137] Vladimir Dergacev, *op.p. cit.*, p.pp. 41--47.
[138] Yurii Tihonravov, *op.p. cit.*, p.pp. 245--247.
[139] Prin civilizaţionişti înţeleg aici membrii grupului şi coaliţiei de susţinere a civilizaţionismului geopolitic agresiv.
[140] Pentru legătura dintre versiunea veche şi nouă a eurasianismului, vezi: Dmitri V. Shlapentokh, *Eurasianism: Past and Present*, „Communist and Post--Communist Studies", vol.30, No.2, 1997, p.pp. 129--151.
[141] Olga Koulieri, *Russian "Eurasianism" & the Geopolitics of the Black Sea*, „Special Series", S43, Conflict Studies Research Center, Watchfield, 2003, p.p. 27.
[142] Nikolai Nartov, *Geopolitika* [Geopolitica], Ed. Unity, Moscova, 2002, p.p. 151.
[143] Aleksandr Dughin, *Filosofîya Voinâ* [Filosofia Războiului], Ed. Yauza, Moscova, 2004, p.p. 152.
[144] Ibidem.
[145] Dmitri Ryurikov, *Russia Survives*, Nixon Center, Washington, DC, 1999, p.pp. 33--34.
[146] Nikolai Nartov, *op.p. cit.*, p.pp. 173--185.
[147] În acest sens vezi: Andrei Parşev, *Pocemu Rossiya ne Amerika?* [De ce Rusia nu este America?], Ed. Krâmskii Most--9D, Moscova, 2000.
[148] Pentru mai multe informaţii despre dezbaterea cu privire la calea cea mai bună de urmat de Rusia, vezi: A.S. Panarin, *Rossiya v Ţivilizaţionom Proţesse: Mejdu Atlantismom i Evraziistvom* [Rusia în Procesul Civilizaţional: Între Atlantism şi Eurasianism], Ed. RAN. Inst. Filosofii, Moscova, 1994.
[149] Vezi: Aleksandr Dughin, *op.p. cit.*, p.pp. 200--205.
[150] Andrei P.P. Tsygankov, *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, p.p. 62.
[151] Ibidem, p.pp. 152--168.
[152] Alla Kassianova, *Russia Still Open to the West? Evolution of the State Identity in the Foreign Policy and Security Discourse*, „Europe--Asia Studies", vol.53, No.6, September, 2001, p.pp. 831--832.
[153] *Konţepţiya Naţionalinoi Bezopasnosti Rossiiskoi Federaţii* [Conceptul de Securitate Naţională al Federaţiei Ruse], „Diplomaticeskii Vestnik", No.2, 1998, p.pp. 3--18.
[154] Aleksandr Dughin, *op.p. cit.*, p.pp. 206--212.
[155] În acest sens, vezi aprecierile la adresa Statelor Unite şi a politicii sale faţă de Rusia în memoriile lui Evgheni Primakov, *Vosemi Mesyaţev Plius*... [Opt Luni Plus…], Mâsli, Moscva, 2002, p.pp. 131--169.

[156] Leonid Ivaşov, *Rossiya ili Moskoviya? Geopoliticeskoe Izmerenie Naţionalinoi Bezopasnosti Rossii* [Rusia sau Moscova? Dimensiunea Gepolitică a Securităţii Naţionale a Rusiei], Ed. Eksmo, Moscova, 2002, p.pp. 254--255.

[157] Sergei Kortunov, *Russia's Way: National Identity and Foreign Policy*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations", vol.44, No.4, 1998, p.pp. 141--149.

[158] Vladimir Jirinovski, *Utomlionnaya Planeta* [Planeta Obosită], Ed. LDPR, Moscova, 2001, p.p. 4.

[159] Alexei Mitrofanov, *Şaghi Novoi Geopolitiki* [Paşii Noii Geopolitici], Ed.Russkii Vestnik, Moscova, 1997, disponibilă pe: http://www.alexeymitrofanov.ru/books_geopolit00.html

[160] Unii civilizaţionişti merg mai departe în afirmaţii şi consideră că Statele Unite, prin relaţiile apropiate cu Arabia Saudită, încurajează şi sprijină luptători străini (preponderent wahhabiţi) în Cecenia. Vezi: Aleksandr Dughin, *O Skitaniyah Vecinâh i Cecine* [Despre o Căutare Veşnică şi Cecenia], „KM.ru", 3 august, 2006.

[161] Aleksandr Dughin, *Evraziiskii Puti kak Naţionalinaya Ideya: Strategiceskie Perspectivâ Razviitya Rossii v 21 veke* [Calea Eurasiatică ca Idee Naţională: Perspective Strategice de Dezvoltare a Rusiei în Secolul 21], Ed. Arktogheiya, Moscova, 2002, p.pp. 4--18.

[162] Vezi: Evgheni Primakov, *Mejdunarodnâe Otnoşeniya Nakanune 21 Veka: Problemâ i Perspektivâ* [Relaţiile Internaţionale la Începutul Secolului 21: Probleme şi Perspective], „Mejdunarodnaya Jizni", No.10, 1996, p.pp. 3--4.

[163] Ghennadi Ziuganov, *Rossiya – Rodina Moiya. Ideologhiya Gosudarstvenogo Patriotizma* [Rusia – Patria Mea. Ideologia Patriotismului de Stat], Ed. Informpeciati, Moscova, 1998, p.p. 158.

[164] Evgheni Primakov, *Preobrajennaya Rossya* [Rusia], „Mejdunarodnaya Jizni", No.3--4, 1992, p.p. 104.

[165] Aleksandr Dughin, *Osnovâ Geopolitiki* [Bazele Geopoliticii], Ed. Arktogheiya, Moscova, 1997, p.pp. 56--59.

[166] Pentru mai multe detalii, vezi: Nikolai Nartov, *op.p. cit.*, p.pp. 144--148; V.L. Petrov, *op.p. cit.*, p.pp. 187--209.

[167] Deşi aceste personaje politice împărtăşesc ideologii diferite, ceea ce explică plasarea lor în acest grup este anti--Occidentalismul pronunţat şi imperativele organizării opoziţiei sistemice împotriva Occidentului.

III

Dezvoltări actuale

Under Vladimir Putin and Dmitrii Medvedev, the Russian authorities have proceeded to a comprehensive reform of the defence-industrial complex, aiming to turn it into a profitable sector of a new, modernized economy. The strategy is based on nationalization and corporatism, and might prove vulnerable to the effects of informal relationships and political interference, while its compatibility with the process of democratization is also debatable. Nevertheless, the major challenge to this effort seems to be the fact that Russian leaders expect very high returns from rather incremental policies, which in turn might lead to a need for more far-reaching reforms.

Complexul Industrial de Apărare al Federaţiei Ruse: conservatorism sau reformism?

SIMONA SOARE

Primul Ministru Vladimir Putin are un Plan pentru continuarea dezvoltării Federaţiei Ruse ca „democraţie suverană”[1] *şi mare putere mondială „independentă”*– aceasta pare să fie concluzia unanimă a presei internaţionale şi a marii majorităţi a analiştilor din domeniul militar şi al relaţiilor internaţionale. Complicitatea inerentă născută din natura procesului de transfer al puterii între Vladimir Putin şi Dmitrii Medvedev, dar şi virulenţa retoricii strategice din discursul acestuia din urmă susţin în ochii întregii lumi ideea acestui Plan, alimentată mai mult decât oricând de ipotezele conspiraţioniste din jurul conflictului ruso-georgian din Caucaz. Marea parte a teoreticienilor, loviţi de un soi de nostalgie postbelică sau de o rigoare ştiinţifică îndoielnică, ezită pendulând între a considera Federaţia Rusă o mare putere sau un actor regional. Cei mai mulţi invocă faptul că Federaţia Rusă a înregistrat o creştere economică şi o revenire pe scena mondială spectaculoase, în mare parte datorită creşterii accelerate a preţurilor resurselor energetice. Alţii subliniază că economia rusească este dependentă în proporţie prea mare de furnizarea de materii prime. În august 1999, când Vladimir Putin a preluat puterea, Rusia se găsea într-o situaţie

economică critică. În mai puțin de opt ani, nu numai că Vladimir Putin a reuşit să stabilizeze intern Rusia, să profite de creşterea preţurilor resurselor energetice pentru a stabiliza economia națională, dar încă din 2000 Rusia a început să înregistreze creştere economică de 5-7% anual. Vladimir Putin a reuşit performanţa aceasta fără sacrificii interne legate de privatizări masive, mai ales în sectorul industriei grele şi de apărare, unde uriaşele complexe încă dețin o mare putere şi influenţă politică.

În ultimii trei ani Rusia a fost al doilea mare exportator de armament din lume, obținând peste 7,2 miliarde USD din comerţul internațional cu armament. În total, contractele încheiate de Federația Rusă în 2006-2007 au adus încasări record de peste 32 de miliarde USD.[2] Pe 1 septembrie 2008, *Departamentul de Cooperare Internațională Tehnică şi Militară* a anunțat că în 2008 Rusia va încasa aproximativ 8,5 miliarde USD din vânzarea de armament, urmând ca, în 2009-2012, rata de creştere anuală a exportului de armament rusesc să se situeze între 8-10%.[3] Problemele complexului industrial de apărare rusesc sunt cu grijă ocultate de rapoartele care accentuează volumul mare al exporturilor de armament.[4] Însă ele pot fi încadrate în câteva mari categorii.

1) Creşterea şi diversificarea concomitentă şi concurentă a comenzilor interne şi externe

Comparativ cu veniturile din vânzări de armament pe piața internațională la nivelul anului 1999 – care abia atingeau 3,5 miliarde USD – în prezent nu doar că suma s-a dublat, dar clienții şi comenzile externe s-au diversificat. În anii 90, cei mai mari clienți ai armamentului rusesc erau China şi India (controlând 80% din exporturile de armament ruseşti), în timp ce în 2008, Rusia vinde armament unui număr de 80 de state din întreaga lume.[5] Abia din 2003 a început cu adevărat diversificarea clienților prin câştigarea unor contracte cu Birmania, Vietnam, Malaezia, Algeria, Venezuela etc. În topul producătorilor ruşi conduce încă din 2004 Corporația MIG, a cărei cotă de piață a atins 390 milioane USD în 2006, urmată de Sukhoi, Salyut şi Şantierele Navale ale Amiralității (St. Petersburg) cu 280 de milioane USD, 50 de milioane USD şi respectiv 23 milioane USD.[6]

Volumul de echipamente livrate de Federația Rusă în baza contractelor încheiate cu aceşti noi clienți a crescut şi el, iar livrările s-au realizat relativ la termenul stabilit prin contract, mai ales în domeniul construcției de avioane de luptă, MIG conducând de departe în topul vânzărilor, urmat de Sukhoi. Numai China şi India au cumpărat împreună între 2000-2005 peste 350 de avioane de luptă ruseşti – iar marea majoritate au fost livrate în totalitate, ajungându-se în 2003-2004 la o producție de 50 de avioane de luptă construite anual de companiile ruseşti – aproximativ aceeaşi producție înregistrată simultan şi de marii producători occidentali.[7] În ceea ce priveşte structura exporturilor de armament ruseşti, aceasta este în mare măsură similară celor ale altor mari producători occidentali, precum SUA.[8]

Sporirea contractelor externe de vânzare de armament este înfățişată drept o dezvoltare a industriei de apărare ruseşti şi o consolidare a puterii complexului militar-industrial rusesc. Însă nu este decât o simplă exagerare, marea parte a complexului industrial de apărare rusesc funcționând şi astăzi la capacitatea şi în bună măsură cu tehnologia din perioada sovietică. Productivitatea anuală a complexului industrial de apărare rusesc a crescut cu 1,5-2,1% între 2000-2004 şi 2,8% între 2005-2008.[9] În plus, conflictele de la începutul anilor 2000, creşterea economică accelerată a Chinei şi Indiei, prețurile în continuă creştere ale resurselor energetice, toate au conlucrat în vederea susținerii acestei creşteri cantitative a exporturilor de armament rusesc. *Diferența dintre rata de creştere anuală a productivității în sectorul industriei de apărare ruseşti şi cea înregistrată de volumul exporturilor anuale de armament ale Federației Ruse nu poate fi explicată decât de exploatarea de către Armata Rusă a resurselor interne* – vânzarea de armament, muniție, piese de schimb şi sisteme militare vechi aflate în dotarea unor unități militare ale acesteia, care erau reorganizate şi/sau desființate sau care erau retrase din uriaşa rezervă de război moştenită de Federația Rusă de la predecesoarea sa, Uniunea Sovietică.[10]

Începând din 2000, complexul industrial de apărare al Federației Ruse a implementat o campanie susținută de investiții în echiparea liniilor de producție cu tehnologie şi echipamente moderne, de redeschidere a birourilor de design, cercetare şi dezvoltare ale marilor uzine şi corporații şi de accentuare a necesității

utilizării tehnologiilor de ultimă generație în construcția echipamentelor şi sistemelor pentru piața externă şi a angajării personalului înalt calificat. De pildă, *United Aircraft Corporation* (UAC) a dezvoltat o strategie de management concentrată asupra maximizării capacității de producție a sectorului aviatic (îndeosebi cel civil) prin echiparea cu sisteme noi şi moderne a uzinelor constructoare de avioane afiliate ei, utilizând venituri din comenzile externe câştigate şi intervenind în procesul dezvoltării politicilor industriale sectoriale, mai ales prin promovarea *Strategiei Naționale pentru Dezvoltarea Industriei Aeronautice 2015*, care prevede investiții de la bugetul federal de peste 10 miliarde USD în dezvoltarea capacității de producție aeronautică autohtonă.

Ca o consecință directă a contractelor semnate de ROE cu Siria în vederea livrării a 5 aparate de vânătoare/interceptoare (second-hand, modernizate) MIG-31E, uzina Sokol – principala locație de producție a corporației MIG, preluată în 2007 (în proporție de 100% de UAC – a investit 700 de milioane ruble (aproximativ 268 milioane USD) în echiparea şi modernizarea liniei de producție, pentru ca această sumă să crească la 2,2 miliarde de ruble (aproximativ 843 milioane USD) în 2007. Similar, uzina Ulan-Ude – una dintre principalele facilități de producție ale Corporației Sukhoi – a investit peste 780 milioane ruble (aproximativ 271 milioane USD) în modernizarea liniei de producție după câştigarea contractului de furnizare a 24 de variante civile ale elicopterului Mi-171, urmând ca în 2007 suma să se ridice la 2,3 miliarde de ruble (aproximativ 860 milioane USD), după câştigarea contractelor cu Venezuela şi Malaezia. Din comanda internă care se ridică la aproximativ 2,5 miliarde USD, pentru furnizarea de stații fixe de radio destinate consolidării sistemului de alarmă timpurie, parte a apărării anti-rachetă a Federației Ruse, Corporația RTI Systems a angajat deja investiții de peste 1 miliard USD în schimbarea tehnologiilor şi echipamentelor din facilitățile sale de producție, în redeschiderea biroului de design şi în achiziționarea de tehnologie şi echipamente digitale de ultimă generație. Totodată, uzina Uralvagonzavod, constructoare a tancurilor T-90, falimentară în 2000, cu o datorie uriaşă la bugetul de stat, a câştigat în 2004-2005 un contract de livrare a 185 de unități T-90 cumpărate de Algeria. După o investiție de 890 milioane ruble (aproximativ 300 milioane USD) în vederea

înlocuirii echipamentelor vechi şi uzate, uzina şi-a sporit productivitatea cu 21%, livrând numai în 2006 90 de unităţi T-90 clientului algerian. În urma câştigării primului contract intern într-o perioadă de 10 ani, semnat de Ministerul Apărării în vederea achiziţionării unui număr neprecizat de blindate BMP-3, între 2007-2010 uzina Kurganmashzavod va reinvesti 40 de milioane USD în pentru a moderniza şi dezvolta capacitatea de producţie între 2008-2009. Nu în ultimul rând, şantierul naval Zvezdochka a câştigat în 2005 un contract pentru modernizarea a 8 submarine diesel cumpărate de India de la Federaţia Rusă. În vederea onorării cerinţelor tehnologice clare ale clientului indian, compania a făcut investiţii de 480 milioane USD pentru înlocuirea echipamentelor şi tehnologiilor învechite de producţie.[11]

Exemplele citate mai sus nu sunt singulare. Comenzile externe le-au permis companiilor din complexul industrial de apărare rusesc să îşi dezvolte propria capacitate de producţie şi să investească în tehnologizarea liniilor de producţie, achiziţia de echipamente moderne, dezvoltarea birourilor de cercetare-dezvoltare-design etc. Desigur, acest proces s-a produs sub influenţa necesităţii onorării cerinţelor clienţilor externi, şi adesea au fost proporţionale cu acestea. Politica de investiţii nu s-a dezvoltat ca o necesitate decât în măsura în care existau comenzi externe care să o justifice. În marea parte uzinelor complexului industrial de apărare rusesc această tendinţă este încă foarte puternică în prezent, fiind potenţată şi de creşterea exponenţială a comenzii interne. Însă aceste proiecte strategice sunt abia la început sau au început să fie implementate de 3-4 ani. Rezultatele lor vor deveni vizibile abia în decursul următorilor 5-8 ani.

Pe lângă investiţiile în dezvoltarea capacităţii de producţie şi înlocuirea tehnologiilor de producţie învechite, producătorii ruşi au căutat şi dezvoltarea proiectelor de cooperare bilaterală, care s-au dovedit adesea iniţiative încununate de succes. În iulie 2008 grupul francez Thales a anunţat o serie majoră de investiţii în Rusia. Grupul francez a dezvoltat o cooperare strânsă cu producătorii ruşi[12] nu numai în domeniul avionicii – sistemul *Damocles* dezvoltat de Thales fiind actualmente integrat în design-ul elicopterelor Ka-52, avioanelor de vânătoare Su-30MKI, Su-27SM, Su-24M2, precum şi a noilor avioane de atac Su-35-1 şi Su-34, şi a lui Sukhoi Superjet 100 – dar şi în construcţia tancurilor T-90, care

folosesc sistemul *Catherine FC*; în plus, Thales a semnat deja un contract cu *ROE* pentru a produce împreună cu Russian Transas noul elicopter Mi-38. Nu în ultimul rând, Thales, în combinație cu Finmeccanica, o corporație de profil italiană, colaborează cu JSC Information Satellite Systems din Federația Rusă într-un proiect de dezvoltare şi construcție a unei noi platforme pentru sateliții ruşi.[13] Ca urmare a acestei cooperări, Corporația MIG are cel mai modern birou de design, cercetare şi dezvoltare din Federația Rusă, compatibil cu cele occidentale atât din punct de vedere tehnologic, cât şi informațional. Totodată, compania Ural Optical Mechanical Plant, care a obținut licența de a produce în Rusia sistemul *Damocles* dezvoltat de Thales, a fost dotată cu echipamente şi tehnologie de ultimă generație care să asigure construcția în condiții optime a produsului.

De asemenea, Rusia a dezvoltat o cooperare la fel de fructuoasă cu India, prin înființarea corporației BrahMos, inițial pentru a produce rachete balistice; treptat însă compania a obținut, printre altele, în august 2008 licența pentru a produce peste 1000 de tancuri T-90. Potrivit comunicatului de presă al ROE, India a înaintat chiar o propunere de dezvoltare în comun a unui nou tanc (deşi New Delhi nu a prezentat încă o propunere de design) – ce poate fi utilizată de Moscova ca bază pentru dezvoltarea proiectului noului său tanc T-95 – precum şi a unui avion de vânătoare din a cincea generație.[14] Participarea Indiei în proiectul dezvoltării avionului de vânătoare tactic PAK-FA, pe care îl cofinanțează în cooperare cu Moscova,[15] va determina continuarea proiectului. Încurajarea cooperării bilaterale este una dintre principalele caracteristici ale strategiei pe termen lung a ROE, sprijinită puternic de RTC, aşa cum dovedeşte semnarea contractelor de cooperare bilaterală cu Pirelli, din 5 august 2008 şi cu Augusta Westland, din 16 mai 2008.[16] Acestora li se adaugă proiecte de cooperare mai vechi, precum cel din NPO Saturn şi Snecma (parte a grupului francez Safran) care au pus împreună bazele companiei cu capital mixt ruso-francez PowerJet. Totodată, ROE a urmărit să achiziționeze un pachet de acțiuni de 5% la EADS, care la rândul ei deține un portofoliu similar de acțiuni ale corporației ruseşti.

Problema volatilității mari a prețurilor armamentului rusesc se dezvoltă în conexiune cu lipsa unor facilități şi linii de producție moderne. În ciuda

speculațiilor că Rusia a exploatat creşterea rapidă a prețului petrolului în perioada 2000-2008, crescând prețul armelor pe care le vinde statelor cu resurse energetice din Orientul Mijlociu, Asia de Sud-Est, Africa şi America Latină,[17] în realitate o corelare între nivelul total al vânzărilor şi evoluția prețului hidrocarburilor pe piețele mondiale indică faptul că Rusia a practicat – şi continuă să practice – o politică a prețurilor cât mai reduse la armament, apărând cât mai atrăgătoare în termeni de cost-eficiență pentru clienți minori sau medii. Creşterea prețurilor armamentului rusesc provine din rata mare a inflației anuale – de 8-16%[18] şi din deprecierea dolarului[19] – moneda în care ROE încheie majoritatea contractelor sale externe. ROE a fost acuzată de nenumărați producători ruşi că a încheiat contracte externe la prețuri care nu acopereau integral cheltuielile de producție. Majoritatea unităților de producție ale complexului industrial de apărare rusesc nu pot achiziționa părți de schimb sau materie primă în lipsa resurselor provenite din finanțarea oferită de aceste contracte externe. Orice întârziere a plăților externe este de natură să producă probleme financiare serioase acestor unități care sunt puse în situația de a nu mai putea onora contractele şi termenele limită.

Totodată, tendințe mult mai largi de corporatism şi ierarhizare instituțională şi a producției la nivelul întregului complex industrial de apărare rusesc par să îndreptățească aşteptările ca influența factorului politic în stabilirea prețurilor armamentului rus să crească în perioada imediat următoare sau chiar să ne aflăm în fața intervenției guvernului în reglementarea plafoanelor prețurilor la armament. Şantierul naval Sevmash s-a aflat în situația aceasta în 2007-2008, când a fost nevoit să împingă până în 2011 cel mai devreme termenul de predare al portavionului *Project 11430*, *Admiral Gorshkov*, vândut Indiei în urmă cu o jumătate de deceniu şi care se află în operațiuni de reparație şi modernizare. Sevmash a pretins un minim de 380 milioane USD pentru a termina modernizarea portavionului până în 2011, punând ROE în situația dificilă de a trebui să renegocieze (pentru prima dată) contractul cu India în întregime.[20]

Prețul armamentului rusesc a crescut considerabil în ultimii 4 ani, dar speculațiile obişnuite la sfârşitul anilor '90 cu privire la prețurile preferențiale, net mai mici, aproape derizorii, destinate pieței interne de armament au fost spulberate. Începând din 2005-2006 a devenit clar că prețurile armamentului

rusesc se armonizau pe piețele internă şi externă, în prezent diferențele fiind de aproximativ 8-9%.[21] O serie de înalți oficiali ruşi, de la fostul Ministru al Apărării Serghei Ivanov şi până la fostul Comandant al Statului Major al Forțelor Armate Ruse, Generalul Yuriy Baluievski s-au plâns de prețurile mari ale armamentului rus pe piața internă. Potrivit lui Serghei Ivanov, în 2006, prețului unui avion de luptă MIG-29 se ridica la 40 de milioane USD,[22] în timp ce în 2007 ROE percepea clientului indian cu care a încheiat un contract în valoare totală de 9 miliarde USD aproximativ 43 de milioane USD pentru acelaşi avion cu un singur loc şi 48 de milioane USD pentru unul cu două locuri.[23] Similar, în 2007 un aparat Su-30 era oferit pe piața internă spre vânzare cu un preț de 37 de milioane USD, în timp ce Venezuelei i-a fost vândut în acelaşi an cu 41 de milioane USD (şi încă la un preț preferențial).[24]

Piața internă nu a fost afectată în termenii creşterii prețului armamentului decât de fenomenul inflației, deprecierea dolarului afectând-o în mai mică măsură întrucât contractele sunt semnate în ruble. Problema prețurilor volatile ale armamentului rus, precum şi service-ului post-vânzare este recunoscută pe larg drept una urgentă, fiind din ce în ce mai larg răspândită ideea că pentru soluționarea acestei probleme este necesară intervenția directă a guvernului.[25]

Creşterea rapidă a comenzilor externe s-a produs într-un ritm similar şi concurent cu cel al creşterii comenzii interne. Dacă în anii 90, Rusia a înlocuit numai aproximativ 1,5% din totalul echipamentelor militare aflate în dotarea Armatei Ruse, între 2000-2008 procentul a crescut semnificativ la 14%, cu un obiectiv stabilit pentru 2015 de 45%.[26] Spre deosebire, însă, de anii 1990 când se estima că până la 50% din totalul echipamentelor militare nu erau funcționale – erau funcționale numai 30% din flota de elicoptere ruseşti, aproximativ 60% dintre tancuri, 50% din nave şi puțin peste 50% din flota de avioane de vânătoare şi bombardiere[27] – în prezent aproximativ 75% din arsenalul rusesc este considerat a fi funcțional – deşi numai puțin peste 30% din armamentul din dotare este considerat a fi modern. Din 2004 şi până în prezent, Rusia a finanțat programe majore de reparație şi modernizare a flotei sale de bombardiere strategice, de submarine nucleare strategice sau cele diesel de atac, precum şi

programe de reparație și modernizare a tancurilor, vehiculelor și transportoarelor blindate din dotarea Forțelor Terestre.[28] Deși ponderea cheltuielilor cu reparațiile și modernizarea din totalul bugetului de apărare rusesc a crescut constant în perioada 2000-2008, rata creșterii acesteia nu a fost neapărat una spectaculoasă, ponderea acestora menținându-se în timp la același nivel real relativ ca dovadă a faptului că la Moscova, reparația și modernizarea echipamentelor vechi nu mai reprezintă o prioritate bugetară.

Între 2000-2008, bugetul de apărare al Federației Ruse s-a triplat. În 2002, bugetul de apărare al Federației Ruse se ridica la 8,4 miliarde USD (aproximativ 4,75% din PIB rusesc și 18,79% din bugetul federal), în timp ce în 2008, bugetul de apărare al Federației Ruse se situează la cifra de 36,8 miliarde USD (aproximativ 4,49% din PIB-ul rusesc și 24% din bugetul federal). Între 2008-2010, următoarea fază de execuție bugetară tri-anuală a bugetului de apărare rus, creșterea bugetului de apărare se estimează să atingă aproximativ 20% anual – deși în termeni reali acesta nu va depăși valoarea totală a anului 2006.[29] Astfel, în 2010 se estimează că bugetul de apărare rus va atinge cifra de 46,2 miliarde USD (al patrulea pe continentul european după cel britanic, francez și german, în condițiile în care acestea rămân la cifrele din 2008), cu o fază intermediară de 38,5 miliarde USD în 2009 (o creștere de numai 2 miliarde față de cele 36,7 miliarde USD alocate de Guvernul federal pentru 2008),[30] iar o proporție de 35-40% din acesta urmează să fie dedicată exclusiv înzestrării cu sisteme și echipamente noi. În condițiile operațiunilor militare prelungite din Georgia este previzibilă o suplimentare bugetară substanțială a bugetului de apărare rus (probabil cu aproximativ 50-70 milioane USD, poate chiar mai mult dacă aceasta va depăși două luni). În aceste condiții, predicțiile de mai sus se vor amplifica, aproximativ, cu un factor de 6% – dincolo de obișnuita suplimentare bugetară de 4-5% anual.[31]

Una dintre principale sarcini ale *ROE* este aceea a menținerii nivelului constant ridicat al nivelului comenzii externe de armament. După încheierea între 2001-2004 a unor contracte majore de furnizare de armament, dominate de cele din industria aeronautică, în 2005 Federația Rusă a înregistrat primul an în care comenzile externe pentru avioane de vânătoare au scăzut dramatic. În

2006, corporația MIG nu a vândut nici un aparat, în timp ce Sukhoi a modernizat 6 aparate vândute anterior Yemen-ului şi încă 6 aparate vândute Algeriei şi Eritreei.[32] În schimb, ROE a putut compensa în 2006 reorientând piața externă către vânzarea de platforme navale – 2006 fiind astfel primul an când industria de construcții navale a acaparat 45% din comanda externă de armament a Federației Ruse. În 2008 se va reveni la dominația industriei aeronautice asupra exporturilor de armament rusesc.[33] Pentru 2009, Rusia deja face demersuri intense pentru promovarea echipementelor sale terestre – îndeosebi a transportoarelor blindate, a blindatelor de tipul BMPT, BREM-1, BTR-80, BTR-90 şi BPM-3, etc.[34] Planul de dezvoltare a comerțului cu armament rus, strategie dezvoltată la începutul lui 2008 de *Russian Technologies Corporation*, prevede o serie de investiții ale statului pentru ca până în 2025 complexul industrial de apărare rusesc să poată să îşi dubleze producția de avioane de luptă, să augmenteze cu până la 70% producția de portavioane şi rachete balistice şi cu până la 50% producția de tancuri şi vehicule blindate grele de infanterie.[35]

Potrivit *Programului Național de Înzestrare 2007-2015*, o tendință pozitivă se remarcă şi în domeniul sporirii fondurilor pentru cercetare şi dezvoltare în sectorul de apărare, al cărui buget total a depăşit în 2007 5,7 miliarde USD – în creştere cu 34,4% față de 2006[36] - şi depăşeşte 7 miliarde USD în 2008, cu o rată anuală de creştere de 27-31% în următorii 3 ani. În continuare o proporție mare din fondurile prevăzute în *PNÎ* 2007 (2,3 miliarde USD – aproximativ 19,8%) acoperă cheltuieli de reparație a echipamentelor aflate deja în dotarea forțelor armate. În 2006 şi 2007, valoarea acestora s-a situat între 16-18% din valoarea totală a bugetului de apărare[37] , în relativă creştere față de 2004-2005 datorită unor contrcate majore de reparație şi modernizare a flotei de bombardiere strategice ruseşti, a tancurilor T-90 aflate în dotarea forțelor armate ruse şi a unei părți semnificative a flotei de distrugătoare, crucişătoare, portavioane şi submarine ruseşti.

Toate aceste comenzi de modernizare sau achiziționare de echipamente noi sunt înaintate de Ministerul Apărării rus noii *Agenții Federale pentru Livrări de Armament*[38] înființată la 1 ianuarie 2008 printr-un decret al fostului preşedinte Vladimir Putin şi care funcționează pe principiul centralizării la nivelul unei

singure instituții civile a tuturor comenzilor înaintate de autoritățile de stat cu atribuții în domeniul securității naționale către producătorii autohtoni de armament. Agenția este menită să soluționeze două dintre principalele probleme ale compexului militar-industrial rus. Pe de o parte este vorba de *respectarea legii care prevede ca toate comenzile să fie înaintate producătorilor până la 1 ianuarie anul curent, iar toate plățile aferente contractului să se facă într-o singură tranşă, la sfârşitul anului respectiv*. Reprezentanții producătorilor ruşi de armament s-au plâns în nenumărate rânduri că sistemul de plăți al statului îi obligă să angajeze cheltuieli prin contractarea de credite, ceea ce nu ajută situației lor financiare în mare parte precare; în plus, datorită ratei mari a inflației, în decursul aceluiaşi an aceştia pot înregistra creşteri semnificative ale costurilor de producție, ceea ce se traduce în faptul că înregistrează pierderi uriaşe anual datorită lipsei de flexibilitate a negocierii contractelor cu Ministerul Apărării pe parcursul implementării lor.[39] Aceste probleme au fost soluționate, oarecum, în interiorul industriei de apărare ruseşti, printr-o înțelegere tacită între managerii acestor corporații, în sensul că, pentru a evita sau eventual pentru a acoperi posibile pierderi, impuse de onorarea contractelor cu statul rus, să se reducă efectiv producția pe măsura fondurilor alocate. De pildă, în locul celor 6 bombardiere Su-34 contractate de Ministerul Apărării rus ce urmau să fie construite până în 2008 de uzina Novosibirsk, aceasta a livrat la termen numai

2 aparate. Pe de altă parte, este vorba despre *posibilitatea dezvoltării contractelor pe termen lung, plătite în multiple tranşe anuale, pe 3-5 ani*. ROE are momentan posibilitatea de a încheia astfel de contracte, însă nu şi Ministerul Apărării. Se speră însă ca Agenţia Federală pentru Livrări de Armament să poată soluţiona această problemă.

Datorită creşterii simultane a comenzilor externe şi a celor interne, există din ce în ce mai multe voci care prevăd eşecul complexului industrial de apărare rusesc sub obligaţiile onorării la timp a contractelor semnate. Industria de apărare rusească este un sector în care corupţia, lipsa transparenţei sunt potenţate de controlul statului, ceea ce face ca eficienţa şi productivitatea să fie extrem de scăzute (întregul complex militar-industrial rusesc a lucrat în 2007 la numai 20-30% din capacitatea sa) – numai 20% din echipamentele şi sistemele militare produse sunt compatibile cu cerinţele câmpului de luptă ale secolului al-XXI-lea.[40] În marea majoritate, complexul industrial de apărare rusesc este depăşit, învechit şi ineficient, ceea ce crează probleme strategice şi financiare grave pentru Kremlin atât pe termen scurt, cât mai ales pe termen lung.[41] Criticii se concentrează asupra aspectelor nominale ale vânzărilor de armament rusesc sau ale vechimii sistemelor şi echipamentelor militare.[42] În ultimii opt ani însă, companiile din sectorul industrial de apărare rusesc s-au reorientat spre piaţa externă, şi parţial spre contractele civile sau de tehnologie cu uz dual, ca principal vector de reformare şi într-adevăr de reconversie a complexului industrial de apărare rusesc. Programe precum cel finanţat de stat al companiei Sukhoi, Su-30MK, a fost considerat o bună perioadă de timp ca potenţial abandonat – înainte ca India, Algeria, Indonezia, Malaezia etc. să îşi manifeste interesul de a-l cumpăra. În iunie 2008 a fost anunţată lansarea producţiei de serie a prototipului MIG-29M/M2 precum şi al avionului de vânătoare MIG-31E, a cărui producţie, sistată în 1994, poate fi reluată în condiţiile existenţei unor contracte externe care să acopere costurile. Această reorientare către piaţa externă a fost chiar consfinţită politic în 2005, când strategia guvernamentală de restructurare a sectorului de apărare menţiona printre obiectivele sale principale: *diversificarea producţiei* (atât pentru piaţa militară, cât şi pentru cea civilă), *sporirea cotei din piaţa internaţională a vânzărilor de armament controlată*

de Rusia şi *asigurarea condiţiilor pentru continuarea producţiei de armament rusesc*.[43]

Bugetul de cercetare şi dezvoltare în domeniul apărării a crescut constant în ultimii 8 ani – cu 20-35% anual; cu toate acestea, rezultatele întârzie să apară. Proiecte strategice precum SLBM-ul *Bulava* înregistrează întârzieri foarte mari. Sistemul de apărare antiaeriană, considerat cel mai performant sistem rusesc, care a intrat în dotarea forţelor ruseşti în iunie-iulie 2007 (primul batalion, şi în iunie-iulie 2008, cel de-al doilea), a necesitat peste 10 ani pentru construcţie şi testare, înainte de a deveni operaţional. Proiectul unui nou tanc rusesc, denumit T-95, se desfăşoară de mai bine de 15 ani fără ca până în prezent să existe draft-uri concrete ale design-ului şi caracteristicilor acestuia. Cele mai performante sisteme şi echipamente militare ruseşti sunt realizate în cooperare cu mari corporaţii occidentale – aşa cum este cazul tancurilor T-90, a avioanelor de vânătoare Su-35 şi Su-34, etc. În această situaţie nu este de mirare faptul că ROE şi RTC caută să dezvolte cooperarea bilaterală dintre producătorii naţionali şi marile concerne europene – printre care Thales, Finmeccanica, Pirelli, etc. Încercări de a ţine pasul cu progresele occidentale există în unele sectoare (de pildă, submarinele de atac diesel, sau elicopeterele multirol şi de atac de mare viteză, etc).

2) Naţionalizare şi Corporatism în Complexul Industrial de Apărare Rusesc

Complexul militar-industrial rusesc este controlat, în componenta sa de contractare, în proporţie de peste 100% de stat, prin agenţia de stat Rosoboronexport (ROE), condusă până în 2007 de Sergei Chemezov – actualmente şef al Russian Technologies Corporation (RTC), fondul de investiţii rusesc, creat pe 23 noiembrie 2007[44] ce subordonează, printre altele şi ROE – un apropiat şi fost coleg al premierului Putin, precum şi membru al consiliilor de administraţie şi acţionar al Companiilor Sukhoi şi Almaz-Antrey. Totodată, complexul industrial de apărare rusesc este controlat în proporţie de 80% în componenta sa instituţională, de nou creata RTC – care are scopul de a consolida întreprinderile ce fac parte din complexul militar-industrial rusesc, oferindu-le consultanţă tehnologică, de marketing şi vânzare, precum şi asistenţă financiară

85-92

de stat (în valoare de aproximativ 1 miliard USD anual) şi utilizând fondurile din *Fondul Petrolier de Stabilizare,* înfiinţat de guvernul federal pentru colectarea surplusului de monedă provenit din vânzarea de hidrocarburi, pentru a stimula investiţiile în acest sector strategic – precum şi prin *Agenţia Federală pentru Livrare de Armament* şi *Comisia Militară-Industrială.*

Influenţa RTC asupra complexului industrial de apărare rusesc se va consolida pe măsură ce aceasta va reuşi să integreze sectoarele industriei constructoare de elicoptere, de motoare, de tancuri, blindate şi transportoare blindate, de sisteme de artilerie, de piese auto şi de materiale explozive, a industriei electronice şi a comunicaţiilor radio, a oţelurilor speciale şi a materialelor compozite etc. Deşi ROE va continua să deţină un monopol teoretic asupra vânzărilor externe de armament rusesc, RTC îşi va consolida în realitate controlul asupra întregului ciclu de design, cercetare şi dezvoltare, testare, livrarea de materii prime şi părţi componente, construcţie, marketing şi livrarea armamentului şi altor produse industriale ruseşti.

Această nouă construcţie instituţională este foarte puţin transparentă, atât din punct de vedere financiar, cât şi din punct de vedere al procesului decizional. Pe de o parte, consiliile de administraţie şi managementul acestor agenţii care formează supra-structura instituţională a complexului industrial de apărare rusesc sunt numite direct de preşedintele Federaţiei Ruse şi legal răspund numai în faţa acestuia. Numirea lor se face pe criterii politice şi informale. În perioada transferului de putere dintre Vladimir Putin şi Dmitri Medvedev am fost martorii unei schimbări profunde la nivel instituţional, birocratic-guvernamental şi al Armatei Ruse. Valul de schimbări început în februarie 2007 prin numirea în funcţia de Ministru al Apărării a fostului director al Serviciului Federal de Taxe, Anatoli Serdiukov, ginerele Primului Ministru Viktor Zubkov, instalat de fostul preşedinte Putin cu câteva săptămâni înainte. Iniţial, fostul Ministru al Apărării, Serghei Ivanov a fost numit (sub aparenţa unei promovări) prim vice-prim ministru, fiind însărcinat cu dezvoltarea compexului industrial de apărare rusesc, pentru ca în 2008 el să fie treptat îndepărtat de această sarcină. Denis Manturov, fostul director general al *Oboronprom,* a fost numit vice-ministru al Industriei în septembrie 2007, fiind însărcinat cu dezvoltarea complexului industrial de

apărare şi a sectorului civil de construcţie de motoare. El a fost înlocuit pe postul de director general al Oboronprom de Andrey Reus. În septembrie 2007, fostul director general al Rosprom, Boris Alyoshin a fost numit director general al AvtoVaz, corporaţia constructorilor de automobile din Federaţia Rusă, fiind înlocuit de Andrei Dutov, fost vice-preşedinte al Rosprom în calitate de director general. În 2008 au fost numiţi noi comandaţi generali ai Forţelor Aeriene, Marinei şi Trupelor Aeropurtate – în persoanele generalului Alaksandr Zelin, amiralului Vladimir Visoţky şi generalului Valeri Evtukhovici. Pe 12 mai 2008, Vladimir Putilin, adjunctul fostului preşedinte (Serghei Ivanov) al Comisiei Tehnic-Militare, a demisionat cu puţin înainte ca funcţia sa să fie desfiinţată. Simultan, preşedintele Medvedev i-a demis pe şefii a două servicii speciale ale Federaţiei Ruse – Nikolai Patruşev, directorul FSB, şi Viktor Cerkesov, directorul FSKN. Aleksandr Bortnikov (fostul director al Serviciului de Securitate Economică al FSB) a fost numit director al FSB, în timp ce Cerkesov a devenit directorul general al Agenţiei Federale pentru Livrare de Armament. Pe 3 iunie 2008, preşedintele Medvedev l-a demis pe comandatul Statului Major al Forţelor Armate ale Federaţiei Ruse, generalul Iuri Baluevski, care în prezent ocupă funcţia de vice-secretar al Consiliului de Securitate, acesta fiind înlocuit de fostul director al Departamentului de Armament, Nikolai Makarov.[45]

Demiterile la vârf, precum cele ale celor doi directori ai FSB şi FSNK, au intervenit după ce aceştia au intrat în conflict în 2006-2007 şi au declanşat o campanie de arestări reciproce a persoanelor din cercul lor restrâns, aparent implicate în mari scandaluri de corupţie, fraudă, delapidări şi contrabandă.[46] Generalul Baluevski a fost demis ca urmare a împotrivirii sale în privinţa unor reforme cheie ale sectorului industrial de apărare al Federaţiei Ruse, precum şi în privinţa unor reforme ce urmează a fi implementate la nivelul Forţelor Armate ruse – motiv pentru care în 2007-2008 acesta a intrat în conflict mediatic cu însuşi Ministrul Apărării, Anatoli Serdiukov, care susţine aceste măsuri. O altă schimbare titrată de presa rusă este apropiata numire a lui Iuri Kovalciuk – un influent om de afaceri din sectorul energetic – în funcţia de director general al USC.[47]

Nu numai că aceste demiteri la vârf au adus în poziţii guvernamentale cheie apropiaţi ai actualului Ministru al Apărării, dar agenţiile de stat din

complexul industrial de apărare rus sunt în mare măsură controlate de un grup relativ restrâns de persoane, din grupul apropiat lui Anatoli Serdiukov, care fac parte din consiliile de administrație sau board-urile de directori ale acestora, începând de la Serghei Chemezov, directorul general al RTC, membru al consiliilor de administrație ale ROE, Oboronprom, Rosprom, Helicopters of Russia, UAC, USC, etc; Boris Alioşin, acționar majoritar al unor companii foarte mari din industria navală (trei din principalele companii în jurul cărora se construcieşte actualmente USC, condusă de alte nume sonore în acest domeniu – Iury Iarov şi Igor Sechin); Andrei Dutov, Iuri Kovalciuk, Andrei Belianinov, etc. Preşedintele, singurul în fața căruia sunt responsabili legal membrii consiliului de administrație al RTC şi boardul acesteia de directori, îi numeşte personal.

Strategia de restructurare instituțională a complexului industrial de apărare rusesc face parte dintr-un plan asumat de preşedintele Putin la începutul anilor 2000 de a stabiliza economia rusească – care încă păstra caracterul predominant militar din perioada sovietică; însă, Putin a înțeles să stabilizeze sectorul de apărare rusesc ce intra deja în criză la mijlocul anilor '90, centralizându-l, treptat, prin construirea de agenții gigant de stat, care să subordoneze numeroasele[48] firme (de stat sau cu capital mixt public-privat) ce compuneau complexul industrial de apărare rusesc, şi prin sporirea în acest fel a controlului federal asupra industriei ruseşti. Deşi măsurile administrației Putin, denumite pompos reforme ale complexului industrial de apărare, au fost percepute drept semnale ale unei schimbări a politicii federale vis-a-vis de acest sector industrial, ele se constituie într-o perfectă continuare a strategiei administrației Elțîn, care a decretat în 1997 că 450 de întreprinderi nu puteau fi privatizate, fiind vitale securității naționale a Federației Ruse; dintre acestea, peste 70% făceau parte din complexul militar-industrial rus.[49]

Strategia administrației Putin de a înființa *RTC*, *ROE*, *Atomenergoprom*, *Rosneft, Oboronprom, Helicopters of Russia, United Aicraft Corporation, United Shipbuilding Corporation,* şi alte agenții de stat care să controleze complexul industrial de apărare național şi să îl subordoneze *Comisiei Militar-Industriale* înființate prin decret prezidențial în 2006 se aseamănă din multe puncte de vedere cu strategia din perioada sovietică, în care întregul complex

militar-industrial era subordonat Comisiei Militare-Industriale. Ideea re-implementării unei astfel de strategii în anii 2000 nu este necesarmente una rea – deşi cu siguranţă nu pare una eficientă, democratică sau congruentă cu o economie de piaţă liberă – dacă ar cuprinde însă elemente de substanţă. Parcurgând textele decretelor prezidenţiale prin care sunt înfiinţate aceste comisii şi agenţii, devine pregnantă concluzia că ele se concentrează pe aspectele birocratice, salariale, instituţionale şi mai puţin pe funcţionalitatea efectivă a acestor noi instituţii guvernamentale. Mai mult decât atât, unele dintre aceste agenţii, cum este de pildă cazul RTC, creată ca o organizaţie non-profit, un fond de investiţii, nu funcţionează nici în baza legilor care reglementează ONG-urile şi controlul financiar al acestora, şi nici în baza legislaţiei care reglementează situaţiile de faliment. Având în vedere faptul că RTC este în prezent singurul organism de stat care este însărcinat cu investirea a peste 50 de miliarde USD din *Fondul Petrolier de Stabilizare,* cărora li se adaugă anual minim 1 miliard USD proveniţi de la Ministerul Apărării, şi sume extraordinar de mari provenite din contractele încheiate de agenţiile sale subsidiare, RTC funcţionează în baza principiului „cutiei negre", în care volumul inputurilor şi cel al output-urilor se auto-reglează şi monitorizează. Un lucru este însă cert, şi anume acela că Moscova dovedeşte o stăpânire foarte bună şi o implementare pe măsură a principiului subsidiarităţii.

Conflictul de interese, duplicarea sarcinilor şi responsabilităţilor, incompatibilităţile multiple între funcţii deţinute simultan de aceeaşi persoană, lipsa transparenţei şi responsabilizării pe funcţiile deţinute conform legilor în vigoare sunt printre cele mai flagrante probleme ale acestui proces de restructurare instituţională a complexului industrial de apărare rusesc. De pildă, nou creata RTC, a cărei agenţie subsidiară a devenit ROE, împreună cu toate agenţiile sale subsidiare proprii, va prelua funcţia de intermediere şi monitorizare a exporturilor militare ruseşti, funcţie îndeplinită actualmente de ROE. Aparent, între cele două există o delimitare formală a sarcinilor, însă în calitate de structuri integrate ierarhic, această delimitare devine pur teoretică.

RTC şi ROE sunt însă numai vârful aisbergului care domină sectorul industrial militar rusesc în prezent. Subsidiarele extrem de complexe şi multiple

ale acestora sunt construite în baza aceloraşi principii. În 2007, un raport reprezentat de fostul ministrul Ivanov cita faptul că numai 17 dintr-un total de 37 de corporaţii ce urmează a fi înfiinţate de stat în complexul industrial de apărare erau operaţionale.[50] ROE şi Rosprom au depus eforturi majore la începutul anilor 2000 pentru crearea uneia dintre primele subsidiare ale lor în sectorul construcţiei de elicoptere – Corporaţia Oboronprom. De la crearea sa în 2002 şi până în prezent, Oboronprom nu numai că a consolidat integrarea dintre principalii producători de elicoptere din Rusia, Mi Moscow şi Kamov, dar s-a dezvoltat în alte trei sectoare complementare: construcţia de motoare (care reuneşte puternicele Samara, Ufa, Perm, SNTK şi Motorostroitel), construcţia de echipamente electrice (care include compania Kirov, cel mai mare producător de echipamente şi sisteme electrice pentru avioane şi automobile din Rusia), şi construcţia de sisteme de apărare anti-aeriană (din care face parte unul dintre cei mai mari producători ruşi, compania OAO).[51] În 2007 s-a finalizat construcţia şi integrarea *H*elicopters of Russia – care devine astfel una dintre cele mai mari corporaţii subsidiare ale Oboronprom – care îi reuneşte pe cei doi producători principali, Mi şi Kamov, precum şi parţial compania cu capital mixt Rostvertol – duplicând o mare parte a funcţiilor centrale ale acesteia din urmă.[52]

Crearea United Shipbuilding Corporation (USC) s-a materializat la începutul anului 2008, fiind deţinută în proporţie de 100% de statul rus şi având 3 corporaţii subsidiare: un centru vestic – în jurul şantierelor navale din St Petersburg – un centru nordic – la Severodvinsk – şi unul estic – la Vladivostok. Integrarea în acest ultim caz a fost deosebit de dificilă, ducând la apariţia unui conflict deschis între Boris Alioşin pe de o parte – acţionar la toate aceste companii – şi *Mezhprombank*, controlată de Serghei Pugakev, care deţinea încă din 2004 un portofoliu de 73% din acţiunile Severnaya Verf şi 88% din cele ale Baltiysky Zavod şi Shipbuilding and Boatbuilding Concern, aflat în proprietatea Interregional Investment Bank, care deţinea importante portofolii de acţiuni la şantiereleYantar, Rubinsk, Amur şi Vympel. Conflictul s-a acutizat pe fondul competiţiei dintre cele trei instituţii în vederea obţinerii contractului în valoare de 1,56 miliarde USD pentru construirea a trei fregate *Project 11356* (Talwar) cumpărate de India, ducând la apariţia unui conflict deschis între Alioşin şi

ministrul Ivanov[53] . *Din acest conflict principalul câştigător a fost întocmai Serghei Chemezov, care a reuşit să îşi consolideze influenţa personală directă asupra tuturor corporaţiilor subsidiare ale RTC* pe care o conduce – *îndeosebi asupra ROE*, având în prezent atribuţii de numire a directorului general, a membrilor consiliului de conducere şi ai comitetului de audit al ROE.

Actualmente, unul dintre cele mai recente ale proiecte de constituire a unei corporaţii gigant este cel manageriat de Oboronprom care vizează constituirea United Engine-Building Corporation care să aibă ca principale companii subsidiare pe NPO Saturn, Ufa, şi concernele Samara şi Perm, Klimov şi NK Engines, împreună cu toate companiile afiliate acestora.[54] Acestora li se vor adăuga alte două structuri aparent independente, formate din MMPP Salyut şi diviziunile din industria constructoare de maşini a Corporaţiei MIG, ambele parte a UAC.

Competiţia între producătorii interni, controlaţi de puternici oameni politici şi birocraţi cu funcţii de management în agenţiile de stat precum ROE, RTC sau *Agenţia Federală pentru Livrări de Armament* a condus la întărirea percepţiei necesităţii integrării ierarhice a complexului industrial de apărare al Federaţiei Ruse sub controlul direct al Kremlin-ului. În mai puţin de 5 ani, erau deja pe cale de integrare completă o serie de sectoare strategice ale complexului industrial de apărare prin constituirea Atomenergoprom (cu patru agenţii subsidiare), Oboronprom, UAC, USC, Uralvagonzavod Federal State Unitary Enterprise, Salyut Scientific Industrial Center for Gas Turbine Manufacturing, AvtoVaz, United Engine-Building Corporation, etc.

Paradoxal este că acest proces a fost portretizat drept o reformă a sectorului de apărare rusesc, însă în loc să sporească eficienţa şi productivitatea din sectorul de stat, restructurându-l, administraţia Putin a înţeles să-l lărgească. Transferul de putere din urma alegerilor prezidenţiale din 2008 nu pare să fi condus la schimbarea aceastei politici. Pe 11 iunie 2008, preşedintele Medvedev a semnat un decret prin care restructura *Comisia pentru Cooperare Militară şi Tehnică*. Măsura, de altfel formală, prin care preşedintele Medvedev devenea preşedintele acesteia, iar premierul Putin, adjunctul său, consolidând controlul statului, dar şi controlul personal al lui Dmitri Medvedev şi Vladimir Putin asupra acestui sector, a cauzat o serie întreagă de speculaţii în privinţa viitoarei funcţionări a

comisiei, accentuându-se îndeosebi posibilitatea ca Medvedev şi Putin să îşi împartă piaţa de armament (şi, implicit, industria de apărare rusească) [55], îndepărtând treptat eventuali rivali precum Serghei Ivanov, Boris Alioşin, Andrei Belianinov şi alţii.

Rivalităţile din sectorul de apărare rusesc nu sunt o noutate – mai degrabă, după sfârşitul Războiului Rece, ele au fost într-adevăr regula. De pildă, în 2005, rivalitatea dintre Ministrul Apărării, Serghei Ivanov, şi Andrei Belianinov, preşedintele *Comitetului de Stat pentru Înzestrarea Forţelor Armate*, a condus aproape la un blocaj al executării contractelor de furnizare de echipamente şi sisteme militare pentru forţele ruseşti.[56] Iar în1997-1998, rivalitatea dintre Moscow Institute for Thermal Technology (MITT), producătorului proiectului *Bulava*, şi Biroul de Design Makyev (MDB), producătorul predecesoarelor R-29RM *Sineva* şi R-39 *Bark* – augmentată şi de numirea în mai 1997 în postul de Ministru al Apărării a Comandantului Forţelor Nucleare Strategice ruse, Igor Serghiev – a condus la sistarea proiectului rachetei balistice de tip SLBM R-39, ce urma să devină principalul vector nuclear rus în noul mileniu, proiect care era deja finalizat în proporţie de 75% şi pentru care se operaseră modificări semnificative ale construcţiei noilor clase de submarine strategice *Project 941* şi *Proiect 967BDR* (cunoscute drept *Typhoon* şi *Borey*).[57] În locul acestuia, MITT a propus construirea unei versiuni navale a rachetei balistice TOPOL-M, al cărui producător principal era – luând astfel naştere proiectul *Bulava*.

Mulţi dintre producătorii ruşi îşi pun sperantele în corporaţiile de stat, considerându-le intermediare în relaţiile cu Kremlin-ul şi mediul politic şi al politicilor industriale/de apărare în general, prin prisma relaţiilor personale ale membrilor consiliilor de conducere şi administrare a acestor corporaţii de stat cu liderii politici . Astfel că aceste agenţii de stat sunt percepute ca adevărate reprezentante ale intereselor sectoriale industriale în raport cu liderii politici.[58] Competiţia dintre producătorii interni ruşi din complexul industrial de apărare este una care se va intensifica, pe măsură ce substratul său politic se va consolida – în ciuda tentativelor Kremlin-ului de a distruge prin corporatism şi integrare aceste puternice forţe centrifuge. Alocarea contractelor externe şi/sau interne este un proces cu hibe uriaşe. Pentru a soluţiona această problemă ROE a

intervenit în primăvara lui 2008 pe lângă Kremlin în vederea înființării *Centrului Național pentru Upgradarea Tehnică a Întreprinderilor din Complexul Industrial de Apărare* (NCTP OPK) care are ca principal scop furnizarea de asistență tehnică și financiară profesională tuturor productorilor de echipamente și sisteme militare din Federația Rusă în procesul dezvoltării unor proiecte sistemice și strategice de upgradare tehnologică a facilităților de producție. NCTP OPK și *Agenția Federală pentru Livrarea de Armament* au lansat propunerea introducerii obligativității unui audit tehnologic prealabil semnării contractelor pentru comenzile militare interne, care să reducă influența politicului în alocarea contractelor.

Introducerea obligativității unui audit tehnologic ar însemna numai aparent reducerea influenței politicului în alocarea contractelor pentru comenzile militare interne, întrucât în realitate ar urma să fie favorizați producătorii mari sau companiile afiliate și/sau integrate în marile concerne și corporații de stat, care nu numai că au acces la un număr mai mare de contracte (îndeosebi externe) pe baza cărora pot implementa programe de re-tehnologizare a liniilor de producție și laboratoarelor de cercetare-dezvoltare, dar care pot oferi pachete salariale atractive generațiilor mai tinere ale capitalului uman înalt calificat.

Guvernul rus tinde să transforme în priorități bugetare acele sectoare care sunt în pericol de a fi ocupate de producători străini. De pildă, în 2006, Ministrul Apărării, Serghei Ivanov a atras atenția asupra capacității insuficiente de producție în sectorul industriei constructoare de elicoptere deopotrivă civile și militare – producție care nu acoperea nici măcar cererea internă în continuă creștere. Apelul său s-a transformat într-o inițiativă guvernamentală, mediată de Oboronprom, care prevedea că Moscova va investi peste 150 miliarde ruble (aproximativ 5,9 miliarde USD) în consolidarea producției autohtone de elicoptere între 2007-2015.[59] Într-o mutare asemănătoare, pe 9 septembrie 2008, Primul Ministru Vladimir Putin a criticat aspru capacitatea foarte redusă, în raport cu cererea internă și externă, a industriei aeronautice ruseşti de construcție de avioane, atât pentru uz civil, cât și pentru cel militar.[60]

În 2007-2015, prioritatea statului rus o reprezintă dezvoltarea capacității de producție din complexul industrial de apărare prin digitalizarea liniilor de

producție și a laboratoarelor de cercetare-dezvoltare-testare. NCTP OPK a dezvoltat chiar un program special destinat încurajării digitalizării întregii industrii de apărare a Federației Ruse, program care asigură finanțarea investițiilor prin programele federale orientate către anumite obiective strategice. Un astfel de program a fost deja lansat de Ministerul Industriei și Energiei al Federației Ruse la începutul lui 2007, în vederea consolidării procesului de integrare al USC.[61] Inițiativa este una presantă având în vedere numărul în creștere al clienților externi care își manifestă nemulțumirea față de întârzierile livrărilor armamentului contractat de la producătorii ruși și de calitatea slabă a armamentului și performanțele suboptimale ale sistemelor militare ruseți. Rata cea mai mare a creșterii producției industriale în sectorul de apărare al Federației Ruse a fost înregistrată între 2006-2008 de industria aeronautică (cu peste 10% anual) – din care componenta civilă a fost cea dominantă[62] – urmată la diferență mare de cea navală. Companiile din sectorul de apărare au înregistrat în 2008 o creștere medie a producției de 14,1%, conducând la o creștere a output-ului militar cu 19,1% și a celui civil cu 7,6%.[63] În aceste condiții, păstrarea în stare de funcționare a facilităților micilor producători devine imperativă, iar integrarea lor în corporațiile controlate de stat esențială pentru guvernul rus. Eșecul autorităților în această direcție pune în pericol întregul complex industrial de apărare rus, care riscă să piardă din cota de piața internă și/sau internațională în fața competitorilor externi.

3) Potențial mare pentru atragerea de investiții interne și/sau străine

Creșterea investițiilor private în complexul industrial de apărare al Federației Ruse s-a dovedit însă în ultimii opt ani o întreprindere foarte dificilă. Investițiile directe străine sunt absolut excluse în sectorul militar.[64] *Jane's Defense* consideră complexul industrial de apărare al Federației Ruse drept unul dintre cele mai propice pentru investiții – fie ele externe sau interne. Politica Kremlinului de a reduce succesiv taxele impuse producătorilor, din care ultima încercare este cea lansată de Chemezov chiar în septembrie 2008, pentru reducerea TVA-ului, au determinat creșterea potențialului companiilor ruseți din sectorul industrial de apărare de a face investiții pe termen scurt și mediu îndeosebi în

dezvoltarea capacității de producție. Se estimează că prin aceste măsuri, investițiile în re-tehnologizare şi dezvoltarea capacității de producție se vor ridica la peste 100 de miliarde USD în următorii 5 ani.[65] În plus, guvernul rus încearcă să stimuleze investițiile private autohtone în sectorul de apărare rusesc, îndeosebi investițiile băncilor ruseşti, care în ciuda faptului că sunt implicate în achiziționarea de pachete de acțiuni la companiile producătoare de armament rusesc, nu dezvoltă şi proiecte multianuale de investiții strategice – nivelul acestora rămânând mult sub potențialul estimat de experții Ministerului Dezvoltării Economice din Federația Rusă.

Concluzii

Aceste trei categorii majore probleme sunt cele pe care Primul Ministru Putin îşi propune să le adreseze în a patra etapă a Planului său. Putin a subliniat necesitatea trecerii la contractele pe termen lung în privinţa procurării de armament pentru forţele armate ruseşti, a rezilierii contractelor de înzestrare cu echipamente şi sisteme militare vechi (din perioada sovietică) şi trecerea la achiziţionarea de armamente noi, performante, moderne, de ultimă generaţie, care să răspundă eficient nevoilor forţelor armate ruse şi imperativului stabilizării preţurilor armamentului rusesc.[66] În plus, Kremlin a accentuat constant importanţa independenţei sale în sectorul de apărare, astfel încât a trebuit ca fondurile şi aşa insuficiente să se împartă în mod constant între cele peste 1700 de companii din domeniul industriei de apărare – fie ele productive sau falimentare şi necompetitive. Sectorul industrial de apărare al Federaţiei Ruse este cu atât mai important cu cât Rusia utilizează potenţialul său industrial militar ca o armă strategică – într-o manieră asimetrică – împotriva Occidentului. George Friedman, unul dintre experţii *Stratfor,* susţine că Moscova ameninţă să îşi folosească potenţialul de vânzare de sisteme militare performante către state-tâlhar precum Iran, Siria, Venezuela, etc. Mesajele transmise de Kremlin avertizează asupra faptului că Rusia doreşte să cucerească cel puţin o parte din vechea sferă de influenţă, iar potenţialul său comercial militar este folosit ca armă de şantaj împotriva Occidentului: *„*[Rusia] *spune că dacă nu încetăm să ne amestecăm în sfera ei de influenţă",* vor vinde sistemul S-300 Iranului[67]; *„susţineţi aderarea Georgiei şi a Ucrainei la NATO şi vă veţi confrunta cu S-300 în Iran."*[68]

Complexul industrial de apărare al Federaţiei Ruse încă se confruntă cu trei mari categorii de probleme foarte grave şi presante din punct de vedere temporal. Problemele cauzate de lipsa resurselor umane cu înaltă pregătire profesională, a deteriorării şi îmbătrânirii rapide a facilităţilor, instalaţiilor şi tehnologiei de producţie, a deteriorării rapide şi aparent incontrolabile a calităţii produselor, de nivelul suboptim al investiţiilor, fie ele de stat sau private, de

duplicarea sarcinilor, infrastructura instituțională şi birocratică împovărătoare şi complexă, de volatilitatea mare a prețurilor armamentului rusesc sunt cu atât mai îngrijorătoare cu cât efectele lor cumulative tind să se potențeze reciproc. Interdependența companiilor din sectorul industrial de apărare al Federației Ruse le predispune la un efect de cascadă, cu posibilitatea unei multiplicări rapide în mai multe direcții simultan, iar cadrul legislativ le limitează acestora posibilitatea dezvoltării independente prin obligativitatea dependenței acestora de ROE, RTC şi alte corporații de stat.

Însă, spre deosebire de stângăcia administrației Elțîn, administrațiile Putin şi Medvedev au demonstrat nu numai inițiativă în redresarea situației acestui sector strategic, dar au schițat strategii concrete pentru reformarea, reconversia şi transformarea complexului industrial de apărare al Federației Ruse într-un sector fundamental, profitabil al economiei unei Rusii independente. Strategiile implementate de Kremlin sunt centrate pe naționalizare şi încurajarea corporatismului, sunt influențate masiv de relațiile informale, personale, şi sunt supuse intervenției majore a politicului, însă au dobândit o perspectivă strategică asupra necesității dezvoltării acestui sector, precum şi asupra direcțiilor prioritare de dezvoltare a sa. Poate că aceste strategii analizate mai sus nu sunt cele mai profitabile sau democratice, rezultatele lor vor mai întârzia fără îndoială să apară şi vor fi, probabil, sub aşteptările Kremlin-ului, însă ele marchează o despărțire parțială față de trecut şi o încercare de încadrare în cerințele secolului al XXI-lea. Această despărțire de trecut vine însă pe fundalul unui puternic tradiționalism/conservatorism rus la care nici Putin nu a putut renunța, şi nici Medvedev nu pare dornic să renunțe, care se bazează pe eforturi incrementale de reformă de la care se aşteaptă însă rezultate exemplare. Stringența dorinței de a înregistra profit, mai mult poate decât necesitatea sporirii capacității de generare a forței militare, este factorul care poate pune presiune asupra autorităților pentru reforme mai profunde şi substanțiale.

Note

[1] Termenul îi aparţine lui Vladimir Putin şi a fost pentru prima dată lansat pe 10 mai 2006 în cadrul „Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation", disponibil online la http://www.kremlin.ru/eng/.

[2] Datele sunt preluate din *Anuarul Statistic SIPRI 2005-2006* în privinţa *Producţiei şi Transferului de Armament* la nivel internaţional. În 2006, Rusia a încheiat contracte de livrare de armament cu Algeria (7,5 miliarde USD, în perioada 2006-2010), India (aproximativ 5 miliarde USD, între 2006-2011), China (3,4 miliarde USD între 2006-2010), Venezuela 4 miliarde USD între 2006-2011), Mexic, Chile, Argentina, Brazilia, Malaezia, etc (peste 11 miliarde USD între 2006-2012). Toate aceste contracte au fost intermediate de *ROE*, însă aproximativ 3 miliarde USD au fost încasate în 2006-2007 de către furnizorii independenţi (care nu erau încă afiliaţi *ROE*). Vezi şi Alexandr Rybas, „Breakthrough into the Global Arms Market", *Russia in Global Affairs,* nr. 2, aprilie-iunie 2008 şi Konstantin Makienko, Dmitry Vasiliev, „Russia's Defense Industrial-Complex and Military-Technical Cooperation in the first half of 2007", *Moscow Defense Brief,* vol. 3, 2007.

[3] „Russia wants to boost military commerce by 8-10% annualy", *Agence France Presse*, 1 septembrie 2008, traducerea autoarei. Surse independente, precum SIPRI, sugerează că vânzările de armament ruseşti din 2008 vor atinge estimativ 7.6 miliarde USD, deşi cifra este una parţială.

[4] Conceptul de *complex militar-industrial*, preluat de majoritatea analiştilor militari în evaluarea industriei de apărare ruseşti, provine din literatura de specialitate americană şi se referă la relaţia politică interdependentă şi complexă dintre guvernul federal, forţele armate naţionale şi *sectorul comercial industrial* care le pune acestora la dispoziţie facilităţi de cercetare şi dezvoltare, construcţie, pregătire, reparaţie şi modernizare, etc a echipamentelor, sistemelor, armelor utilizate de aceştia. Vezi, de pildă, C.Wright Mills *The Power Elite*, New York, 1956, pp. 7-9.

[5] În 2004, Rusia vindea armament unui număr de 57 de state, în 2005 unui număr de 61 de state, în 2006 unui număr de 64 de state, iar în 2007 unui număr de 73 de state. Vezi *Moscow Defense Brief* vol. 2, 2007, UN Report 2005-2007.

[6] Vezi Konstantin Makienko, Dmitry Vasiliev, „Russia on the Arms Market în 2006", *Moscow Defense Brief,* vol 2, 2007.

[7] Estimarea este corectă numai aparent. Livrarea pe piaţa externă a avioanelor de luptă de către Sukhoi şi MIG s-a realizat în condiţiile în care aparatele destinate pieţii chinezeşti nu necesitau modernizări care să consume timp datorită procesului de cercetare, dezvoltare şi testare a tehnologiilor cu care trebuiau dotate, permiţînd astfel o producţie anuală mai mare în lipsa unui efort tehnologic intens; prin

contrast, aparatele destinate pieței indiene necesitau un proces îndelungat de dezvoltare şi testare de noi tehnologii, clientul indian având o serie de cerințe tehnice foarte clare. Vezi *Military Balance 2003-2005*.

[8] Pentru mai multe detalii, vezi *Raportul Departamentului de Stat American – Direct Commercial Sales Export Authorizations for Fiscal Year 2007,* disponibil online la http://www.fas.org, consultat pe 21 august 2008.

[9] Pentru mai multe detalii vezi *Independent Military Review*, disponibil online la http://nvo.ng.ru/english/.

[10] Pentru mai multe detalii, vezi Stephen Blank, „Rosobororononexport: Arms Sales and the Structure of Russian Defence Industry", SSI, ianuarie 2007, pp. 139-154 şi Irina Isakova, *Russian Defense Reforms: Current Trends*, US Army War College, Carlisle Barracks, noiembrie 2006, pp. 11-13. Datele sunt verificate şi din surse ruseşti disponibile online la www.militarynews.ru/emain/asp.

[11] Vezi Konstantin Makienko, Dmitry Vasiliev, *op. cit*.

[12] Vezi „Thales' Key Role in Russia's Defense Industry", din 23 iulie 2008, disponibil online la http://www.defenseindustrydaily.com/Thales-Key-Role-in-Russias-Defense-Industry-04994/.

[13] Sergey Denisentev, „Thales Group in Russia", *Moscow Defense Brief*, vol. 2, 2008.

[14] Vezi Comunicatul de Presă al ROE, din 28 august 2008, disponibil online la www.roe.ru.

[15] Vezi Konstantin Makienko, „Russo-Indian Military-Technical Cooperation: New Challenges and New Opportunities", *Moscow Defense Brief,* vol. 4, 2007.

[16] Vezi Comunicatul de Presă din 5 august 2008 disponibil online pe pagina http://www.pirelli.com/en_IT/browser/attachments/pdf/Comunicato Stampa Investimento Russia050808.pdf şi respectiv Comunicatul de Presă din 16 mai 2008 disponibil online la www.oboronprom.com/cgi-bin/cms/news_en.

[17] În plus, nu toate veniturile trebuie contabilizate în maniera simplistă în care sunt ele prezentate; de pildă, contractul încheiat de ROE cu Algeria în 2006, în valoare de 7,5 miliarde USD, trebuie analizat din perspectiva faptului că până la 4,6 miliarde USD din totalul sumei reprezintă datoria externă a Algeriei față de Rusia. Reconvertirea datoriei externe față de Rusia în contracte pentru achiziționarea de echipamente militare (şi ale industriei constructoare de maşini în general) ruseşti este o practică generalizată de Kremlin în ultimii 4 ani. În plus, contractele de offset care însoțesc contractele semnate de ROE presupun că o mare parte din valoarea contractelor se va întoarce în țara contractantă sub forma investițiilor ruseşti.

[18] Calcularea volatilității prețurilor este parțială; sumele prezentate nu reflectă decât volatilitatea estimativă a prețurilor armamentului vândut de sectoarele aviatic şi naval în perioada 2005-2007.

[19] Vezi http://www.janes-defence-weekly.com/article.php?c_id=2101&jlnk=lsl0160.

[20] Vezi Konstantin Makienko, „Russo-Indian Military-Technical Cooperation".

[21] Pentru o argumentație distinctă, vezi Pavel Felgenhauer, „Dushanbe Summits Follow Russian Agenda", *Eurasia Daily Monitor,* vol. 9, nr. 184, din 10 octombrie 2007.

[22] Alte surse, precum CSAT, indică un cost estimativ de 33 de milioane USD pentru un avion de vânătoare MIG-29 pe piața internă.

[23] Vezi www.warfare.ru.

[24] Oferta de Su-30 pe piața internă a fost făcută la un preț subestimat în mod deliberat pentru a spori șansele ca autoritățile să decidă emiterea unei comenzi de astfel de aparate de vânătoare. În ciuda prețului atractiv, Kremlinul a decis în favoarea mult mai performantelor Su-34 și Su-35.

[25] Vezi, de pildă, Yuri Seleznev, „Who Reforms Russian Military Industry?", *Pravda.Ru,* din 14 august 2008.

[26] Cifrele sunt impresionante, însă trebuie avut în vedere că în perioada 2000-2008 Rusia a vândut, a casat sau a restructurat o parte semnificativă a arsenalului său militar convențional și nuclear. Ca atare, cifrele prezentate mai sus trebuie raportate la actualele dimensiuni ale forțelor armate ruse și ale arsenalului aflat în dotarea acestora.

[27] Vezi Stephen Blank, *op. cit.,* p. 53.

[28] Datele sunt compilate din analiza edițiile *Russian Defense Procurement 2005-2007*.

[29] Pentru o analiză foarte bună a acestui fenomen vezi Matt Smith, *op. cit.*

[30] Vezi *March 2007 Draft Russian National Defense Expenditure 2008-2010*, preluată parțial în *Military Balance 2008*, p. 211. De asemenea, pentru mai multe detalii vezi *Report of the Secretary General of the UN, „Objective information on military matters, including transparency of military expenditure" 2007,* capitolul „Russian Federation", pp. 113-115.

[31] În 2004 bugetul de apărare a fost suplimentat de la 14,7 miliarde USD la 14,9 miliarde USD; în 2005 bugetul de apărare s-a suplimentat de la 18,3 miliarde USD la 18,9 miliarde USD; în 2006, de la 23,7 miliarde USD la 24,9 miliarde USD. Datele sunt compilate din *Military Balance 2005-2008* și *UN, „Objective information on military matters, including transparency of military expenditure" 2005-2008.* În 2007 suplimentarea bugetară a fost de 4,1%, iar 2008, se așteaptă ca aceasta să depășească 9%.

[32] Vezi *Military Balance 2006*, p. 152.

[33] Vezi *Moscow Defense Brief,* vol 4, 2007.

[34] Pentru mai multe detalii vezi www.roe.ru/news/pr_rel/pr_rel_eng/.

[35] Vezi *The World in Figures: 2008,* disponibil online la http://www.economist.com/theworldin/forecasts/COUNTRY_PAGES_2008.pdf.

[36] Mare parte a acestor fonduri sunt considerate a fi acoperite din veniturile ce revin Rusiei din vânzarea de armament pe piața internațională. Nu numai că aceste fonduri asigură supraviețuirea unei proporții uriașe a firmelor ce alcătuiesc complexul militar-industrial rusesc, dar ele asigură şi o parte a cheltuielilor guvernamentale din acest sector. De pildă, în 2007, Rosoboronexport a încasat un comision de 5% din valoarea totală a fiecărui contract de furnizare de armament semnat de firmele ruseşti de profil aflate în subordinea sa, ceea ce a condus la strângerea unor fonduri substanțiale care, prin re-investirea lor de către *Russian Technologies Corporation* în sectorul de apărare, au ajuns să finanțeze tocmai cercetarea şi dezvoltarea de profil. Aceste estimări sunt însă tendențioase sau superficiale, pierzând din vedere faptul că RTC administrează şi încurajează investițiile în cercetare şi dezvoltare în sectorul industriei de apărare rusesc cu fonduri provenite din *Fondul Petrolier de Stabilizare* care se estimează că în 2008 a atins 46,9 miliarde USD. În plus, acestora li se adaugă anual peste 1 miliard USD pe care Ministerul Apărării rus îl investeşte în cercetare şi dezvoltare în domeniul militar.

[37] *Planul Național de Înzestrare 1999-2006*, prevedea ca prioritară alocarea de fonduri suplimentare pentru sectorul de inovare, cercetare şi dezvoltare, ca dovadă a faptului că decidenții ruşi au realizat necesitatea înlocuirii echipamentului vechi cu unul nou şi performant la standardele moderne. De asemenea, măsurile adoptate de Moscova în acest sens par coerente, în ciuda criticilor occidentale, vădind o strategie comprehensivă de înarmare cu un orizont pe termen mediu. Ca atare, cheltuielile repartizate reparațiilor şi modernizării sistemelor vechi au fost relativ reduse.

[38] Pentru mai multe detalii, vezi www.warfare.ru.

[39] Vezi, de pildă, Yuri Seleznev, „Who Reforms Russian Military Industry", *Pravda.Ru*, din 14 august 2007. Pentru un comentariu mai recent, care reia însă aceeaşi serie de probleme ale complexului industrial de apărare al Federației Ruse, adoptând însă o perspectivă net mai pesimistă, vezi „Russian Defense Industry Still Faces Problems", *RIA Novosti*, din 1 septembrie 2008.

[40] Vezi Stephen Blank, *Rosoboronexport: Arms Sales and the Structure of Russian Defense Industry,* SSI, ianuarie 2007, pp. 59-61.

[41] *Idem*.

[42] În plus, se accentuează chestiunea siguranței depozitelor de muniție şi arme mici. Potrivit Departamentului de Stat american, în 2005, în Rusia, un astfel de depozit a fost incendiat, ducând la moartea a 18 persoane. Mai mult, statele nordice, angajate într-un plan multianual de a finanța casarea vechilor submarine nucleare ruseşti abandonate în porturile de la Marea Barents, considerate a prezenta hazarde ecologice pe care de a se declanşa, au subliniat necesitatea grăbirii dezasamblării acestora.

[43] Vezi www.kremlin.ru/eng.

[44] Rosoboronexport este în prezent unul dintre cei mai mari clienţi ai Russian Technologies, se pare nu doar datorită legăturii dintre ROE şi Chemezov, dar şi datorită faptului că Chemezov continuă să fie preşedintele Consiliului Director al ROE (*Russian Defense Industry Digest*, 3 iulie 2007). Fondul de investiţii funcţionează însă în virtutea credinţei consacrate de administraţia Putin – şi care se perpetuează până în prezent – că sectoarele strategice ale economiei ruseşti trebuie să beneficieze şi să se dezvolte ca urmare a „investiţiilor de stat".

[45] Informaţiile sunt compilate din monitorizarea ştirilor apărute, în perioada 1 ianuarie 2007-20 august 2008, pe următoarele agenţii de presă: AFP, Itar-Tass, RIA Novosti, Interfax, UPI, Xinhua, Reuters, precum şi pe alte canale dintre care menţionăm: BBC, CNN, www.globalsecurity.org, www.defenseindustrydaily.com, www.DefenseTalk.com, www.defensenews.com, www.warfare.ru.

[46] Pentru mai multe detalii, vezi Aleksey Nikolsky, „Rites of Spring in the Defense Industry Complex", *Moscow Defense Brief,* vol. 2, 2008.

[47] *Idem*. Autorul sugerează o posibilă deturnare, de către viitorul director general al USC, a strategiei pe termen mediu a corporaţiei în direcţia consolidării finanţării de stat în sectorul construcţiei navale destinate domeniului energetic – sectorul militar urmând să capete un loc secund în raport cu cel energetic.

[48] Estimările variază foarte mult, însă în general se consideră că la mijlocul anilor '90 complexul militar-industrial rusesc cuprindea aproximativ 2000 de astfel de uzine, birouri de proiectare şi centre de cercetare, în timp ce în 2007, estimările indică o relativă scădere a numărului acestora la 1265-1700. Dintre acestea, între 25-40% sunt companii falimentare sau necompetitive menţinute artificial în viaţă de subvenţiile furnizate de guvernul de la Kremlin în baza credinţei că independenţa în materie de armament trebuie păstrată – chiar dacă doar în aparenţă. Vezi *Russian Defense Industry Digest*, 3 iulie 2007 şi datele disponibile pe site-ul http://www.fas.org/irp/world/russia (cele mai recente sunt din 2005).

[49] Vezi textul integral al decretului guvernamental din 13 iulie 1996 disponibil online la http://www.fas.org/irp/world/russia/docs/, consultat pe 7 august 2008.

[50] Vezi Yuri Seleznev, *op.cit.*

[51] Pentru mai multe detalii, vezi structura şi subsidiarele Oboronprom disponibile online la http://www.oboronprom.com/en/show.cgi?/corporation/structur.htm.

[52] *Ibidem,* traducerea personală.

[53] Acesta se suspectează de altfel că este unul dintre principalele motive pentru care Ivanov a fost îndepărtat din funcţia de Ministru al Apărării în 2007, dat fiind faptul că la Kremlin, atât în 2007, cât şi în prezent, nu sunt tolerate conflictele de această natură la nivel administrativ şi birocratic – cu atât mai mult cu cât acestea au efecte profunde asupra onorării contractelor încheiate şi girate de ROE. Pentru

mai multe detalii, vezi, de pildă, *Moscow Defense Brief,* vol. 4, 2007.

[54] Potrivit *Moscow Defense Brief*, aceasta este strategia pentru prima fază a integrării United Engine-Building Corporation, prevăzută pentru 2007-2009. Vezi Konstantin Makienko, „The Launch of Engine-Building Reforms", *Moscow Defense Brief,* vol. 3, 2007.

[55] De pildă, *Kommersant* analizează în detaliu posibilitatea ca piața de vânzări de arme să fie divizată pe criterii geografice între Președintele Comisiei – președintele Medvedev – și adjunctul acestuia – premierul Putin – mutare considerată a fi benefică în vederea sporirii procentului din piața internațională de armament controlată de Moscova. Vezi http://www.kommersant.com/p-13159/r_500/.

[56] Vezi Irina Isakova, *Russian Defense Reform: Current Trends,* SSI, noiembrie 2006, p. 23.

[57] În realitate, proiectul R-39 *Bark* a fost stopat și datorită rezultatelor slabe ale acestuia în cei 10 ani de cercetare, dezvoltare, construcție și testare. Mai exact, autoritățile ruse au profitat la acel moment de cel de-al patrulea test eșuat al rachetei R-39 pentru a pune capăt finanțării programului. Acesta a fost al doilea program strategic în domeniul nuclear sistat de autoritățile ruse în decurs de mai puțin de trei ani, după proiectul R-29RM *Sineva,* care fusese sacrificat cu câțiva ani mai devreme pentru a putea permite redirecționarea fondurilor către dezvoltarea R-39.

[58] Vezi Yuri Seleznev, *op. cit.*

[59] Vezi „Russia will spend over 150 billion rubles to support helicopter manufacturing to 2015", ARMS-TASS, din 21 iunie 2008, disponibil online la www.oboronprom.com/cgi-bin/cms/news_en.

[60] Vezi „PM Putin says Russia's aircraft industry needs to shape up", *RIA Novosti*, 9 septembrie 2008.

[61] Pentru mai multe detalii vezi „The new Executive order on the development of production capacity in the ship-building industry solicits proposals from companies on the creation of modern shipyards" din 27 februarie 2007, disponibil online la http://www.minprom.gov.ru/eng/press/news/183.

[62] Datele prezentate sunt parțial relevante, având în vedere că ele sunt comparate cu 2004-2005, când contractele externe către industria constructoare de elicoptere și avioane a Federației Ruse au scăzut dramatic. În plus, ele pot fi considerate cel mult reprezentative pentru industria aeronautică, nu însă și pentru alte sectoare industriale de apărare rusești. Vezi „Growth Ensured by Export Contracts" din 23 august 2008, www.minprom.gov.ru/eng/press/news/141.

[63] În realitate, la nivel nominal, creșterea în sectorul civil este mult mai mare decât în cel militar, datorită volumului net mai mare al comenzilor în acest prim domeniu.

[64] Vezi Legea privind investițiile străine directe în sectoarele strategice ale industriei rusești, disponibilă la www.minprom.gov.ru/eng/press/news/158.

[65] Datele sunt preluate din statisticile Ministerului Dezvoltării Economice al Federației Ruse; vezi http://www.economy.gov.ru, îndeosebi prezentarea din august 2008 asupra indicilor macroeconomici a Ministrului Nabiullina.

[66] *RIA Novosti*, 11 iunie 2008.

[67] Pentru mai multe detalii vezi *London Sunday Telegraph* din 31 august 2008. De asemenea, pentru o confirmare a acestor zvonuri, vezi „Russia may push forward with S-300 sale to Iran", *RIA Novosti*, din 1 septembrie 2008.

[68] George Friedman (Stratfor), într-un interviu acordat *London Sunday Telegraph* pe 31 august 2008.

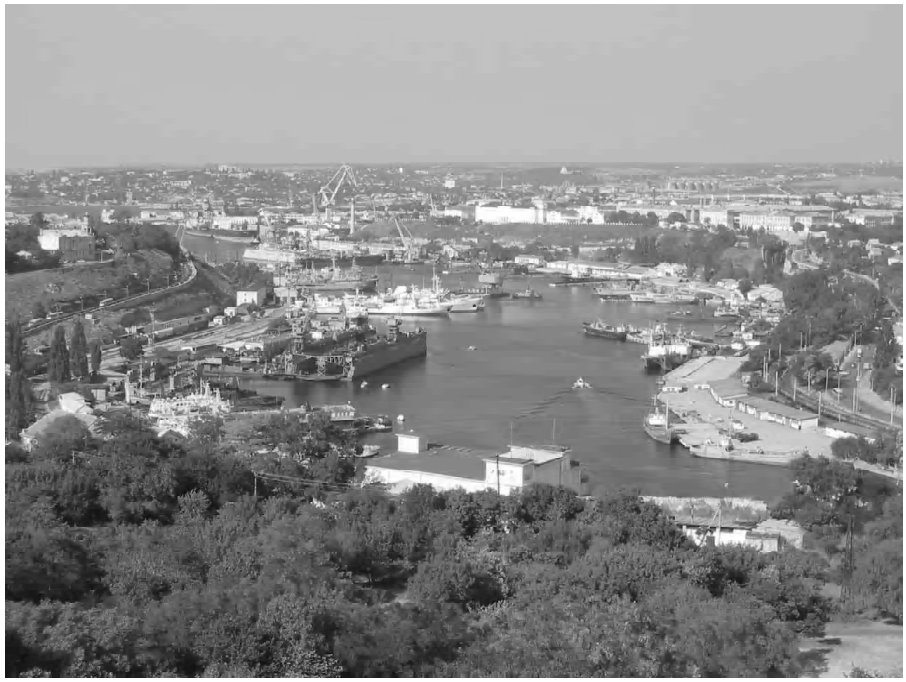

Sevastopol (Ucraina)

The demise of the USSR confronted Russia and other post-Soviet republics with the issue of the „new" Russian diaspora. Confronted with the post-1991 political and ethnic realities, the Russian minorities developed a correspondingly broad array of attitudes relative to their new countries of residence, as illustrated by the case studies featuring the Baltic States, Ukraine and Kazakhstan. However, the establishment of privileged relations with their „homeland", Russia, was a major issue on the agenda. The early response of the Russian authorities was rather incoherent; however, under Vladimir Putin, Moscow acknowledged the particular significance of its diaspora and claimed a much stronger political role, in this respect.

Noua diasporă rusă şi relaţiile ei cu Moscova

PAUL NISTOR

Relaţiile dintre două state pot fi influenţate de o diversitate de factori, fiecare în felul lui având capacitatea de a tensiona, destinde sau modifica situaţia politică dintr-o regiune dată. Totuşi, implicarea unei numeroase minorităţi naţionale, în condiţiile în care ţara-mamă este şi o mare putere, poate complica nu doar raporturile bilaterale, ci poate inflama serios liniştea continentului.

Asemenea cazuri s-au derulat în tot tragismul lor în secolele XIX – XX, indicând influenţarea masivă a politicului de către emoţional, atunci când era vorba de soarta unor conaţionali care, real sau imaginar, sufereau o traumă din partea statului-gazdă. Maghiarii, sârbii, italienii, grecii au trecut prin momente în care politica naţională era condusă sentimental, prin prisma minorităţilor rămase peste graniţe. Românii înşişi au trăit sub acest semn în secolul al XIX-lea, când jumătate de naţiune, la est şi vest, suferea din cauza tacticilor de deznaţionalizare şi asimilare derulate de marii vecini. Apogeul pretenţiilor exagerate ridicate de minorităţi pare a fi însă perioada interbelică, etapă în care grupurile naţionale de peste graniţe au fost utilizate ca instrumente de presiune

diplomatică şi motiv de război. Înainte de a invada Polonia şi Cehoslovacia, Berlinul făcuse din politica faţă de minoritatea germană din jurul frontierelor o strategie de expansiune teritorială. Evaluată în timp, grija exagerată faţă de conaţionali a însemnat intervenţii în treburile interne ale altor state, ostilităţi reci şi conflicte calde.

E un truism afirmaţia conform căreia omenirea nu învaţă niciodată din lecţiile trecutului. Poate tocmai de aceea vedem repetându-se în secolul XXI situaţii în schema „déja-vu". Un astfel de moment s-a petrecut în decembrie 2003 când Duma de Stat a Rusiei a adoptat o rezoluţie asupra „violărilor drepturilor omului şi minorităţilor în Republica Letonă". Întărind acest gest al legislativului rus, Dimitri Rogozin, preşedinte al comitetului de Relaţii Internaţionale al Dumei, a anunţat că Rusia lua în considerare utilizarea armei sancţiunilor economice în direcţia statelor baltice, pe care el le-a descris drept „un teritoriu al huliganilor unde naziştii au venit la putere"[1] .

Cazul prezentat mai sus, deşi unul radical şi mai puţin întâlnit, face parte din marea problemă cu care s-a confruntat societatea rusă în momentul prăbuşirii Uniunii Sovietice. Cele 15 state succesoare ale URSS au fost nevoite să-şi împartă milioanele de ruşi care, într-o formă sau alta, reprezentau trecutul imperial şi colonial. Conform recensământului din 1989, etnicii ruşi din republicile sovietice atingeau următoarele cifre: 50.000 în Armenia (1,5 % din totalul populaţiei), 400.000 în Azerbaijan (5,6%), 2 milioane în Belarus (13,2 %), 500.000 în Estonia (30,3%), 400.000 în Georgia (7,4 %), 6,3 milioane în Kazahstan (37,8 %), 900.000 în Kirghizstan (21,5 %), 900.000 în Letonia (33,8 %), 300.000 în Lituania (9,4 %), 550.000 în Moldova (13 %), 400.000 în Tadjikistan (7,6 %), 350.000 în Turkmenistan (9,5 %), 11,4 milioane în Ucraina (22,1 %) şi 1,6 milioane în Uzbekistan (8,3 %)[2] . În total, aproximativ 25 de milioane de ruşi au rămas în afara graniţelor Federaţiei Ruse după disoluţia URSS. Cum majoritatea acelor frontiere au fost trasate destul de subiectiv, o bună parte din marea diasporă rusă a considerat că pe nedrept a ajuns să fie înglobată în ţări de care nu o lega mai nimic.

Datorită fluidităţii frontierelor est-europene la finalul Războiului Rece, a prăbuşirilor şi constituirilor de noi state, o minoritate atât de numeroasă, plasată

la granițele fostei superputeri, era văzută ca o posibilă amenințare la stabilitatea politică a acelor state. Amintirea pretențiilor Germaniei pentru regiunea sudetă, Danzig şi Pomerania dar şi brutalitatea politicilor Sankt-Petersburg-ului şi Moscovei sub țarism şi comunism, nu erau de natură să aducă liniştea în rândul noilor popoare care trebuiau să conviețuiască cu diaspora rusă. Pentru a întări aceste temeri, grupurile politice de dreapta şi extremă dreapta/stânga din Rusia, în primii doi-trei ani după dizolvarea imperiului, ar fi dorit ca armata să intervină peste hotare în sprijinul conaționalilor.

Situația cu care se confruntau ruşii după 1991 era o premieră în ultimele sute de ani. De secole, ruşii s-au mişcat dintr-un centru etnic către periferii, înglobând în sfera lor tot mai mult teritoriu. În timpul țarilor, aproape în mod firesc, ruşii se considerau „acasă" oriunde în interiorul imperiului. Chiar şi în vremurile Uniunii Sovietice, ruşii erau singurul popor care lega identitatea proprie de o uniune multinațională. Cu o astfel de mentalitate timp de secole, se estompa distincția dintre Rusia, ca entitate legitimă, şi URSS sau orice alt imperiu al liderilor ruşi – iar pământul natal era pretutindeni între Vladivostok şi Varşovia.

Totuşi, după ce au rămas în statele succesoare Uniunii Sovietice, ruşii au suferit un şoc psihologic. Motivele erau multiple şi „dădeau dreptul" vechii etnii dominatoare să refuze integrarea în noile societăți est-europene şi central-asiatice. În primul rând, ei se vedeau, aproape peste noapte, separați de Rusia şi centrul politic de la Kremlin. Apoi, trebuiau să se obişnuiască cu ideea că, raportat la civilizația lor, trăiau în periferii şi aveau statutul de diasporă. Mai exista şi dezamăgirea apartenenței la nişte țări de mâna a doua, fără veleități de mari puteri. Nu în ultimul rând, ruşii realizau că erau siliți să se integreze în state noi care înțelegeau să forjeze politici naționaliste pentru conturarea noilor națiuni şi identități. În concluzie, viitorul minorităților ruse nu părea suficient de senin după dezmembrarea URSS.

Preocupați de soarta acestei noi diaspora, etnologi, politologi şi sociologi au încercat încă din anii '90 să scrie lucrări care să dea contur realităților complexe cu care se confruntau ruşii de peste granițe. Cărți precum „Diaspora rusă: minoritățile ruse în fostele republici sovietice"- Vladimir Şlapentokh, Munir Sendich, Emil Pavin [3], „O identitate în formare: populația de limbă rusă în

străinătatea apropiată" – David Laitin [4], „Ruşii în fostele republici sovietice – Pal Kolsto, Andrei Edensky [5], „Rusia şi noua sa diasporă" – Igor A. Zevelev [6], au adus în discuţie temerile provocate de aceste minorităţi statelor succesoare URSS dar şi necesităţile pe care le resimţeau ele pentru a-şi securiza prezentul şi viitorul.

Vladimir Şlapentokh, Munir Sendich şi Emil Pavin traduc problemele diasporei ruse într-o serie de întrebări în care la acel moment nu se putea răspunde facil: cum vor răspunde ruşii din Rusia şi cei din afara Rusiei la schimbările post-imperiale?; cum se vor comporta ruşii ca minoritate etnică după ce secole au fost învăţaţi că formează elita?; vor rezista încercărilor de asimilare sau vor migra către patria-mamă ?; vor forma asociaţii politice pentru propria protejare? Autorii cărţii au folosit şi o metodă oarecum inedită, inventariind experienţele personale şi opinii ale cetăţenilor ruşi din diferite republici sovietice, în perioada de colaps a URSS[7].

David Laitin, prin cercetările făcute, a constatat că populaţiile vorbitoare de rusă dezvoltă un sens al identităţii, bazat pe cultură şi trecutul rus şi sovietic, ce transcende noile graniţe. Astfel, etnia fostă odată majoritară refuza asimilarea, uneori chiar integrarea şi îşi forma o identitate proprie care nu avea nicio legătură cu noile state sau identităţi. Părerea lui Laitin era următoarea: neregăsindu-se în realităţile socio-politice ale noilor state, ruşii urmau să ceară şi autonomia politică. Dar, pe de altă parte, autorul sesiza şi dificultăţile întâmpinate de această minoritate, silită să se confrunte cu politicile naţionaliste (în special legate de impunerea limbii) ale noilor state est-europene şi central-asiatice[8].

Această ultimă idee apare şi la Pal Kolsto şi Andrei Edensky care, în ciuda altor opinii, mai ales ale occidentalilor, considerau că diaspora rusă nu e un grup favorizat. De asemenea, ei vorbesc despre lipsa de unitate şi uniformitate a acestor minorităţi şi argumentează că situaţia nucleelor de ruşi e diferită de la ţară la ţară[9].

La începutul anilor 2000, la aproape zece ani de la divizarea Uniunii Sovietice, Igor Zevelev putea analiza şi politica Moscovei faţă de conaţionalii ce trăiau în ţările vecine. Zevelev arată cum după 1991 guvernele ruse abia puteau avea grijă de populaţia federaţiei dar, treptat, executivul de la Moscova

a fost împins de naţionalişti şi de euro-asiatici să preia responsabilitatea ruşilor din Baltica, Ucraina şi Asia-Centrală. Pe această linie s-a încercat, în timp, crearea unei comunităţi etno-naţionale dincolo de graniţe. Acest obiectiv a fost acceptat de unii vecini dar a condus la fricţiuni cu alţii. Oricum, Zevelev vede politica Moscovei către diaspora ca pe o combinaţie de moderaţie şi ineficienţă. Mai mult, el suspectează Kremlinul că nu a dorit cu adevărat o revenire masivă a ruşilor în Federaţie, ca şi cum Rusia ar fi avut nevoie de ei acolo, pentru o nouă expansiune politică[10] .

Unul dintre primii occidentali care a studiat minoritatea rusă după prăbuşirea imperiului, Pal Kolsto, era îngrijorat de evoluţiile acesteia deoarece se contura ideea unor posibile violenţe politice între majoritari şi minoritari. Astfel, în anii ’90 ai secolului trecut, diaspora rusă avea totuşi un vis imperialist: să li se permită ruşilor să trăiască în acelaşi stat, chiar dacă asta echivala cu refacerea imperiului multietnic. Kolsto constată că două tipuri de populaţii au avut de pierdut după dizolvarea URSS: minoritatea rusă din fostele republici şi popoarele mici (adjarii, osetinii, abhazii) îngrijorate de centralismul noilor state. De asemenea, el prezenta diaspora rusă ca pe un grup lipsit de omogenitate dar cu o caracteristică comună: era grupat profesional în zona educaţiei, administraţiei şi a elitelor tehnice[11] .

În anii ’90 apar şi primele semne ale manifestării orgoliului politic dominant rusesc. Vladimir Jirinovski, cu gândul la salvarea conaţionalilor din zona Mării Baltice, imagina un plan în care acel teritoriu urma să formeze o singură gubernie a Rusiei. La acea gubernie urmau să se alăture părţi din Pskov şi Smolensk, tocmai pentru a se asigura un echilibru etnic care să-i protejeze pe ruşi. Ziarul *Ruskii Vestnik* (1991) declara şi el pe un ton naţionalist: „E de datoria Rusiei, în primul rând moral, să-şi apere fiii şi fiicele care sunt persecutaţi în exterior de elemente naţionaliste”. Şi ca o încununare a mentalităţilor vremii, ziarul *Den* cerea chiar intervenţia armatei ruse la Chişinău (în contextul primei crize majore a diasporei ruse – conflictul din Transnistria) dar şi în alte zone pentru apărarea intereselor etniei „favorizate”[12] .

Aceste tulburări par să-l fi sensibilizat pe Pal Kolsto care ajungea la concluzia că cei care doreau refacerea imperiului erau dispuşi, precum Hitler

altădată, să utilizeze minoritățile pentru expansiunea teritorială. Sub spectrul acestor tensiuni politice, Kolsto analiza trei direcții care puteau duce la neutralizarea problemelor diasporei: migrațiile în masă, rectificările de graniță sau legi de protecție a minorităților[13].

Se pare că doar Țările Baltice ar fi cerut reîntoarcerea rușilor pe teritoriul natal, dar fără a lua în calcul dificultățile financiare pentru asigurarea unei asemenea migrații. Oricum, ca și în alte cazuri din istorie, migrația ar fi putut conduce la dificultăți previzibile: scăderea nivelului de trai al unor zone și dereglarea unor industrii; un câștig de stabilitate în anumite spații însă, urmat foarte repede, de majore dezechilibre politice în altele. Revizuirea granițelor nu părea exclusă în acei ani când Cehoslovacia, Iugoslavia și URSS s-au dezmembrat, dar aceasta se putea referi doar la zone unde minoritățile ruse/rusofone trăiau compact (orașele Narva și Kohtla-Jarve din Estonia, estul Ucrainei și Donbasul, nordul Kazahstanului). Totuși, majoritatea noilor state au refuzat să discute modificarea frontierelor, obținute atunci ca simboluri ale recentei suveranități naționale. Rămânea ideea configurării unor drepturi suficient de largi pentru minorități. Dar și aici paleta necesităților era diversă. De la impunerea limbii ruse, ca a doua limbă oficială în unele țări, și acordarea unei duble cetățenii etniei vizate, până la autonomie teritorială pentru unele grupuri și drepturi individuale suplimentare de protecție, au fost vehiculate fel de fel de sugestii[14].

Oricum, în timp, tensiunile inter-etnice s-au mai relaxat iar rușii din vecinătatea imediată a Rusiei nu s-au dovedit atât de turbulenți pe cât se anticipa. Cu excepția unor cazuri punctuale (Transnistria, Abhazia, Osetia) nu putem vorbi de revolte generale ale rușilor sau rusofonilor din fostul spațiu sovietic. Chiar și atitudinile guvernului și ale președinției ruse au fost destul de rezervate și ieșirile oficiale au fost mai mult moderate. Doar politicieni populiști și iresponsabili și organizațiile de extremă stânga/dreapta au încercat să impună cu ferocitate problema diasporei pe agenda securității ruse. În timp, lucrurile s-au mai calmat și relațiile dintre etnii au început să se normalizeze.

Vom încerca în paginile următoare să prezentăm problemele specifice ale minorităților ruse în funcție de statul-gazdă și de realitățile regionale. Am ales

trei cazuri reprezentative – Țările Baltice, Ucraina şi Kazahstan – care prin asemănările şi deosebirile lor acoperă, în mare parte, toată problematica legată de situaţia minorităţilor ruse în era post-sovietică.

Într-o ierarhizare a vizibilităţii etnicilor ruşi din afara Rusiei, de departe pe locul întâi se situează cei din Țările Baltice. În jurul lor s-a născut o controversă care a influenţat nu doar raporturile dintre Moscova şi Riga sau Tallin, ci şi relaţiile în interiorul Uniunii Europene. Conflictul de bază a plecat de la neacordarea cetăţeniei letone/estone şi transformarea etnicilor ruşi în apatrizi, necetăţeni.

Se pare că ruşii din zona baltică nu au avut sentimentul de minoritate etnică la despărţirea de URSS. Unii dintre ei descind din strămoşi care se află pe acele teritorii de 300 de ani, dar cei mai mulţi provin din valuri care au fost strămutate după cel de-al doilea Război Mondial. Înainte de 1945, pe când Țările Baltice îşi câştigau pentru prima dată independenţa, ruşii nu atingeau nici măcar 8 % în toată regiunea baltică (8 % în Estonia, 9 % în Letonia, sub 3 % în Lituania). În perioada postbelică, ruşii au fost aduşi în noua industrie grea, apoi ca soldaţi şi marinari, precum şi în administraţie[15]. Afluxul a devenit însă, în timp, deosebit de spectaculos. Mai ales ruşii din Novgorod, Pskov şi Leningrad au venit spre Baltica, schimbând procentajul etnic în zonă. În Estonia, numărul ruşilor a crescut de 20 de ori între 1950-1989, sărind de la 23.000 la 440.000[16]. La dezmembrarea URSS, procentul etniei ruse era de 30 % în Estonia şi aproape 35 % în Letonia, iar capitalele Tallin şi Riga aveau mari comunităţi vorbitoare de limbă rusă.

Acest mare procent al minorităţii ruse a obligat autorităţile noilor state independente să ia măsuri severe pentru asigurarea stabilităţii interne. Pe acest fond, au fost destule voci care au cerut fostei etnii favorizate să se întoarcă în locurile natale. O primă măsură pentru „estonizarea" şi „letonizarea" noilor entităţi politice a fost aceea prin care se acorda automat cetăţenia doar urmaşilor acelor ruşi care locuiseră şi înainte de 1940 în regiunea baltică. Ceilalţi trebuiau să treacă teste care cuprindeau cunoştinţe despre constituţie, istorie şi mai ales limbă, şi să facă un jurământ de credinţă faţă de noua patrie[17]. Puşi în faţa noilor realităţi, puţini ruşi – mai ales cei tineri – au dorit şi au reuşit să înveţe

limbile care lor le păreau extraordinar de dificile. Oricum procesul de obținere a cetățeniei de către ruşi a durat foarte mult, nu s-a încheiat nici acum şi chiar în prezent există grupuri numeroase care în continuare au statut de necetățeni. De exmplu, în Letonia în 2008, încă existau 372.000 „străini" (necetățeni) adică 43 % din etnicii ruşi[18] . Lituania, în schimb, a reglat această problemă, acordând automat cetățenia tuturor ruşilor. Probabil numărul lor relativ redus (9 % din totalul populației) nu a inspirat îngrijorare lituanienilor.

Cu toate acestea, ruşii din Țările Baltice se dovedesc a fi cel mai bine organizați dintre toți ruşii rămaşi în afara spațiului controlat de Moscova. Ei au devoltat structuri sociale complexe, au propriile instituții sociale şi organizații politice şi dețin mijloace media. În ultimii 15 ani minoritatea rusă de acolo s-a consolidat, adoptând simboluri naționale ruse, participând la sărbători proprii şi aniversări istorice. În schimb, procesul de integrare în societățile baltice a eşuat, ruşii fiind obligați să se constituie în comunități etno-culturale separate[19] . Acest lucru este perceput ca o discriminare şi un dezavantaj şi de aceea, în mod periodic, sunt organizate proteste față de politica guvernelor de la Riga şi Tallin, considerată excesiv de naționalistă.

Privarea de cetățenie a adus cu sine o lipsă de drepturi politice, sociale şi economice, care a revoltat atât populația locală, cât şi guvernele Rusiei. Conform constituțiilor Estoniei şi Letoniei, doar cetățenii au dreptul de a alege şi de a fi aleşi, precum şi de a face parte din partidele politice. Din acest motiv, sute de mii de ruşi sunt opriți de la vot şi nu pot participa nici măcar la deciziile organelor locale (cum a cerut U.E.). În plus, comunitatea rusă a pierdut un timp accesul la unele slujbe (avocați, farmacişti, doctori, polițişti, precum şi în administrație) care au fost interzise necetățenilor, precum şi oportunitatea de a călători liber în afar granițelor[20] . După integrarea în U.E., „străinii" nu au dreptul la liberă deplasare prin spațiul comunitar şi ruşii baltici pot obține asta doar dacă devin rezidenți legali ai altei țări, într-un stat U.E.[21] Aceleaşi motive aduc cu ele şi slaba reprezentare a ruşilor în instituțiile din Estonia şi Letonia. De exemplu, în 2001, vorbitorii de limbă rusă erau doar 9 % dintre judecători şi 6% dintre ofițerii Ministerului de Interne în Estonia[22] .

Într-o asemenea situație, putem afirma că societățile baltice s-au divizat în două sau chiar trei „lumi": etnici baltici care se bucură de toate drepturile, ruşi „baltizați" care au obținut cetățenia dar care nu sunt foarte bine primiți în societate şi ruşii necetățeni care se confruntă cu tot felul de piedici, de la călătorii până la ajutoare sociale. Având probleme de integrare în zona baltică, ruşii respinşi de noile state îşi configurează o imagine romantică a Rusiei şi consideră că unicul sprijin pe care îl pot primi va veni doar de acolo. Din contră, pentru tinerii care au obținut cetățenia şi care au libertatea de mişcare prin toată lumea, care sunt şi la a doua sau a treia generație de ruşi baltici, Moscova nu mai reprezintă mare lucru iar Rusia e doar un spațiu istoric şi cultural unde mai au firave relații de rudenie[23].

Nemulțumirile minorității ruse se îndreaptă şi spre politica educațională a guvernelor baltice. Nu doar că limba rusă nu a fost admisă drept a doua limbă oficială dar se pare că sunt luate măsuri ferme pentru ca învățământul în limbile estonă, letonă şi lituaniană să crească în procentaj. Astfel, organizațiile ruseşti acuză că limba rusă aproape a dispărut din învățământul superior şi a fost limitată la nivelul învățământului secundar[24].

Numeroase tensiuni şi revolte au apărut în legătură cu politicile educaționale şi cu reformele învățământului din Țările Baltice. Astfel, în 1998, la o somație a guvernului estonian, universitățile din Rusia şi-au văzut interzise filialele deschise, fără autorizație, peste graniță[25]. Oricum, acest gest a dus la aprinderea dezbaterilor publice pentru soluționarea unei controverse: cine poate furniza educație superioară minorității ruse din Țările Baltice? În 2003 şi 2004 s-au redeschis discuții asemănătoare. Atunci, mii de ruşi au demonstrat pe străzile din Riga, cu pancarte în chirilică, protestând contra unei reforme a educației care solicita liceelor de limbă rusă să folosească limba letonă în proporție de 60 % în procesul de instruire[26]. Chiar dacă politicile educaționale aveau ceva din entuziasmul naționalist al unor state nou create, ținând să configureze urgent o identitate proprie puternică, ele au adus şi beneficii ruşilor, nu doar deservicii. Mai ales tinerii, au învățat limbile baltice şi s-au putut bucura de oportunitățile oferite prin obținerea cetățeniei. Într-un fel, aceşti proaspeți cetățeni au devenit primele punți între cele două comunități, care nu depăşeau stadiul de autoizolare.

Monumentul închinat armatei sovietice (Tallin, Estonia)

Dar, pe lângă detaliile vieții cotidiene, se pare că prezentul baltic stă încă sub umbrele trecutului. Astfel, orice rememorare a invaziilor ruseşti poate aprinde scânteia naționalismului şi a tensiunilor interetnice. Un astfel de caz a fost cel petrecut în 2007, când estonienii au hotărât să mute din centrul capitalei monumentul soldatului rus şi rămăşițele celor înmormântați sub el. Rusia a folosit chestiunea monumentului pentru a protesta internațional şi pentru a reaminti de drepturile limitate ale minorității sale din Estonia. Pe acest fond au izbucnit şi incidente, când tineri violenți – se pare încurajați de autoritățile ruse – au atacat ambasada Estoniei la Moscova. În replică, estonienii, având sprijinul declarat pe moment al NATO şi UE, au intervenit cu forță excesivă contra unor etnici ruşi care demonstrau la Tallin[27]. Aparent aşadar, situația se dovedeşte a fi suficient de amorsată pentru ca orice dispută minoră să ia amploare şi să se transforme în ostilitate generalizată.

Pusă în fața acestor realități, Moscova a căutat să intervină pentru protecția cetățenilor ruşi de peste granițe (mulți membri ai diasporei primind paşaport rusesc). De cele mai multe ori, reacția a fost fermă dar nu a depăşit o anume intensitate. Chiar Boris Elțîn, în anii 90, acuza pe politicienii estonieni de „purificare etnică" şi de „introducerea unei forme de apartheid estonian", declarând, în acelaşi timp, că Rusia are capacitatea „de a reaminti liderilor estonieni de realitățile geografice şi demografice"[28]. Dar asemenea ieşiri nervoase nu s-au repetat prea frecvent. În general, preşedinții ruşi şi membrii guvernului s-au autocenzurat şi doar parlamentarii au fost tentați să emită declarații spectaculoase în ajutorul diasporei.

Rusia a încercat să facă unele gesturi pentru etnicii săi din Țările Baltice. La început, i-a încurajat să refuze cetățenia locală, recompensându-i cu diferite atenții pentru loialitatea față de ea. Dar, de la începutul anilor 2000, Moscova a stimulat integrarea ruşilor în societățile baltice, arătând clar că avea nevoie de o diaspora cu paşaport european şi cu libertate de mişcare în spațiul UE[29]. Acordând atenție celor privați de unele drepturi, Duma rusă i-a primit mereu pe reprezentanții minorităților din Estonia şi Letonia, organizând pentru ei simpozioane, congrese şi mese rotunde. Drept urmare, s-a ajuns chiar la stabilirea unor soluții concrete pentru grupurile defavorizate de peste granițe: facilități

pentru acordarea vizei de Rusia necetăţenilor baltici, permise de muncă în Rusia, simplificarea obţinerii cetăţeniei ruse şi promisiunea unor legi complete pentru „compatrioţi”[30] . În plus, Moscova a început să identifice pe toţi ruşii ca parte a lumii ruseşti şi, de aceea, în ultimii ani, au fost alocate fonduri semnificative pentru cultură, dezvoltarea limbii, mass media şi educaţia diasporei.

Deoarece guvernele Federaţiei Ruse s-au adresat direct executivelor de la Tallin şi Riga, deplângând lipsa de drepturi a conaţionalilor, atitudinea lor a fost interpretată drept intervenţie de intimidare şi presiune politică directă asupra vecinilor. Din acest motiv, Moscova a încercat şi utilizarea altor canale, adresându-se organismelor europene. Pentru că Ţările Baltice aveau acorduri de pre-aderare cu UE sau, mai ales după admiterea în Uniune – mai 2004, când Talin, Riga şi Vilnius trebuiau să fie atente şi la atenţionările de la Bruxelles, tactica Rusiei de a depune plângeri la instituţiile europene a dat roade. Comisia Europeană a atras atenţia de mai multe ori Estoniei şi Letoniei să trateze mai bine minoritatea rusă; diferitele comitete ministeriale ale consiliilor europene au criticat şi ele regimul minorităţilor în spaţiul baltic iar Alvaro Gil Robles, responsabil în conducerea Consiliului Europei pentru drepturile omului, a avut ieşiri clare la adresa Estoniei şi Letoniei[31] . În consecinţă, sub presiunea Comisiei s-au petrecut nişte schimbări: Letonia a oferit cetăţenia, începând cu 1998, copiilor născuţi pe teritoriul său după 1991, din părinţi necetăţeni, şi a eliminat restricţiile de muncă şi de acces la alocaţiile de şomaj. La rândul ei, şi Estonia a făcut mişcări aproape asemănătoare[32] . Europenii au promis îmbunătăţirea situaţiei minorităţii ruse, dar măsurile practice nu au mers prea departe, minimalizându-se cererile exprese ale Moscovei.

În consecinţă, Rusia a pretins mereu că Estonia şi Letonia, deşi au ratificat în 2005 Convenţia Cadru a Consiliului Europei pentru protecţia minorităţilor naţionale, nu respectau angajamentele europene[33] . Mai mult, minorităţile ruse din zona baltică se pare că au rămas cu un gust amar şi au au adoptat ideea conform căreia Vestul lucra cu un dublu standard şi dorea să fie orb în direcţia lor[34] . Acest sentiment pare să se fi adâncit într-atât de mult, încît unii analişti pretind că ruşii baltici au dezvoltat atitudini şi clişee negative către ţările gazdă, către culturile baltice , ajungându-se chiar până la o respingere a identităţii europene[35] .

Dacă există o argumentație rusă care susține încălcarea drepturilor minorităților în zona baltică, la fel de bine s-au conturat şi replici care „probează" contrariul. Astfel, un „Raport estonian referitor la minoritatea rusă" insistă asupra inexistenței vreunui conflict etnic sau lingvistic în Estonia şi concluzionează că nu există o discriminare de tip rasial a ruşilor[36]. Raportul aduce în discuție libertățile de care se bucură ruşii, bineînțeles în limitele respectării constituției estoniene. Astfel, e amintită existența unor partide politice ruseşti (Partidul Poporului Unit din Estonia, Partidul Balto-Rus), a unor ziare (Estonja, Molodjozh Estonj) şi a unor asociații culturale ale minorităților care primesc bani de la statul estonian. Apoi, sunt enumerate clase şi specialități din universități unde se foloseşte limba rusă. Se face şi o analiză asupra copiilor de vârstă şcolară, stabilindu-se că în procesul educațional al şcolilor publice, în anul 2000, erau prinşi 154.700 elevi estonieni şi 61.000 elevi ruşi, numere corespunzătoare procentajului etnic general. Mai mult, sunt date şi exemple în care media estoniană a demarat campanii prin care se încerca integrarea grupurilor vorbitoare de estoniană şi rusă, prin crearea de stereotipuri pozitive la estonieni despre nonestonieni şi viceversa[37]. Aşadar, fiecare parte consideră că are dreptatea ei. Dar cele două tabere refuzând concilierea, dificultățile sunt mutate în „curtea" UE şi a instituțiilor europene. Acestea primesc frecvent sesizări şi rapoarte de la ambele părți implicate.

Problemele cu care se confruntă minoritatea rusă din Ucraina sunt cu totul altele, dat fiind statutul diferit pe care îl are. Istoric vorbind, ruşii sunt prezenți de foarte multă vreme pe teritoriile ucrainiene. Rusia kieviană a ajuns la un apogeu politic la începutul Evului Mediu dar penetrația modernă a ruşilor către sud s-a derulat din secolul al XVIII–lea. Sudul Ucrainei a şi primit denumirea de Noua Rusie, după colonizările făcute de țari în zonele Odesa, Crimeea, Zaporoje, Lugansk. Chiar şi în perioada sovietică a existat un aflux de ruşi către estul Ucrainei, acolo unde exista industria grea, industria metalurgică şi mine de cărbuni. În plus, se pare că în anii existenței URSS, mulți ucrainieni au preferat să se declare ruşi, rupându-se de tradițiile lor şi îmbrățişând internaționalismul proletar.

În momentul obținerii independenței, Ucraina era un stat multietnic care cuprindea circa 130 naționalități şi grupuri etnice. Majoritatea era însă deținută

de ucrainieni – 72,7% şi ruşi – 22,1%, celelalte grupuri, luate împreună, ridicându-se abia la 5,2% din totalul populaţiei ţării. În funcţie de densitatea etnicilor ruşi, unele regiuni se evidenţiau: Crimeea – unde ruşii deţineau 65,6% din total (în oraşul Sevastopol ruşii erau aproape 75%), regiunea Donetsk – 43,6% ruşi, regiunea Lugansk – 44,8% ruşi, regiunea Zaporoje – 32% ruşi, regiunea Odesa – 27% ruşi, iar în oraşul Kiev aproape 21% ruşi[38].

Chiar şi între comunităţile de ruşi vorbim de lipsa omogenităţii şi de un specific local pentru fiecare zonă în parte. În Crimeea, exista o identitate rusă ma puternică deoarece prezenţa Flotei ruse a Mării Negre a dus la exacerbarea orgoliului naţional. Mulţi din actualii locuitori sunt urmaşii foştilor funcţionari, marinari, soldaţi şi muncitori care lucrau în jurul flotei şi fortificaţiilor din Crimeea. Aceştia au crescut cu poveştile eroice referitoare la faptele de arme ale marinarilor ruşi. Din contră, în partea de est a Ucrainei, populaţiile rusă şi ucraineană sunt mai mixate şi, deşi majoritatea folosesc limba rusă, etnicii ruşi nu şi-au cultivat o identitae puternică. Acolo, grupurile de ruşi sunt alcătuite în special din muncitori, majoritatea apăsaţi de probleme sociale şi economice. Din acest motiv, se spune că ei sunt dominaţi de directorii marilor fabrici de stat, care le oferă locuri de muncă, şi de oamenii de afaceri locali, grupaţi în clanuri cu activităţi nu tocmai legale. A treia zonă a ruşilor, în vestul Ucrainei, este şi cea mai puţin prielnică pentru menţinerea identităţii. Acolo se manifestă din plin naţionalismul ucrainian şi ruşii sunt văzuţi drept urmaşi ai celor care au ordonat, în tot secolul al XX-lea, teroarea şi crimele contra celor care refuzau supunerea faţă de regimul sovietic şi puterea de la Moscova[39].

Dintre toate aceste zone, doar Crimeea e locul unde au fost înregistrate ambiţii politice şi cereri spre autonomie/independenţă sau unirea cu Rusia. În estul sau vestul Ucrainei, necesităţile minorităţilor ruse sunt aproape exclusiv sociale, economice sau culturale. În 1991, populaţia Crimeii a votat pentru restaurarea unei republici socialiste autonome şi a ales chiar şi o constituţie proprie în 1992, care proclama teritoriul ca pe unul în cadrul Ucrainei.

La început s-a constatat o anume derută politică deoarece nici Rusia şi nici Ucraina nu aveau pretenţii asupra peninsulei. Treptat însă, nomenclatura locală a trecut de partea Kievului[40]. După 1993-1994 au început problemele

datorate, se pare, politicilor naţionaliste ale Ucrainei, care plasa etnicitatea pe unul din primele locuri între criteriile de acţiune politică. Drept urmare, un sondaj din 2002 arăta opţiunea locuitorilor pentru desprindere teritorială. Astfel, 75,7% dintre ruşi, 61% dintre ucrainieni şi 41% dintre tătari, toţi locuitori ai Crimeii, au sugerat că şi-ar dori o alipire la Rusia[41].

O dispută majoră a izbucnit în Ucraina o dată cu publicarea primelor date ale recensământului din 2001, primul după cel sovietic din 1989. Cu stupoare s-a constatat că din cei 11,3 milioane de ruşi înregistraţi anterior, 3 milioane dispăruseră. Şi aceasta în condiţiile în care nu se constatase nici o migraţie masivă, de întoarcere a ruşilor în Federaţie ori de părăsire a ţării cu direcţia Vest ca urmare a problemelor economice. Astfel, populaţia rusă a scăzut cu procente de 50% în regiunile Ivano-Frankovsk, Lvov, Vinița şi chiar cu procente de 30% în zonele cu puternice minorităţi ruseşti: Zaporoje, Harkov, Odesa, Cernigov[42]. După ce s-au întreprins cercetări sociologice concluzia a fost aceea că o parte a minorităţilor etnice din Ucraina a fost asimilată. Dar nu se poate vorbi doar de o asimilare forţată, ci şi de pretenţia unui bun segment al populaţiei de a fi ucrainieni. Probabil e vorba de acea parte care în 1989 considera, în context sovietic, că era mai bine să se declare rusă iar acum, dorind să scape de presiunile etnice sau intenţionând să-şi creeze mai rapid oportunităţi, a considerat mai potrivit să treacă la ucrainieni[43].

Mai ciudat e că în asemenea condiţii limba rusă a rămas pe primul loc, fiind considerată limba principală de comunicare. Chiar şi mulţi dintre ucrainieni au indicat acelaşi statut pentru limba rusă. Astfel, în regiunile Lugansk şi Donețk, 60% dintre intervievaţi au declarat rusa drept limbă nativă de comunicare, iar în Harkov, Zaporoje şi Odesa – 50%. În acelaşi timp, în Crimeea, rusa e vorbită de 85% din populaţie[44]. Probabil explicaţiile nu pot consta doar în politica de rusificare din timpul sovieticilor ci merg şi spre efectele industrializării şi urbanizării şi trebuie să ţină cont de natura comunicării mixte şi de cultura, religia şi stilul de viaţă comune ale ruşilor şi ucrainienilor.

Victoria limbii ruse e mai paradoxală în condiţiile în care s-a redus cu peste 50% numărul de şcoli cu predare în această limbă. Dacă în 1989 existau 4633 de şcoli în limbă rusă în Ucraina, în 2001 mai erau doar 2000 de şcoli. În

Kiev rămăseseră în 2007 doar 7 şcoli cu limbă de predare rusă, iar alte 17 erau mixte. De fapt, multe din fostele şcoli ruse nu au fost ucrainizate total, fiind transformate în unităţi mixte. Cu tot acest dezavantaj educaţional, 70 % dintre ucrainieni consideră că limba rusă trebuie studiată ca limbă secundară în şcoală[45] .

În ceea ce priveşte forţa asociaţiilor culturale sau politice ruse din Ucraina, Boris Zazhigayev apreciază că aceasta nu reflectă nici pe departe numărul mare de ruşi, primul în ierarhia diasporei din republicile foste sovietice[46] . În mod curios, ruşii din Crimeea (zonă aproape compact rusă) sunt cei mai slabi organizaţi iar, într-un timp, şi mai curios, sediul celui mai puternic partid propriu din Ucraina – Blocul rus, era in Lvov, zona cu cei mai puţini etnici ruşi şi cea mai expusă atacurilor naţionaliste ucrainiene. Ba chiar, în 2002, Blocul rus a obţinut doar 0,7 % din voturi la nivel naţional (în Crimeea abia 5%) iar la alegerile generale din 2006 nici nu a mai participat, optând doar pentru cele locale (5 locuri din 75, în Consiliul local din Sevastopol)[47] .

Organizaţiile care cer alipirea la Rusia sunt, în general, cele radicale. Acestea funcţionează mai mult în regiunea sudică Noua Rusie. Liderii unora dintre ele (Proryv, Mişcarea euroasiatică a tinerilor) au fost hărţuiţi de justiţia şi Ministerul de Interne din Ucraina pentru opiniile lor secesioniste. Pentru a obţine vizibilitate, Mişcarea euroasiatică face marşuri anuale, pro-ruse. În 2006 mărşăluiau doar 40 de oameni la Kiev (au fost atacaţi de naţionaliştii ucrainieni) dar în Odessa ieşeau pe stradă 200 iar în Simferopol 500[48] . Însă ruşii ucrainieni sunt prinşi şi în organizaţii globale respectabile, cum ar fi Consiliul internaţioanal al ruşilor compatrioţi (creat în 2003). Pentru un timp, reprezentantul de la Zaporoje, V. Paşkov, a fost şi preşedinte al organizaţiei de tineret a Consiliului. Apoi, Mişcarea rusă din Ucraina a încercat unificarea tuturor organizaţiilor ruşeşti din ţară[49] . Aceste organizaţii încearcă să apere juridic indivizii şi comunităţile ruseşti, să sprijine utilizarea cât mai frecventă a limbii ruse, să obţină bani din Rusia sau din alte zone şi chiar să centralizeze informaţia referitoare la toată diaspora. Ca o curiozitate, Consiliul internaţional al ruşilor oferă şi distincţia „Compatriotul anului”. Un director al uzinei OAO Motor din Zaporoje, Viaceslav Boguslev, a fost şi el printre norocoşii câştigători[50] .

Existența comunităților ruse din Ucraina nu e uşoară. În primul rând au de înfruntat furia naționaliştilor locali, care învinuiesc Rusia şi pe ruşi de tot ceea ce a fost sau este rău în viața lor. Manualele de istorie ucrainiene definitivează acest curent popular. Apoi, chiar statul ucrainian duce o politică naționalistă în diferite sectoare, încurajând ocuparea pozițiilor cheie de către etnicii majoritari. Nu în ultimul rând, Kievul accelerează formarea unei identități naționale prin utilizarea limbii, a miturilor şi simbolurilor naționale. În fața acestei presiuni, organizațiile ruse nu prea sunt ajutate de Moscova, de multe ori banii veniți de acolo fiind dirijați tot de autoritățile ucrainiene sau de ucrainieni plasați în poziții cheie. Etnicii ruşi se gândesc cu nostalgie la Rusia dar, de cele mai multe ori, ambasadorii ruşi în Ucraina sau alți emisari spun că nu există probleme stringente ale minorității ruse de sub stăpânirea Kievului. Mai mult, majoritatea ruşilor ucrainieni au sărăcit, ajungând la baza ierarhiei sociale din Ucraina şi, astfel, devenind simple instrumente în mâinile politicienilor (după cum s-a văzut şi în timpul revoluției orange)[51] .

Limbile şi culturile apropiate ale primelor două etnii ale țării au permis o lesnicioasă asimilare a ruşilor iar preşedinții Kucima şi Iuşcenko, deşi păreau de orientări diferite, au accelerat la fel de mult procesul de ucrainizare a populației. O astfel de realitate l-a făcut pe analistul Boris Zazhigayev să afirme că minorității ruse din Ucraina i-au rămas doar două direcții de evoluție: repatrierea în Rusia sau asimilarea forțată[52] .

Se pare că şi analişti occidentali mai experimentați tind să dea crezare unor asemenea variante, mai ales când se afirmă starea „firavă" a naționalismului diasporei ruse. Richard Pipes e unul din cei care susține că identitatea diasporei ruse e mai puțin sedimentată decât cele din Occident, ruşii fiind mai mult ataşați de un mediu local decât de un stat anume sau de un guvern[53] .

Prezentăm mai jos şi un caz de la limita spațiului asiatic: Kazahstan, pentru vedea în ce măsură şi un stat neeuropean a avut aceleaşi tendințe spre etnocrație şi naționalism, periculoase pentru minorități. Din cei 25 de milioane de ruşi ai diasporei post-sovietice, 10 milioane se grupau în Asia Centrală iar din acestea 10, şase aparțineau Kazahstanului. De fapt, minoritatea rusă din Kazahstan era a doua ca număr după cea din Ucraina, dar prima ca procent din

totalul unui stat succesor (37 % din populația Kazahstanului). În acest caz, problema pentru guvernanții de la Almaty nu era neapărat numărul (6 milioane de ruşi la 7 milioane de kazahi) ci distribuția pe provincii. Astfel, ruşii reprezentau 70-80% din totalul populației în 7 provincii nordice: Akmolinsk, Karaganda, Kokchetau, Kustanay, Kazahstanul de est, Kazahstanul de nord şi Pavlodar[54].

Până la un punct, destinul ruşilor din Kazahstan urmează povestea celor din Țările Baltice sau Ucraina. Prăbuşirea economică din anii '90 a dus la declin demografic şi la un mic exod, comunitatea rusă pierzând 1,5 milioane de oameni. În plan politic, constituția din 1993, vorbind despre statul kazah ca „expresie a națiunii kazahe", a acordat etniei asiatice un statut privilegiat. În timp, ruşii au vorbit de kazahizarea statului, consolidarea unui regim etnocratic, deteriorarea învățământului în limba rusă, kazahizarea administrației şi economiei şi excluderea minorității ruse din sectorul public. Dacă la început ruşii au fost nemulțumiți că limba lor nu a primit statutul de limbă oficială, treptat limba kazahă s-a extins şi în universități, administrație şi alte sectoare[55]. Kazahii au fost favorizați pentru angajarea pe anumite posturi, iar ruşii se plâng astăzi că 80% din cei care lucrează în zonele academice sunt etnici kazahi în timp ce, ca procentaj, ei ating doar 50 % din populație. Cu toate acestea, limba rusă păstrează poziții puternice, fiind favorită încă în administrație şi alte domenii, dar mai ales în postura de limbă de comunicare în societate. Poate din acest motiv, 60 % dintre kazahi încă vorbesc fluent limba rusă (pe când doar 1% dintre ruşi vorbesc kazaha) şi 85% susțin necesitatea a două limbi oficiale.

Dar, în cazul ruşilor din Kazahstan a mai intervenit un factor (identic cu cel întâlnit şi în celelalte foste republici sovietice asiatice): discriminarea minorității lor se datorează şi regimului politic autoritar. Nu doar că Nursultan Nazarbaev şi-a pedepsit toți opozanții, dar a declanşat şi o politică generală etnicistă, oferind elitelor kazahe – contra fidelității absolute – poziții în economie, cultură, administrație, poziții ocupate în trecut de ruşi.

Pentru a calma temerile diverselor minorități, Nursultan Nazarbaev a constituit Adunarea poporului din Kazahstan (320 de membri aleşi de preşedinte) şi a promis un proiect de constituire a unei națiuni kazahe care să nu fie bazat neapărat pe naționalitate. Totuşi, politica față de minorități e împărțită. Cele

mai favorizate grupuri sunt minoritățile fără state (dunganii, kurzii, uigurii, buriații), apoi vin, în ordinea preferinței, unele minorități europene (ucrainienii, polonezii, germanii) şi abia pe locul trei – ruşii. În plus, în Adunarea poporului reprezentarea nu e proporțională, iar ruşii, care au obținut abia 15 %, s-au plâns că acest aranjament instituțional nu le permite o exprimare suficient de clară[56]. În acest fel, statul kazah ar dori să evite discuția despre o minoritate atât de importantă cum sunt ruşii şi să arate că statul nu e neapărat binațional, ci multinațional. Situația convine celorlalte minorități, mulțumite de drepturile culturale dobândite, însă ruşii ar dori concesii majore, economice şi politice, din partea kazahilor.

Ruşii au format grupuri politice diverse, de la opozanți la simpatizanți ai lui Nazarbaev. Asociațiile lor culturale s-au format mai ales în Nord (Slavia, Lad-ROSD, Comunitatea rusă) şi au fost recunoscute de alte guverne sau de Federația Rusă. Din nefericire, ei l-au criticat pe Nazarbaev, au intrat în conflict cu statul kazah, şi ministerul justiției a refuzat mult timp înregistrarea unora dintre ele, acuzându-le, pentru a le compromite, de deținere de arme şi trafic de droguri. Mai mulți lideri ai ruşilor au fost agresați iar Amnesty International şi alte organizații de apărare a drepturilor omului au denunțat intervențiile brutale ale statului kazah[57]. După 2004 grupurile ruseşti nu au reuşit o unificare (divizarea şi discordia fiind caracteristici permanente) şi cele mai importante s-au orientat diferit: unul e aflat în opoziție şi altul colaborează cu Nazarbaev şi Biserica Ortodoxă Rusă (apropiată de statul kazah).

Pe lângă toate aceste chestiuni, Kazahstanul mai are un specific: pe teritoriul său trăiesc celebrii cazaci ruşi. Pentru popoarele Asiei Centrale, ei reprezintă trecutul colonial. Dar şi opiniile despre comportamentul lor prezent nu sunt dintre cele mai pozitive. Astfel, cazacii sunt văzuți în postura de naționalişti aventurieri şi destabilizatori ai politicii interne. Tocmai datorită puternicelor legături cu Rusia şi cu alte comunități de cazaci de dincolo de graniță, ei au cerut secesiunea unor zone din nordul Kazahstanului. Cazacii ruşi au dezvoltat un anume discurs identitar, îşi doresc reînvierea gloriei trecute, a vechii identități a țării, şi cer drepturi colective şi pământ fertil. Datorită acestor idei, ei sunt considerați turbulenți şi unii dintre atamani au fost chiar arestați[58].

Există trei mari asociaţii de cazaci: Uralsk, Siberia şi Semirechie Cossaks. În general, cazacii nu înţeleg de ce restul populaţiei ruse refuză implicarea într-o luptă armată pentru obţinerea alipirii la Rusia. În 1999 a avut loc o astfel de încercare, unii cazaci proclamând chiar independenţa regiunii Altay în timpul aşa numitei „revolte Pupaciov". Dar după ce liderii au fost arestaţi şi statul kazah a reacţionat ferm, cazacii au devenit mai conciliaţi[59].

Destinul ruşilor din Kazahstan a fost oarecum asemănător cu cel al ruşilor ucrainieni. Şi ei au pierdut un procent bun din populaţia ţării (de la 37% la 30%), 1,5 milioane plecând, mai ales în anii '90. În special ruşii instruiţi din regiunile sudice, cu majoritate kazahă, au părăsit ţara.

Precum în Ucraina, Rusia părea că îi abandonase în anii '90 şi abia Vladimir Putin, în anul 2000, a cerut să se întîlnească cu reprezentanţi ai acestei comunităţi. Dar deşi a promis sprijin pentru consolidarea grupurilor de ruşi sau pentru repatrierea lor, programele iniţiate de preşedinte nu au avut rezultate spectaculoase. Ruşii de aici aleg, în general, să nu plece şi Kazahstanul rămâne pentru ei un pământ natal, cu semnificaţii afective. [60]

În continuare vom analiza politica Federaţiei Ruse faţă de conaţionalii dispersaţi în spaţiul ex-sovietic, în anii '90 şi 2000. Părerea aproape unanimă a celor care s-au ocupat cu studiul situaţiei diasporei ruse după 1991 a fost aceea potrivit căreia Moscova a părut că îşi abandonează conaţionalii, în ultimul deceniu al secolului XX. Mai mulţi factori au contribuit la această „indiferenţă" a statului rus: prăbuşirea economică a Federaţiei, reţinerea de a identifica pe foştii cetăţeni sovietici vorbitori de limbă rusă ca etnici ruşi, nivelul scăzut al naţionalismului rus în spaţiul ex-sovietic şi precauţia de a nu interveni în treburile interne ale vecinilor. În plus, Rusia nu avea deloc o bază legislativă sau o experienţă instituţională (plus organe specializate) pentru a se preocupa de propriile minorităţi.

La începutul anilor 90, singurul sprijin eficient pentru ruşii de dincolo de graniţe era acordarea cetăţeniei şi paşaportului cu însemnele Rusiei. Legea cetăţeniei din februarie 1992 garanta cetăţenia rusă tuturor celor care locuiau în Rusia şi tuturor foştilor cetăţeni sovietici (chiar şi celor care nu erau etnici ruşi) care se mutau pe teritoriul controlat de Moscova. Până în anul 2000, legea

cetățeniei permitea oricărei persoane care se simțea atașată etnic sau sentimental de Rusia să aplice pentru cetățenie. În plan politic, o primă încercare oficială a autorităților ruse de a defini o strategie către diaspora a fost cuprinsă în documentul „Linii directoare ale politicii externe a Federației Ruse". Adoptat în mai 1993, documentul afirma că diaspora era un obiectiv şi un atu important, totodată, pentru diplomația rusă. Această strategie, însă, a rămas mulți ani doar la nivel de retorică[61].

Pentru început, Moscova nu a dorit să încurajeze o reîntoarcere în masă a ruşilor din țările vecine, dar le-a permis să se identifice cu Rusia prin sistemul dublei cetățenii. Totuşi, negocierile deschise cu statele din jur, pentru a pune în practică sistemul, nu au dat rezultate concrete. Încercările de materializare a acelui „instrument vital", cum îl numea ministrul de externe Andrei Kozîrev, nu au făcut altceva decât să irite pe ceilalți, care vedeau această politică ca un mijloc de presiune contra lor. Doar Turkmenistanul, în 1993, şi Tadjikistanul, în 1995, au semnat asemenea acorduri cu Rusia[62]. Abia după mulți ani, în 2006 şi 2007, Kirghizstanul şi Armenia au aprobat şi ele cetățenia dublă. Oricum, s-a constatat că doar statele care aveau comunități restrânse de ruşi acceptau această sugestie venită de la Moscova. O nouă lege a cetățeniei, din 2002, a renunțat însă la această idee, precizând că cine posedă un paşaport rus trebuia să renunțe la cetățenia altei țări. Oricum, strategia dublei cetățenii încă este luată în calcul de Moscova, aşa cum au arătat şi negocierile subterane cu Leonid Kucima şi Victor Ianukovici în timpul agitației pre şi post-electorale din Ucraina. Oricând Rusia va avea de câştigat din asta, va aplica manevra. Să mai menționăm însă că legea din 2002 nu era retroactivă, astfel încât milioane de ruşi din spațiul ex-sovietic rămâneau deja cu paşaportul rus obținut în anii '90[63].

După ce strategia dublei cetățenii s-a dovedit a fi un eşec, a fost adoptată o Lege a compatrioților de peste granițe în 1999. Începând de aici s-a trecut la construirea unui concept nou, ruşii din spațiul ex-sovietic încetând de a mai fi considerați doar minorități ale respectivelor state, ci şi „compatrioți" ai națiunii ce trăia în interiorul Federației. Nu doar etnicii ruşi se simțeau legați de trecututul sovietic şi limba rusă, astfel încât se miza pe simpatii mai generale. În final, la a fi „compatriot" se ajungea doar printr-o liberă opțiune. Grija față de diasporă

a fost impulsionată şi de Vladimir Putin care s-a întâlnit cu reprezentanţii grupurilor ruseşti, uneori chiar şi la ei acasă. Pentru prima dată după 1991, cineva din executivul Federaţiei părea să fie cu adevărat preocupat de soarta conaţionalilor[64] .

În vara anului 2006 au fost lansate mai multe proiecte care îşi propuneau să dezvolte o linie suficient de moderată în susţinerea „compatrioţilor". Astfel, exista un program de lucru cu ruşii din afara graniţelor, un program de sprijinire a limbii ruse şi un program de asistenţă pentru cei care doreau să se întoarcă în Rusia. Acestea au fost prinse într-un capitol al politicii externe ruse, intitulat „Dimensiunea umanitară a politicii externe". Aceste documente au dat contur mai clar unei strategii coerente faţă de diaspora din străinătatea apropiată, chiar dacă sumele alocate şi efectele pe 2007 ale acestor proiecte nu au fost spectaculoase[65] .

Oponenţii acestei politici considerate moderate au fost parlamentarii ruşi şi liderii secesionişti din periferiile fostului imperiu. Duma de Stat a discutat până spre 2002 diverse iniţiative legislative cu tentă radicală („Despre poporul rus", „Despre dreptul poporului rus la autodeterminare şi unire într-un singur stat", „Despre dezvoltarea etnică şi culturală a poporului rus") dar niciuna nu a fost adoptată. Apoi, liderii separatişti au încercat să obţină sprijinul masiv al Moscovei în Abhazia, Osetia, Transnistria, gest care i-a permis Rusiei să-şi folosească minorităţile ca un instrument pentru asigurarea leadership-ului în teritoriile fostului imperiu. În aceste cazuri, nu atât nefericirea poporului rus de a trăi divizat, cât mai ales nefericirea elitelor locale de a se supune guvernelor Georgiei şi Moldovei au condus la conflicte de durată[66] .

Kremlinul nu a putut juca pe cartea naţionalismului extern, pe cât ar fi vrut, datorită situaţiei speciale a Federaţiei Ruse, ea însăşi un conglomerat de naţionalităţi. De aceea, politicienii ruşi s-au ferit să exacerbeze ideea etnicităţii, peste graniţe. În realitate, linia de acţiune a Moscovei s-a situat undeva între o retorică neo-imperialistă şi o practică ce trebuia să ţină cont şi de mozaicul naţional al tuturor statelor de la limitele Europei şi Asiei. În acest context, identitatea rusă, altădată dispersată în identitatea sovietică redimensionată spre alte frontiere, a trebuit să fie redirecţionată către Rusia. Aceasta a fost ideea

până de curând, când se pare că ruşii au lansat un nou concept, acela de naţiune civică multietnică. Naţiunea aceasta, de acasă, a fost completată în exterior nu cu o lume rusă, ci cu o lume „rusiană", care să-i cuprindă nu doar pe etnicii ruşi ci pe toţi cei care sunt vorbitori de limbă rusă sau care se simt conectaţi sentimental la civilizaţia rusă. Naţiunea civică, în formula ei oficială, şi „popoarele rusiene" sunt menite de a da o formă integratoare indivizilor de pe un spaţiu vast, dar şi de captare a simpatiei generalizate a mozaicului etnic specific unei zone ce se consideră euro-asiatică[67]. Cu aceste noi idei drept instrumente culturale şi diplomatice, Kremlinul îşi doreşte din nou să pozeze în promotorul unei linii moderate. Mai mult, Putin a indicat civilizaţia rusiană drept singura din Eurasia (confluenţa Europei cu Asia) care derivă dintr-o lume a popoarelor libere şi care ar avea nevoie doar de popoare libere. În acest original mod, în felul său, Moscova pare că încearcă să-şi creeze şi ea un mit al furnizorului de libertate, precum America. Şi, într-un anumit sens, prin comparaţie cu China sau cu regimurile autoritare ale Asiei Centrale, Rusia poate chiar e mai tolerantă, mai democratică şi mai dispusă la respectul indivizilor[68].

Reîntorcându-ne la minoritatea rusă, să mai spunem că în ultimii ani au fost înfiinţate o sumedenie de organisme care aveau menirea de a proteja: Consiliul internaţional al ruşilor compatrioţi, Casa moscovită a conaţionalilor, Centrul umanitar şi de afaceri pentru cooperarea cu compatrioţii externi, Comisia interdepartamentală de sprijin a compatrioţilor externi, etc. Activitatea lor a început să fie din ce în ce mai bogată şi să se extindă în mai multe domenii: apărarea drepturilor omului, spirjin juridic de tot felul pentru ruşii din afara graniţelor, apărarea veteranilor din al doilea război mondial (care nu sunt bine văzuţi în Ţarile Baltice şi Ucraina), politici educaţionale, extinderea limbii ruse, oportunităţi de afaceri între grupuri de ruşi, promovarea cunoaşterii între tineri ruşi din diferite ţări. Sunt tipărite şi numeroase cărţi, reviste, ziare care informează continuu despre viaţa comunităţilor de ruşi din toată lumea[69].

Boomul economic al Rusiei a reuşit să finanţeze aceste proiecte, iar retorica moderată, care doreşte să sublinieze continuu ideea că Moscova lucrează la un spaţiu al păcii, a construit o bună imagine Federaţiei în unele părţi ale vechiului teritoriu de dominaţie. Mai mult, grupurile externe de ruşi, dezorganizate, cu

puţini bani şi fără o viziune comună asupra viitorului, au lăsat iniţiativa coagulării „lumii ruse" pe mâna Kremlinului. Acolo vor fi şi pe viitor iniţiativele şi centrul de coordonare.

Totuşi, prima decadă de „abandonare" a diasporei, însoţită şi de marile probleme economice ale anilor '90, a scăzut dramatic numărul etnicilor ruşi din jurul Federaţiei. Astfel, peste jumătate din populaţia rusă a patru state – Armenia, Tadjikistan, Azerbaijan şi Georgia – a ales să emigreze, ca măsură de conservare. Spre Rusia s-a îndreptat o migraţie constantă , astfel încât Federaţia a reuşit să-şi acopere deficitul de populaţie care rezulta din scăderea natalităţii şi creşterea mortalităţii. Migraţia către Rusia a evoluat în cifre diferite, de la 61.500 persoane în 1991, atingând un vârf de 612.000 în 1994 şi scăzând la 71.000 în 2002[70] . Totuşi, e dificil de apreciat câţi dintre aceştia erau cu „rădăcini" locale şi câţi erau funcţionari şi muncitori, legaţi de trupele ruse în retragere. Până spre mijlocul anilor 2000, numărul ruşilor care părăseau „periferiile" şi se întorceau în „centru" a crescut din nou astfel încât, în unele state, minoritatea rusă s-a redus vizibil. În Armenia, conform recensământului din 2002, au rămas doar 29% din ruşii existenţi în 1989, în Azerbaijan 36% (recensământ din 2006), în Georgia 17% (recensământ din 2002), în Uzbekistan 38% (2005), în Turkmenistan 40% (2005) şi în Moldova 67 % (2004)[71] .

Curios, din Ţările Baltice au plecat cei mai puţini ruşi (15-18 %), minoritarii alegând relativa prosperitate de acolo şi speranţa obţinerii cetăţeniei europene, chiar dacă statele-gazdă au o politică mai dură la adresa etnicilor ruşi.

Motivele acestei întoarceri în Rusia sunt complexe şi doar în puţine cazuri ţineau de necesitatea de a trăi în patria-mamă, în mijlocul propriei civilizaţii. În general, explicaţiile migraţiei ţin de următorii factori: duritatea regimurilor autoritare în unele state succesoare ale URSS, atitudinea etniilor majoritare faţă de ruşi, legislaţiile locale privind cetăţenia, limba şi educaţia, şi chiar starea economiei locale. Combinate, toate aceste motive au făcut ca numărul diasporei din străinătatea apropiată să sufere în ultimii 15 ani un declin de la 25 de milioane până spre 15-16 milioane[72] . Oricum, „victoria" finală a etnicilor ruşi din spaţiul ex-sovietic nu a constat neapărat în conservarea numărului ,ci în recunoaşterea

lor de către Moscova. Schimbarea atitudinii executivului Federației Ruse de la indiferență şi reținere, la implicare şi interes, a fost marele câştig al milioanelor de ruşi răspândiți din Baltica până la granițele Chinei. În acest sens, redăm un citat al fostului preşedinte Vladimir Putin, cel care a impulsionat noile strategii către „compatrioți": „Diaspora rusă din străinătate e parte integrantă a societăților din țările unde trăieşte. Am susținut acest lucru şi vom continua să-l susținem. Dar aceasta nu exclude faptul că diaspora rusă, într-un alt sens, e o prelungire a periferiilor Rusiei, dacă ne gândim la civilizația rusă, în întregime, având drept centru statul multietnic rus"[73] .

Note

[1] Peter Van Elsuweg, „Russian-speaking minorities in Estonia and Latvia: problems of integration at the threshold of the European Union", European Center for Minority Issues, Flensburg, 2007, p.2, http://www.ecmi.de/download/working_paper_20.pdf

[2] Jakob Hedenskog, Robert L. Larsson, „Russian leverage on the CIS and The Baltic States," FOI – Swedish Defence Research Agency, Stockholm, 2007, p. 31, http: //www2.foi.se/rapp/foir2280.pdf

[3] Vladimir Shlapentokh, Munir Sendich, Emil Pavin, *The Russian Diaspora: Russian Minorities in the Former Soviet Republics*, London, M.E.Sharpe, 1994.

[4] David Laitin, *Identity in Formation: The Russian-Speaking Population in the Near Abroad*, Ithaca, Cornell University Press, 1998.

[5] Pal Kolsto, Andrei Edensky, *Russians in the Former Soviet Republics*, Bloomington, Indiana University Press, 1995.

[6] Igor A. Zevelev, *Russia and Its New Diasporas*, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 2001.

[7] Vladimir Shlapentokh, Munir Sendich, Emil Pavin, *op. cit.*

[8] David Laitin, *op. cit*.

[9] Pal Kolsto, Andrei Edensky, *op. cit.*

[10] Igor A. Zevelev, *op. cit.*

[11] Pal Kolsto, „The New Russian Diaspora: Minority Protection in the Soviet Successor States", *Journal of Peace Research*, vol. 30, no.2, 1993, p. 198.

[12] *Ibidem*, p. 199.

[13] *Ibidem*, p. 201.
[14] *Ibidem*, p. 201-209.
[15] James Kurth, „To sing a different song," January 1999, http://www.ni.org/General.aspx?id=92&id2=10582
[16] Aksel Kirch, „Estonian Report on Russian minority," 2001, http://www.ies.ee/kirchrus.pdf
[17] Robert A. Saunders, „Between Assimilation, Irredenta, and Globalization", în *Russia in Global Affairs*, No. 4, October-december 2005, p. 1, http://eng.globalaffairs.ru/numbers/13/977.html
[18] Aleksandr Gaponenko, „Russian diaspora in Latvia: relationship with the Russian Federation", http://www.ctc.ee/pub/CBC2008/Gaponenko.pdf, p. 3.
[19] *Ibidem*, p. 2-4.
[20] Robert A. Saunders, *art.cit*., p. 1.
[21] Peter Van Elsuweg, *art. cit*., p. 32-33.
[22] *Ibidem*, p. 25.
[23] Robert A. Saunders, *art. cit*., p. 4.
[24] Aleksandr Gaponenko, *art*. cit., p. 3.
[25] Burton Bollag, „Illegal Russian colleges in Estonia to be closed", în *Chronicle of Higher Education*, february 1998, vol. 44, Issue 25.
[26] Rick Smith, „The New Europe: The Baltics. A potential flashpoint: the Russian minority", *International Herald Tribune,* 12 february 2004.
[27] Dmitri Simitis, „A Blank Check for Tallinn", *National Interest*, august 2007, http://www.nationalinterest.org/BlogSE.aspx?id=14392
[28] Peter Van Elsuwege, *art. cit*., p. 3-4.
[29] Robert A. Sanders, *art. cit*, p. 3.
[30] Aleksandr Gaponenko, *art.cit.*, p. 6.
[31] Peter Van Elsuwege, *art. cit*., p. 1.
[32] *Ibidem*, p. 11.
[33] *Ibidem*, p. 13.
[34] Robert A. Sanders, *art. cit*., p. 3.
[35] Aleksandr Gaponenko, *art. cit*., p. 4.
[36] Aksel Kirch, *art. cit,* p. 2.
[37] *Ibidem*, p. 4-7.
[38] Boris Zazhigayev, „The Evolution of the Diaspora in Independent Ukraine", *Russia in Global Affairs*, No. 3, July/September 2006, http://eng.globalaffairs.ru/numbers/16/1049.html
[39] *Ibidem*, p. 3-5.
[40] *Ibidem*, p. 2-3.
[41] Olga Volkogonova, „The Russian Diaspora in the Crimea: Ethnopolitical Aspect",

Social Sciences, vol. 38, No. 4, 2007, p. 136.

[42] Oleg Varfolomeyev, „Notes from Kiev: Where Have All Those Russians Gone?", http://www.tol.cz/look/TOLnew article.tpl?IdLanguage=1&IdPublication= 4&NrIssue= 43&NrSection=17&NrArticle=8640

[43] *Ibidem.*

[44] Olga Volkogonova, *art. cit*., p. 130.

[45] „Russians in Ukraine", http://en.wikipedia.org/wiki/Russians_in_Ukraine

[46] Boris Zazhigayev, ar*t. cit*., p. 3-5.

[47] *Ibidem*, p. 5.

[48] *Russians in Ukraine*, http://en.wikipedia.org/wiki/Russians_in_Ukraine

[49] Yuri Kaplun, „The World of Russian Diaspora", *International Affairs*, vol. 52, No. 6, p. 115.

[50] *Ibidem*, p. 117-120.

[51] Boris Zazhigayev, *art. cit*., p. 3-5.

[52] *Ibidem*, p. 5.

[53] Richard Pipes, „Flight From Freedom: What Russians Think and Want", *Foreign Affairs*, may/june 2004, http://www.foreignaffairs.org/20040501facomment83302/ richard-pipes/flight-from-freedom-what-russians-think-and-want.html

[54] Jakob Hedenskog, Robert L. Larsson, „Russian leverage on the CIS and The Baltic States", FOI – Swedish Defence Research Agency, Stokholm, 2007, p. 31, http: / /www2.foi.se/rapp/foir2280.pdf

[55] Marlene Laruell, Sebastien Peyrouse, *Les Russes du Kazahstan*, Paris, Maisonneuve et Larose, 2004.

[56] R. Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and The National Question in The New Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 84.

[57] Sebastien Peyrouse, „Nationhood and the Minority Question in Central Asia. The Russians in Kazahstan", *Europe-Asia Studies*, vol. 59, No. 3, may 2007, p. 486.

[58] Marlene Laruell, Sebastien Peyrouse, *op. cit*., p. 283.

[59] Sebastien Peyrouse, *art. cit.,* p. 490-491.

[60] *Ibidem,* p. 494-495.

[61] Timothy Heleniak, „Migration of the Russian diaspora after the breakup of the Soviet Union", *Journal of International Affairs*, spring 2004, vol. 57, No. 2, p. 111.

[62] *Ibidem.*

[63] Igor Zevelev, „Russia's Policy Toward Compatriots in the Former Soviet Union", *Russia in Global Affairs,* No. 1, January-March 2008, http://eng.globalaffairs.ru/ numbers/22/1174.html

[64] *Ibidem*, p. 3.

[65] Gleb Pavlovskii, „Russian World", *International Affairs*, No. 3, 2006, p. 13.

[66] Igor Zevelev, *art. cit*., p. 4.

[67] Valery Tishkov, „The Russian People and National Identity”*, Russia in Global Affairs*, No. 3, July-September 2008, http://eng.globalaffairs.ru/numbers/24/1225.html

[68]Gleb Pavlovskii, *art. cit*., p. 14.

[69] Yuri Kaplun, *art. cit*., p. 115-119.

[70] Timothy Heleniak, *art. cit*., p. 103-105

[71] Jakob Hedenskog, Robert L. Larsson, „Russian leverage on the CIS and The Baltic States”, FOI – Swedish Defence Research Agency, Stokholm, 2007, p. 31, http: //www2.foi.se/rapp/foir2280.pdf

[72] Timothy Heleniak, *art. cit*., p. 106-107.

[73] Gleb Pavlovskii, *art.cit*., p. 14.

Vladimir Putin, fost preşedinte şi actual prim-ministru al Federației Ruse

The growing self-assertiveness of Russian foreign policy under the Putin administration fundamentally relied on a much stronger domestic base, in both economic and political terms. The official doctrine presents Russia as a „sovereign great power", not engaged in binding alliances (except for those in which Russia itself holds a hegemonic position), able to develop its own mix of cooperation and conflict with the West, not challenged by any foreign power in its „near abroad", and, on the whole, capable to be a global player. The current Medvedev administration has apparently opted in favor of a radicalized continuity with the recent past, which might prove unsustainable and harmful in the years to come and especially on the long run.

De la slăbiciune la supraîncredere: politica externă rusă (2000-2008)[1]

STANISLAV SECRIERU

Introducere

Alegerea lui Vladimir Putin în funcţia de preşedinte al Federaţiei Ruse a generat o serie de întrebări legitime în Occident: cine este dl. Putin?; care este proiecţia liderului de la Kremlin pentru Rusia în sistemul internaţional?; şi care ar fi implicaţiile pentru Occident? Aşadar, personajul politic care până în vara anului 1999 nu a beneficiat de o expunere masivă în spaţiul public, era aşteptat să-şi dezvăluie viziunea normativă pentru Rusia post-sovietică şi, prin urmare, să traseze priorităţile pe care le va urma Kremlinul în politica internă şi externă. La opt ani de la preluarea frâielor puterii în Rusia, o evaluare retrospectivă a procesului de luare a deciziilor de politică externă, a conţinutului hotărârilor adoptate la vârf şi a modului de implementare a acestora ne poate furniza un răspuns complet la interogaţiile de mai sus.

Însă o astfel de analiză nu are doar o funcţie pur descriptivă. Deşi Rusia şi-a ales un nou preşedinte, ar fi prematur să aruncăm politica externă putiniană la coşul istoriei. În cadrul summit-ului UE-Rusia din octombrie 2007, Putin se întreba ironic, fiind „nedumerit" dacă liderii europeni se bucură sau sunt trişti

că este ultima sa participare în calitate de preşedinte la o astfel de întrunire.[2] Amuzamentul afişat de preşedintele rus era de înţeles; în timp ce majoritatea încerca să descifreze ce înseamnă formula „exercitarea rolului semnificativ în politica rusă", Putin deja ştia forma pe care o va îmbrăca aceasta. Deoarece liderul rus a luat o decizie „solomonică" de a pleca şi în acelaşi timp de a rămâne în sistemul politic în calitate de prim-ministru şi lider al partidului majoritar în legislativ, „Edinaya Rossiya" – politica externă rusă în mandatul lui Dmitrii Medvedev pe termen scurt şi mediu ar putea să urmeze prescripţiile „Planului Putin". Prin urmare, o privire de sinteză asupra trecutului nu tocmai îndepărtat se poate dovedi utilă pentru a anticipa viitorul imediat al Rusiei şi poziţionarea sa în sistemul internaţional.

Politica externă prezidenţială

Edificarea *vertikalei de putere* în Rusia a afectat în mod direct procesul de luare a deciziilor de politică externă. Putin a perceput pluralismul instituţional dezordonat şi inflaţia de actori implicaţi în acest domeniu ca pe un handicap major care a exercitat, pe parcursul anilor '90, o constrângere nesănătoasă asupra preşedintelui şi a diminuat eficienţa structurilor statale în apărarea intereselor naţionale pe arena internaţională. Monopolizarea puterii de decizie la Kremlin, inclusiv în domeniul afacerilor externe, declanşată în primul mandat al lui Putin, era chemată să asigure preeminenţa preşedintelui în stabilirea agendei, să reducă sau să elimine influenţa elitelor, în special a celor financiare din epoca lui Elţîn, să garanteze subordonarea şi să impună controlul asupra actorilor responsabili pentru implementarea deciziilor luate la vârf. În urma măsurilor de disciplinare instituţională şi individuală, procesul de luare a deciziilor de politică externă capătă un grad sporit de „secretizare", iar administraţia prezidenţială se transformă în principalul centru de supraveghere şi coordonare a eforturilor birocraţiei specializate în vederea realizării hotărârilor adoptate în cercul restrâns al preşedintelui. În această schemă, ministerului de externe i-a revenit funcţia de

execuţie, mai ales în domenii în care instituţia deţine expertiză exclusivă (dezarmare, neproliferare, cooperare cu structurile economice regionale din Asia-Pacific), în timp ce orice reziduuri de influenţă din partea comunităţii academice nu mai sunt tolerate.

Concentrarea puterii de decizie la Kremlin, în strânsă relaţie cu recâştigarea controlului asupra segmentului important al spaţiului informaţional, i-a permis lui Vladimir Putin să-şi impună fără prea multă rezistenţă în interiorul ţării propria viziune asupra locului Rusiei în sistemul internaţional, precum şi metodologia de urmat pentru asigurarea acestuia. Proiecţia lui Putin este extrem de ambiţioasă – Rusia o *„mare putere suverană"* – adică un actor internaţional independent din punct de vedere strategic, neangajat în alianţe permanente (cu excepţia celor în care joacă rolul hegemonic), care exercită o influenţă politico-economică pluri-regională cu impact semnificativ la nivel global.

Denunţând dilema rusă „Vest sau Est" ca fiind una falsă, Putin alunecă în determinismul geopolitic, atribuind Rusiei propensiunea mondială în virtutea poziţiei sale geo-strategice. Asumarea acestei viziuni a generat formularea unei strategii multivectoriale care trebuia să permită Moscovei să menţină echidistanţa faţă de principalele puteri sistemice şi să creeze condiţii favorabile unei interacţiuni selective (gradul implicării stabilit de la caz la caz) şi reciproc avantajoase cu Vestul şi Orientul, care să contribuie la maximizarea influenţei în politica mondială şi să propulseze Rusia în liga exclusivistă a „marilor puteri suverane". Atentă la jocul global de putere, potrivit acestei proiecţii, Rusia trebuia să focalizeze resurse substanţiale în vederea reafirmării intereselor sale în „vecinătatea apropiată", spaţiu considerat de Kremlin critic pentru implementarea viziunii unui centru autonom de putere în sistemul internaţional.

Actualul preşedinte, Dimitrii Medvedev

Azimut vestic

Putin nu a făcut excepție față de alți lideri ruși și, în ciuda orientării externe multidirecționale, relaționarea Rusiei cu Occidentul a reprezentat principala sa obsesie, ultimul exercitând o forță de atracție pentru eficiența și performanțele sale economice de invidiat și în același timp interpretând rolul unui „străin semnificativ" (*significant other*) în construcția identitară rusă (componenta societală anti-americană). Prin dimensiunea vestică a politicii externe, Putin a căutat, după un declin prelungit în anii '90, să reducă handicapul în capabilități materiale, să echilibreze asimetria în relațiile cu puterile europene majore și SUA, care i-ar aduce în consecință o implicare activă în procesul de luare a deciziilor în interiorul Occidentului instituționalizat.

În vederea redresării relațiilor cu Occidentul în contextul post-Kosovo - 1999, Putin a lansat o ofensivă de recucerire a simpatiei în Vest resuscitând „parteneriate strategice", inițial cu UE și mai târziu cu SUA. Imediat după atentatele teroriste din 11 septembrie 2001, Rusia s-a grăbit să-și asume rolul unui partener important în războiul global împotriva terorismului și a unui actor predictibil, capabil să garanteze securitatea energetică a Occidentului. Jucând cartea unui partener indispensabil în noul mediu strategic internațional, Putin a militat pentru un rol substanțial al Rusiei în formularea Politicii Europene de Securitate și Apărare (PESA) și a solicitat avansarea relației Rusiei cu NATO la un nivel superior, proces formalizat prin declarația comună de la Roma (2002) și instituirea Consiliului NATO-Rusia (CNR). Speculând instabilitatea din Orientul Mijlociu și necesitatea SUA și Europei de a avea surse sigure de energie, Rusia a ofertat Occidentul cu dialoguri intensificate în domeniul energetic. În acest fel, profitând la maximum de conjunctura mondială favorabilă, Putin a încercat în mod subtil să strecoare influența rusă pe culoarele unde se luau decizii politico-militare cruciale pentru Occident și să creeze interdependență asimetrică sectorială în favoarea Rusiei, de pe poziții de furnizor strategic de

energie pentru ambele maluri ale Atlanticului.

La scurt timp, Kremlinul constată că UE intenționează să-şi dezvolte PESA independent, atribuind Rusiei statutul de țară-terță; NATO nu oferă drept de veto Moscovei (rezervat exclusiv țărilor membre), iar membrii alianței se prezintă la şedințele CNR cu o poziție comună adoptată; partenerii de dialog energetic, preocupați de derapajele democratice în Rusia, în special după asaltul asupra Yukos-ului, solicită transparență şi descentralizare drept bază pentru o cooperare aprofundată în acest domeniu. Toate acestea, adăugate la activismul sporit al UE/NATO în spațiul CSI şi „revoluția portocalie" din Ucraina, au fost percepute de preşedintele rus ca o „concurență geopolitică neloială", un efort de marginalizare sistematică a Rusiei şi tentative de a se implica în afacerile sale interne.

Pornind de la optimismul exagerat cu privire la traiectoria ascendentă pe care a avut-o Rusia pe plan economic în anii de după criza financiară din 1998, Putin a decis să imprime, în al doilea mandat, mai multă autoafirmare şi agresivitate dimensiunii vestice a politicii externe. Mişcarea a fost încurajată de adâncirea problemelor SUA în Irak, împotmolirea NATO în Afganistan şi nereuşita primei tentative de reformă instituțională a UE (referendumurile din Franța şi Olanda din 2005), percepute de Moscova ca semne de slăbiciune ce trebuie speculate. Kremlinul a declanşat o campanie sistematică de hărțuire a investitorilor străini în sectorul energetic (BP sau Shell) în vederea preluării controlului asupra proiectelor dezvoltate în Rusia. În acelaşi timp, Moscova a promovat bilateralismul privilegiat în raport cu unele state europene pentru a neutraliza sau obstrucționa formarea poziției comune în privința Rusiei şi pentru a negocia acorduri avantajoase care să faciliteze penetrarea Gazprom-ului pe piețele europene. De asemenea, Kremlinul a lansat două proiecte alternative de gazoducte („north stream" şi „south stream") care să ocolească țările de tranzit percepute ca fiind problematice pentru Moscova (Ucraina, Belarus şi Polonia)

şi să descurajeze proiecte pan-europene (Nabucco) cu potenţial negativ pentru poziţia sa de cvasi-monopol în livrarea gazelor din regiunea Caspică. Ambiţia de autoafirmare şi dorinţa de a renegocia înţelegerile din anii '90, divizând în acelaşi timp Occidentul, au stat la baza discursului lui Putin de la München, a suspendării aplicării tratatului Forţelor Armate Convenţionale în Europa (FACE), intransigenţei în cazul Kosovo, retoricii agresive în problematica scutului anti-rachetă în Europa (deşi Rusia a fost anunţată din timp de Washington asupra instalării acestuia) şi extinderii NATO spre est.

Drept urmare, aceste elemente „inovatoare" în politica externă rusă au determinat Occidentul să-şi reevalueze angajamentul faţă de „parteneriatul strategic" cu Moscova. Washingtonul şi Bruxelles-ul au discutat, individual şi colectiv, posibilităţile de recalibrare a intensităţii relaţiilor cu Rusia. Aşadar, către finalul celui de-al doilea mandat, Rusia lui Putin a eşuat să formuleze o relaţie pozitivă şi sustenabilă cu Occidentul, care să contribuie la accelerarea reformelor structurale (modernizare economică) şi realizarea multidimensională a agendei sale de securitate.

Vectorul oriental

Intensificarea vectorului oriental reprezintă o confirmare a complementarităţii dintre orientările Vest şi Est în politica externă rusă şi o dovadă irefutabilă a asumării de către Kremlin a strategiei multivectoriale. Direcţia orientală în cadrul cursului extern elaborat de Moscova a urmărit crearea unui mediu favorabil de-a lungul perimetrului Rusiei şi zonelor adiacente, maximizarea capabilităţilor materiale, creşterea vizibilităţii pe arena mondială şi comunicarea indirectă cu Occidentul.

În Orientul Mijlociu, Kremlinul a fost preocupat de neutralizarea sprijinului politic şi economic de care se bucurau rebelii ceceni în ţările arabe. În acest sens, Rusia a relansat dialogul politic şi cooperarea la nivelul serviciilor

de securitate cu o serie de țări din regiune. De asemenea, prin participarea regulată la summit-urile Organizației Conferinței Islamice şi obținerea statutului de observator în această organizație, Moscova s-a angajat într-un efort constant de apropiere simbolică a Rusiei de lumea musulmană. Un alt obiectiv major l-a reprezentat recâştigarea şi extinderea pieței regionale de desfacere pentru industria de apărare, precum şi inițierea unor proiecte comune în domeniul energetic. Prin intermediul Rosoboronexport, Gazprom şi Lukoil, Kremlinul a reuşit să încheie o serie de acorduri avantajoase cu Iran, Egipt, Siria, Irak, Yemen sau Algeria. Dincolo de motivațiile mercantiliste, Rusia a trimis un semnal către Occident că nu se va mulțumi cu un rol pasiv în cadrul cvartetului pentru pace în Orientul Mijlociu şi, în cazul în care i se va refuza un rol mai activ, că este gata să sporească prețul acțiunilor diplomatice ale Washingtonului în regiune. Această viziune a primit confirmarea în al doilea mandat al lui Putin, prin invitația şi vizita reprezentanților Hamas în Rusia şi resuscitarea inițiativei (discutată în 1978 în timpul mandatului lui Gromîko la şefia diplomației URSS) de organizare a unei conferințe de pace pentru Orientul Mijlociu la Moscova.

O componentă importantă în cadrul direcției orientale au constituit-o parteneriatul Moscovei cu Beijingul, dialogul economic şi politic intensificat cu Delhi şi interacțiunea Rusiei cu structurile economice regionale din Asia-Pacific. Kremlinul a întreprins o serie de măsuri în vederea adâncirii cooperării cu Asociația Națiunilor din Asia de Sud-Est (ASEAN) şi a sporit substanțial participarea la forumul de Cooperare Economică Asia-Pacific (APEC), în cazul ultimei organizații Rusia obținând dreptul de a găzdui summit-ul din 2012 la Vladivostok. Rusia lui Putin imprimă mai multă substanță relațiilor sino-ruse, care cunosc, în special după clarificarea definitivă a problemelor cu privire la demarcarea frontierei, o dezvoltare rapidă în domeniile economic, energetic, militar şi diplomatic. În acelaşi timp, Kremlinul încearcă să modereze ascensiunea Chinei în Asia Centrală prin intermediul Organizației de Cooperare de la Shanghai

(OCS) şi să utilizeze acest forum pentru a limita influenţa Occidentului în regiune.

Deşi pe termen scurt vectorul oriental a generat dividende limitate de imagine şi de natură materială, succesul politicii ruse în această direcţie într-o perspectivă lungă este neconcludent. O serie de probleme, cum ar fi nerecunoaşterea contractelor pre-Saddam încheiate de companii ruse în Irak, returnarea producţiei militare de către Algeria şi denunţarea acordurilor în domeniul energetic, reticenţa Israelului faţă de iniţiativa de mediere a Moscovei, politica duplicitară faţă de Iran şi impactul asupra relaţiilor cu Occidentul, dispute generate de calitatea proastă a unor echipamente militare livrate sau întârzierea în execuţia contractelor pentru India, tensiuni sino-ruse de natură comercială şi pe subiecte ecologice (impactul întreprinderilor chineze asupra regiunilor de frontieră), precum şi intensificarea competiţiei în Asia Centrală, ridică semne de întrebare cu privire la beneficiile şi sustenabilitatea strategiei implementate.

„Vecinătatea apropiată"

Pe parcursul celor două mandate ale lui Putin, spaţiului ex-sovietic i-a fost rezervat un loc central, succesul în „vecinătatea apropiată" fiind în percepţia Kremlinului o precondiţie esenţială pentru instalarea deplină a Rusiei în poziţia de „mare putere suverană" şi confirmarea acestui statut în raporturile cu Occidentul şi cu unele puteri din Est. Nu în ultimul rând, spaţiul ex-sovietic face legătura Rusiei cu lumea din jur prin infrastructură (căi ferate, conducte, reţele electrice, baze militare etc.), iar aspiraţiile hegemonice au făcut ca Rusia să dorească preluarea sau întărirea controlului asupra liniilor de comunicare economică şi militară. Prin urmare, discursul tradiţional cu privire la moştenirea istorică comună, importanţa limbii ruse şi necesitatea prezervării spaţiului umanitar comun, a fost suplinit de o serie de măsuri sectoriale care să aducă Rusiei rezultate palpabile în această regiune.

Rusia se declară motorul proceselor de integrare în vecinătatea apropiată, însă din start Putin denunță Comunitatea Statelor Independente drept o organizație incapabilă să realizeze obiectivele Moscovei. Deşi rămâne intactă, întâlnirile în cadrul CSI se transformă într-un forum de discuții şi consultări între şefii de state, deseori utilizate pentru soluționarea disputelor sau impulsionarea relațiilor bilaterale aflate în criză. În acelaşi timp, Rusia lui Putin a realizat inventarul instituțional şi a propus conceptul împrumutat din Europa al unei „CSI cu mai multe viteze", lansând mai multe proiecte instituționale în domeniul economic (Spațiul Economic Comun - SEC) şi militar (Organizația Tratatului Colectiv de Securitate - OTCS) care să aducă la un loc statele simpatizante din CSI în structurile organizaționale dominate de Rusia. Țările care încearcă să se distanțeze de aceste inițiative sau, mai mult, îşi asumă retoric sau faptic un curs pro-occidental, sunt supuse presiunilor politice sau sancțiunilor economice severe.

Tentativele de proiectare a forței prin intermediul instituțiilor au fost dublate de penetrarea deseori agresivă a capitalului rus pe piețele CSI. Pe lângă cele mai performante întreprinderi economice preluate la prețuri mult subevaluate, statul rus îşi extinde influența asupra sectoarelor strategice, cum ar fi căile ferate, conductele de gaze sau rețelele electrice. În Asia Centrală, Kremlinul a depus eforturi substanțiale pentru a descuraja republicile de a participa la inițiative energetice care ar ocoli teritoriul rus, cedând cererilor acestora de a majora prețul de achiziționare a gazelor şi promovând proiecte de extindere a capacităților de export (ex. conducta caspică în contrapondere la ruta trans-caspică).

În ceea ce priveşte „conflictele înghețate", politica Rusiei a alternat între rolul de putere status-quo, care obstrucționează soluționarea acestora, şi cel de putere revizionistă, care încearcă unilateral să tranşeze conflictele în favoarea sa. Anume prin această prismă trebuie privită rezistența Rusiei de a schimba formatul negocierilor sau internaționaliza misiunile de menținere a păcii, Memorandumul Kozak pentru Moldova din 2003 şi măsurile îndreptate împotriva

integrității teritoriale a Georgiei adoptate de guvernul rus (ridicarea sancțiunilor economice împotriva Abhaziei şi stabilirea relațiilor între executivul rus şi cele două enclave separatiste) în prima jumătate a lui 2008.

Prin politica de vecinătate promovată în ultimii ani, Rusia a înregistrat incontestabil o serie de succese, cum ar fi scoaterea Uzbekistanului de pe orbita Occidentului, dar şi eşecuri diplomatice de proporții, exemplul „revoluției portocalii" din Ucraina fiind reprezentativ în acest sens. Totuşi, în ciuda eforturilor depuse şi a întăririi aparente a pozițiilor sale în CSI, tendința de pulverizare a spațiului ex-sovietic cândva unitar, diversificarea influențelor în zonă şi reorientarea unor state spre actori regionali mai atractivi, nu au putut fi inversate de Moscova. Astfel, „partenerul strategic" al Kremlinului – China – a reuşit să inaugureze primul oleoduct care a conectat-o la zăcămintele din Kazahstan şi să lanseze construcția gazoductului care va străbate Kazahstanul, Uzbekistanul şi Turkmenistanul, ocolind Rusia. În acelaşi timp, în cadrul CSI s-au afirmat două țări cu aspirații euro-atlantice clare, Georgia şi Ucraina[3] , urmate de alte două republici ex-sovietice, Azerbaidjan şi Moldova, care, deşi încearcă să mențină o relație amiabilă cu Rusia, mizează tot mai mult pe alți actori regionali pentru realizarea intereselor lor economice şi de securitate. Aşadar, Kremlinul a promovat proiecte de integrare economică gândite birocratic şi neviabile în realitate (eşecul SEC), iar expansiunea în sectorul energetic şi politicile monopoliste în acest domeniu au provocat efecte perverse cu repercusiuni importante pe termen lung în relațiile cu o serie de state cheie în CSI (strategia Kazahstanului şi Turkmenistanului de diversificare a rutelor) şi cu Occidentul.

Politica externă medvediană. Încotro?

Înainte şi imediat după desemnarea succesorului lui Putin, principalele capitale occidentale erau preocupate de linia de politică internă şi în special externă pe care o va urma noul lider de la Kremlin. Spre deosebire de predecesorul

Ministrul de Externe rus, Serghei Lavrov, alături de Secretarul de Stat american, Condoleezza Rice (2005)

său, la momentul anunţării candidaturii sale, Medvedev – fost şef al administraţiei prezidenţiale, prim vice-prim ministru în guvernul Fradkov şi preşedintele boardului director la Gazprom – era bine cunoscut în cercurile politice şi de afaceri. Principala incertitudine plana asupra modului de coabitare a cuplului Medvedev-Putin şi a impactului pe care îl va avea ultimul asupra politicii externe. Practic, în faţa noului preşedinte rus existau trei opţiuni pe termen scurt şi mediu: *continuitate*, *continuitate moderată* sau *continuitate radicalizată*.

Prima reprezenta soluţia cea mai previzibilă în condiţiile în care Dmitrii Medvedev nu dispunea în momentul preluării mandatului de resurse administrative proprii şi bine consolidate (fiind înconjurat în urma schimbărilor guvernamentale de oameni loiali noului premier) pentru a elabora şi desfăşura o politică externă autonomă (dar nu neapărat alternativă), iar Rusia continua să înregistreze venituri record din exporturile de resurse energetice, care alimentau la rândul lor consumul intern.

A doua opţiune însemna flexibilizarea şi responsabilizarea vertikalei de putere şi tentative de diversificare a economiei, mimarea hegemoniei consensuale în CSI, focalizare pe direcţia europeană, neutralitate şi expectativă faţă de SUA până la alegerile prezidenţiale. Ascultând discursurile electorale ale lui Medvedev[4] în care se făcea referire la primatul statului de drept şi necesitatea transformărilor economice fundamentale în ţară (imposibile fără o relaţie bună cu Occidentul), în spaţiul european s-a creat o stare de aşteptare pozitivă care înclina spre scenariul continuităţii moderate. Deşi posibil să fie tolerat de premierul rus până la o limită, acest scenariu, într-o versiune mai avansată, era susceptibil de conflict între principalii actori ai vertikalei de putere, fapt nedorit de Medvedev într-o perspectivă imediată. Însă această opţiune putea căpăta mai multe şanse sub presiunea mediului internaţional, în condiţiile degradării semnificative a parametrilor macroeconomici ai ţării, coroborată cu scăderea popularităţii premierului rus.

A treia opțiune prevedea accentuarea supraîncrederii exprimată prin agresivitate sporită în CSI, tensiuni tot mai mari în relațiile cu Occidentul şi stagnarea reformelor interne. Deranjat de calificativele liberale la adresa lui Medvedev, viitorul prim-ministru s-a grăbit să avertizeze Europa că urmaşul său va fi un „naționalist rus bun" şi un partener incomod şi dificil la negocieri[5], anticipând astfel o posibilă continuitate radicalizată. Pentru Medvedev, continuitatea radicalizată reprezenta cea mai uşoară cale de auto-afirmare internă în calitate de lider puternic (însă şi mai dependent de segmentul de forță a elitelor ruse) într-un interval de timp relativ scurt, aşa cum a procedat şi predecesorul său pe durata desfăşurării celei de-a doua campanii militare în Caucazul de Nord, însă ar confirma în acelaşi timp goliciunea presupuselor sale aspirații liberale şi ar demonstra caracterul declarativ al discursului său modernizator-legalist.

După ce a fost „antrenat" înainte de preluarea funcției în „tactici multivectoriale" pe parcursul vizitelor sale în Bulgaria şi Serbia (promovând proiectul „south stream"), întâlnirilor cu liderii statelor CSI şi întrevederilor cu lideri occidentali, Dmitrii Medvedev a pledat pentru continuitate pe plan extern. Instalat în fotoliul prezidențial, Medvedev a vizitat partenerul strategic al Rusiei în CSI – Kazahstan – şi partenerul-fondator al lumii multipolare (China). Ulterior, liderul de la Kremlin a vizitat Germania, lansând la Berlin inițiativa pentru încheierea unui pact de securitate în Europa[6] şi a participat la lucrările G-8 în Japonia, având cu majoritatea liderilor acestui forum primele întrevederi bilaterale. De asemenea, Dmitrii Medvedev a fost gazda summit-ului UE-Rusia în Hantî-Mansiisk, în urma căruia Moscova şi Bruxelles-ul au convenit să înceapă negocieri asupra unui nou şi amplu acord bilateral. Respectând tradiția, preşedintele rus a denunțat extinderea NATO către est şi a criticat înțelegerea semnată de SUA şi Cehia în vederea amplasării elementelor scutului anti-rachetă în Europa. Nu în ultimul rând, şi prim-ministrul Putin s-a afirmat ca un jucător

activ pe plan extern vizitând Franța, Belarus şi găzduind multiple întâlniri bilaterale cu şefi de state şi guverne din CSI, America Latină şi Orientul Mijlociu. Aşadar, aparent comportamentul tandemului Medvedev-Putin indica faptul că Rusia nu va schimba radical strategia de politică externă, preşedintele rus având chiar două întâlniri într-un interval relativ scurt cu omologul său incomod de la Tbilisi.

Însă chiar evoluțiile din zona lărgită a Mării Negre afişau primele semne, caremai târziu au fost confirmate prin invazia Georgiei şi spirala violentă care i-a urmat, că Rusia a optat pentru continuitatea radicalizată. În luna mai, declarațiile revizioniste ale primarului Moscovei, Iurii Lujkov, în legătură cu apartenența peninsulei Crimeea au primit sprijin din partea unor oficialități din ministerul de Externe. La sfârşitul aceleiaşi luni, ministerul rus al apărării trimite 400 de militari pentru reabilitarea căilor ferate din Abhazia, iar în iulie organizează la granița cu Georgia un exercițiu militar de proporții „Kavkaz-2008" cu participarea trupelor terestre, navale şi aeriene, care după încheierea antrenamentelor rămân în apropierea Abhaziei şi Osetiei de Sud. Concomitent, preşedintele Medvedev aprobă noua concepție de politică externă, mai radicală în conținut decât cea din 2000. Astfel, pe lângă confirmarea sentimentului de supraîncredere a Rusiei, documentul atribuie Occidentului traiectoria declinistă în sistemul internațional, denunță reminiscențe ale strategiei de îndiguire față de Rusia şi avertizează că Moscova este gata să acționeze unilateral pentru apărarea intereselor sale,[7] ultima amenințare fiind materializată la scurt timp prin intervenția militară din Georgia.

Prima operațiune militară de proporții a Rusiei post-sovietice în afara granițelor sale avea ca scop demarcarea clară a sferelor de influență în plan regional. Asumându-şi rolul, nu doar declarativ, ci şi faptic, al unei puteri revizioniste în „vecinătatea apropiată", Moscova a declanşat ofensiva diplomatică în vederea valorificării avantajului de moment şi a instalării polarităților rigide

în Europa, în încercarea de a diviza din nou continentul. Rusia a recunoscut independența celor două enclave separatiste din Georgia în care planifica să instaleze baze militare, a întreprins măsuri în vederea resuscitării planului Kozak, a continuat să alimenteze un discurs separatist în Crimeea şi a căutat să deraieze migrarea graduală a Azerbaidjanului spre Occident, în special în domeniul energiei.

Continuitatea radicalizată a Moscovei a avut ca efecte imediate creşterea popularității preşedintelui rus în interiorul țării, trecerea pe planul secund a agendei reformatoare, destabilizarea bursei de valori, exodul capitalului străin, deprecierea rublei şi reducerea, deşi nesemnificativă, a rezervei valutare, izolarea absolută (inclusiv cu aportul Chinei) în Consiliul de Securitate al ONU în dosarul georgian, suspendarea activității Consiliului NATO-Rusia şi a exercițiilor militare cu participarea țărilor membre, înghețarea procesului de aderare la OMC, suspendarea negocierilor pentru un nou tratat cu UE, retragerea din Congresul SUA a acordului cu privire la cooperarea în domeniul energiei nucleare cu Rusia.

Deşi extrem de dăunătoare şi nesustenabilă pentru Rusia pe termen mediu şi lung, continuitatea radicalizată se pare că va persista ca linie directoare a tandemului Medvedev-Putin în următoarele luni. Aşa cum arată primele evaluări, costurile continuității radicalizate sunt mari şi nu este exclus ca acestea să crească sub presiunea factorilor externi din afara controlului Kremlin-ului, cum ar fi adâncirea crizei financiare la nivel global la care Rusia nu este deloc imună şi scăderea prețurilor mondiale la petrol. Aceste evoluții cu impact direct asupra economiei ruse, coroborate cu distanțarea graduală a Occidentului față de Rusia şi sprijinul multilateral al UE/NATO/SUA pentru Georgia şi Ucraina, vor forța Moscova să-şi regândească politica externă în afara cadrului celor trei continuități.

Note

[1] Varianta redusă a articolului a fost publicată la secțiunea Externe cu titlul „Politica externă putiniană. Final de ciclu?" în *Revista 22*, nr.948, 2008.

[2] „Conferința de presă comună după summit-ul UE-Rusia", Mafra, Portugalia, 26 octombrie, 2007, transcript disponibil pe: http://www.kremlin.ru/appears/2007/10/26/2205_type63377type63380_149679.shtml

[3] Aspirațiile euro-atlantice ale Georgiei şi Ucrainei au fost recuoscute la summitul NATO de la Bucureşti. „Salutăm aspirațiile euro-atlantice ale Ucrainei şi Georgiei de apartenență la NATO. Am hotărât astăzi că aceste state vor deveni membre ale NATO." *Declarația Summitului NATO de la Bucureşti*, 2-4 aprilie 2008, disponibilă pe: http://www.summitbucharest.ro/ro/doc_201.html

[4] Vezi: Dmitrii Medvedev, „Speech at the Krasnoyarsk Economic Forum", February 15, 2008, accesibil pe: http://medvedev2008.ru/english_2008_02_15.htm

[5] „Conferința de presă comună Putin-Merkel", Novo-Ogariovo, Rusia, 8 martie, 2008, transcript disponibil pe: http://www.kremlin.ru/appears/2008/03/08/2237_type63377type63380_161952.shtml

[6] „Discursul preşedintelui rus la întâlnirea cu politicieni şi oameni de afaceri din Germania", Berlin, Germania, 5 iunie, 2008, disponibil pe: http://www.kremlin.ru/appears/2008/06/05/1923_type63374type63376type63377_202133.shtml

[7] „Concepția de politică externă a Federației Ruse", aprobată prin decretul prezidențial nr.1440 din 12 iulie 2008, disponibilă pe: http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.shtml

Ministrul rus de externe Serghei Lavrov, încadrat de omologul său luxemburghez Jan Asselborn (preşedinte în exerciţiu al Consiliului UE) şi Înaltul Reprezentant UE pentru Politica Externă şi de Securitate Comună, Javier Solana (2005)

Russia and the European Union find themselves engaged in a complex relationship that includes an explicit concern for their respective neighboring regions. The eastward expansion of the EU led to a growing, though still unequal, involvement in the frozen conflicts in the post-Soviet periphery. Russian policies in regions such as Abkhazia, South Ossetia or Transnistria run against EU „soft power" style. The recent war against Georgia is a relevant example of Moscow's attitude toward a region considered by the EU as important for its own security and stability. Unless Russia adopts a more moderate line and works in order to de-escalate such conflicts, the relationship between the two sides will tend to take the form of a „zero-sum game".

UE, Rusia şi conflictele „înghețate”: gestionarea vecinătății comune ca joc de sumă nulă?

ŞERBAN FILIP CIOCULESCU

Nu puțini sunt cei care afirmă că vocația Uniunii Europene este extinderea geografică, sporirea teritoriului şi a populației, în paralel cu răspândirea normelor şi valorilor europene către arii tot mai îndepărtate. La rândul său, Rusia este tentată de consolidarea controlului asupra vecinătății sale strategice şi chiar de posibila expansiune teritorială, după cum o dovedesc evenimentele recente din Osetia de Sud, Abhazia şi Transnistria. De obicei, imperiile au fost cele care s-au extins şi au cuprins vaste suprafețe terestre şi maritime, bazându-se pe cultul unui lider carismatic, pe geniul militar şi organizatoric, pe pretinsa "supremație" culturală sau pe o religie nouă şi militantă.

Istoria Relațiilor Internaționale demonstrează că extinderea unor structuri imperiale conduce la fenomenul de „suprapunere a vecinătăților" iar acest fapt generează conflicte între polii de putere regionali. Desigur, Uniunea Europeană nu are aproape nimic din structura unui imperiu, este mai degrabă o structură supranațională, democratică dar şi birocratică, bazată pe angajamentul extinderii teritoriale, fără a se indica nişte limite geografice clare, fapt ce dă speranțe, deocamdată iluzorii, şi unor țări din Africa de Nord şi Orientul Mijlociu, spre a nu le mai menționa pe cele din Estul Europei şi Balcani. Chiar dacă vor fi

acceptate doar statele ce îndeplinesc aşa-numitele „criterii de la Copenhaga" (democraţie, stat de drept, protejarea drepturilor omului, economie de piaţă funcţională) şi care îşi dovedesc voinţa de integrare, prezenţa UE se va difuza în zona de influenţă/interes a unor poli de putere regionali, care vor trebui să includă în calculele lor strategice această realitate şi să se acomodeze cu ea.

UE şi Rusia: două forme diferite de imperiu?

UE nu este încă, după cum se ştie, un actor unitar în planul politicii externe şi de securitate, dornic să se extindă urmând tradiţionalele calcule geopolitice ale marilor puteri (foame de teritorii, resurse, populaţie, dorinţă de glorie, *animus dominandi*) ci doar în virtutea proiectului iniţial de formare a unei mari familii de popoare unite prin cultură, democraţie, economie, justiţie şi securitate. Aşadar nu se poate vorbi de un imperiu centralizator, cu o capitală, provincii, colonii şi protectorate, ci de o uniune federativă de state, bazată pe principiul subsidiarităţii, pe împărţirea competenţelor între nivelul comunitar, cel interguvernamental şi cel naţional, pe o ordine de drept garantată atât de constituţiile statelor membre cât şi de sistemele judiciare naţionale şi de Curtea Europeană de Justiţie. Nu există un singur sistem politico-administrativ în toate statele membre, fiecare îşi păstrează specificul istoric, dar există liantul comun dat de valorile şi normele comune, de cadrul democratic şi liberal general. Identitatea europeană a apărut deja, dar se află în concurenţă cu identităţile naţionale şi regionale încă puternice.

Există un interes cert al UE şi al statelor membre pentru evoluţiile politice, economice şi de securitate din statele vecine. Cercetătorul Michael Emerson a sintetizat cu umor fin dorinţa UE şi a statelor membre de a gestiona vecinătăţile prin sintagma „*friendly Monroe Doctrine*", sugerând şi o posibilă tendinţă beningnă de cvasi-monopolizare a relaţiilor cu aceste state[1], cu diferenţa că europenii sunt gata să suplimenteze fondurile destinate vecinilor dornici să îmbrăţişeze modelul european şi eventualele sancţiuni se referă doar la pierderea unor avantaje economice şi marginalizare diplomatică, nicidecum la pedepse de

natură militară sau alte forme de constrângere violentă. Alți analiști identifică în tonul comunicatelor europene o asimetrie a raportării la țările vecine nemembre, prin folosirea repetată a termenului „responsabilitate", ce trimite cu gândul la perioada colonizării[2]. Expertul în studii de securitate Ole Waever a recurs la metafora imperiului spre a descris relația dintre centru (UE) și periferii (statele vecine), afirmând că „imperiul UE își impune domnia (*rule*) printr-o metodă radială a cercurilor concentrice, diferențiind zonele de ordine"[3].

Totuși, considerăm că politica „condiționalității", prin care UE determină statele ce caută o apropiere, să îndeplinească unele condiții politico-economice, nu trebuie văzută doar ca un gest de patronaj între parteneri de rang diferit, ci ca un dialog cultural și politic între actori pe care geografia și istoria i-au situat în apropiere. Controlul spațiului adiacent de către „nucleul" UE se referă în special la o strategie anti-risc, pe termen lung, menită să apere teritoriul european, populațiile și valorile comune, de elemente destabilizatoare precum regimurile nedemocratice, valurile de imigranți, crima organizată trans-frontalieră, terorismul, efectele propagate ale conflictelor etnice, religioase, politice ce destabilizează încă anumite regiuni etc[4].

Prin comparație cu UE, adepta unor metode „soft" de gestionare a relațiilor cu vecinii săi, Rusia oferă în general imaginea unui actor internațional dornic să își mențină sfera de influență inclusiv prin mijloace contondente, și chiar cu nerespectarea gravă a dreptului internațional. Recentele evenimente din Georgia au demonstrat din plin acest fapt, iar unii comentatori politici au interpretat acțiunea militară a Moscovei contra Georgiei și recunoașterea Abhaziei și a Osetiei de Sud ca fiind acte ostile la adresa Occidentului, știindu-se că Tbilisi are relații speciale cu SUA și unele țări ale UE[5].

Diferența majoră între UE și un imperiu tradițional (formă cu care Rusia are multe tangențe), dornic să invoce motive de securitate spre a își extinde/consolida teritoriul și sfera de interes, este aceea că prima nu acționează cu mijloace violent-coercitive, nu domină militar periferiile, ci doar propune unor parteneri mai slabi, în plan politic și economic, forme de cooperare reciproc-avantajoasă, neobligând însă nici un astfel de actor stato-național să accepte

parteneriatul. UE se impune de facto ca puterea economică şi administrativă dominantă în Europa[6], aşadar relaţia cu statele vecine este structural asimetrică din start. Faptul că nu promite statelor vecine că vor deveni membre în cazul în care se vor transforma în conformitate cu modelul european nu înseamnă că UE ar dori să le transforme într-o periferie exploatată, sursă de materii prime şi mână de lucru ieftină, ci indică faptul că politica de lărgire este dependentă de mulţi factori, nu în ultimul rând de voinţa electoratelor statelor membre, de imaginea publică a statelor candidate, dar şi de activităţile de lobby desfăşurate permanent în sediile marilor instituţii europene. UE îşi respectă vecinii şi doreşte să îi sprijine în procesul de reformă politică şi economică, plecând de la ideea că spaţiul politic, economic şi de securitate european este indivizibil iar provocările şi riscurile sunt comune[7].

În acelaşi timp, Rusia tinde să adopte o viziune de tip geopolitic-neorealist, în sensul cel mai pur al expresiei. Vecinii sunt trataţi prin prisma conceptului de „vecinătate imediată", cei care sunt obedienţi primesc privilegii şi protecţie, iar „rebelii" sunt marginalizaţi, ameninţaţi şi chiar „pedepsiţi", după cum a putut constata Georgia pe propria piele! Rusia dovedeşte din plin mentalitatea unui imperiu ameninţat cu destrămarea care îşi ţine laolaltă provinciile/ protectoratele prin coerciţie (*hard power*), în loc să aplice strategii de seducţie de tip *soft power*. Moscova nu doar că nu pune bariere celor care vor să se apropie în plan politic şi economic de ea, dar chiar încurajează acest lucru şi creează presiune atunci când întâlneşte opoziţie!

Prin contrast, UE tinde să pună o stavilă în calea integrării europene a vecinilor direcţi, cu excepţia celor din Balcani şi parţial a Turciei. Conceptul de „Europa-fortăreaţă"[8], adesea vehiculat inclusiv de oficiali europeni, evocă un spaţiu ce se deschide greu faţă de noi membri, leadershipul european dând dovadă de reticenţă şi respectând voinţa opiniei publice. Chiar acceptarea Turciei ca membru se loveşte de împotrivirea unei bune părţi din opinia publică occidentală, ceea ce pune leadershipul european în ipostaza de a tergiversa, pe fondul temerilor legate de trendul demografic turcesc, nivelul economic mediocru, radicalismul islamic şi poziţia geopolitică dificilă a acestui stat.

Extinderea Uniunii Europene cu zece noi membri în anul 2004 şi apoi cu încă doi în 2007, precum şi probabilitatea sporită de a încorpora treptat şi Turcia, Croaţia şi restul statelor din Balcanii de Vest, într-un viitor nu foarte îndepărtat, au adus în atenţia factorilor de decizie, de la Bruxelles şi din statele membre problematica gestionării relaţiilor cu vecinătatea directă a Europei comunitare. Prezentăm pe scurt cronologia acestei politici europene. În martie 2003, urmând o cerere a statelor membre făcută la Summit-ul de la Copenhaga din 2002, de a se redacta un set de iniţiative pentru relaţiile cu statele vecine nemembre, Comisia Europeană a dat publicităţii un plan ambiţios – *Politica Europeană a Vecinătăţilor* (*Wider Europe Neighbourhood: A New Framework For Relations with Our Eastern and Southern Neighbours*[9]) - privind raporturile politico-economice cu acele ţări ce vor avea frontieră cu UE din 2004. În luna iulie 2003, Comisia a publicat comunicatul *Paving the Way for a New Neighborhood Instrument*[10] prin care propune crearea unui singur instrument al vecinătăţii „spre a dezvolta o unică abordare a cooperării trans-frontaliere la graniţele externe ale Uniunii". Acest instrument va include atât obiective de politică externă cât şi de coeziune socială şi economică.

„Vecinii" UE sunt ţări precum Rusia, Ucraina, Moldova, Belarus, ţările sud-caucaziene şi statele din Mediterana de Sud şi Est, proiectul fiind conceput pentru o perioadă de 10 ani. Aceste ţări trebuie să formeze „un inel de state prietenoase" şi bine-guvernate (cf. Strategiei Europene de Securitate) iar cooperarea cu ele va fi o recompensă şi o încurajare, cu condiţia să treacă la reforme susţinute politice, economice şi instituţionale. Prin lansarea Politicii Europene a Vecinătăţilor se urmăreşte consolidarea zonei de stabilitate şi securitate pe flancurile Europei extinse (mai ales gestionarea mai eficientă a securităţii transfrontaliere), evitarea creării unei noi „cortine de fier" între cei integraţi şi cei rămaşi în afara acestui proces şi configurarea unei adeziuni comune la principiile şi valorile europene tradiţionale. Toate aceste state iau sau vor lua parte la programele comunitare şi la beneficiile pieţei unice europene, deşi nu au şanse reale de a fi admise ca membri ai UE în viitorul previzibil. În primul rând, PEV se adresează acelor state care nu au, pe termen scurt şi mediu, perspectiva de a se integra la rândul lor în structura europeană, deoarece nu îndeplinesc

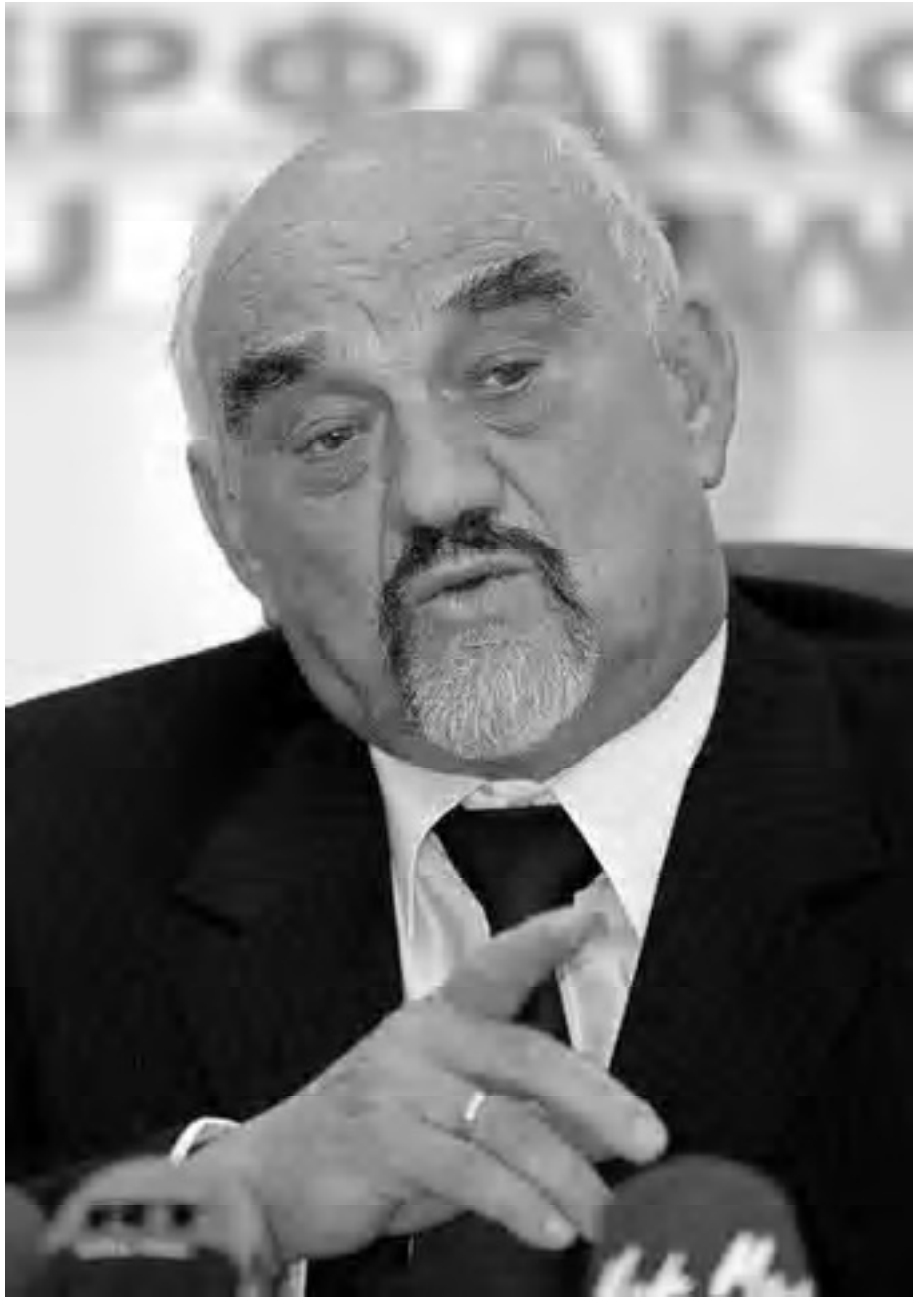

Liderul separatist transnistrean, Igor Smirnov

criteriile zise „de la Copenhaga", sau nu se află în zona geografică vizată de extindere, ori pur şi simplu nu doresc acest lucru. Bruxelles a realizat necesitatea de a oferi acestor ţări instrumente şi politici de parteneriat privilegiat, în domeniul economic, politic, cultural şi de securitate.

Ele vor participa la programe europene privind energia, transporturile, lupta cu traficul de persoane, imigraţia ilegală, combaterea terorismului si gestionarea crizelor regionale.

Iniţiativa de gestionare adecvată a relaţiilor cu vecinătatea directă a Uniunii se datorează conştientizării, la nivelul factorilor de decizie din statele membre şi din corpurile Uniunii, a provocărilor politice, economice şi de securitate generate de valurile succesive de extindere.

Strategia de securitate europeană, aprobată în decembrie 2003, menţiona necesitatea ca teritoriul Uniunii să fie înconjurat de „un inel de state prietenoase şi bine guvernate" la Est, direcţiile principale fiind spre zona estului european, Orientului Mijlociu-bazinului Mediteranei şi Caucazului de Sud[11]. Referirile vizau „*state failure*", crima organizată şi reaua guvernare, iar noile ameninţări pot veni de departe, pe fondul globalizării accelerate. Balcanii au fost stabilizaţi cu succes, prin cooperarea cu SUA, NATO şi Rusia, fapt ce a sporit credibilitatea politicii externe a UE ca actor regional cu vocaţie globală. Strategia de securitate a UE precizează explicit că nu este în interesul Europei unite să apară noi „linii de diviziune", fapt pentru care beneficiile cooperării politice şi economice trebuie extinse şi în direcţia acestor ţări.

Vecinătatea comună

Din punctul de vedere al UE, conceptul de *vecinătate* se referă la acele state aflate dincolo de linia frontierelor actuale sau viitoare ale Uniunii, dar care nu au, pe termen mediu şi lung, perspectiva integrării europene, din motive ce ţin deopotrivă de limitele dinamicii extinderii europene (binomul extindere/ aprofundare) şi de neîndeplinirea criteriilor de aderare, precum şi de diferenţele culturale şi geopolitice care le separă de Europa. De aceea, statele din Balcanii

de Vest (ex-iugoslave), la fel ca şi Turcia, nu sunt considerate ţări *vecine,* ci candidaţi (potenţiali) la aderare.

Cele trei state din Caucazul de Sud (Georgia, Armenia, Azerbaidjan), care au o importanţă economică şi strategică certă pentru Europa Occidentală, au fost incluse abia în luna mai 2004 de către Comisia Europeană într-un document strategic referitor la politica europeană a vecinătăţilor[12] . Venirea la putere a preşedintelui Shakashvili în Georgia a constituit un imbold major pentru UE, care are propriile interese în regiune, legate de petrolul şi gazele din bazinul Caspic. Mulţi analişti estimează că UE va trebui să investească mai mult în dezvoltarea zonei caucaziano-caspice, deoarece ajutoarele furnizate ţărilor respective prin programele TRACECA, TACIS şi INOGATE, între 1991 şi 2000, au depăşit doar cu puţin 1 miliard de euro, în contrast cu sumele mult mai substanţiale oferite ţărilor din Mediterana de Sud. Statele sud-caucaziene au, la rândul lor, interesul ca programele cu finanţare europeană să aibă succes, spre a valorifica coridoarele energetice Est-Vest.

Fie că le considerăm sau nu „imperii", UE şi Rusia sunt doi „coloşi" pe care realitatea geografică şi geopolitică i-a transformat în vecini direcţi. Fiecare are o strategie pentru vecinătăţile directe: Politica Europeană a Vecinătăţii respectiv doctrina „vecinătăţii apropiate". Aceste vecinătăţi „suprapuse" (*overlapping neighborhoods*) vor crea în continuare probleme pe termen lung deoarece Bruxelles şi Moscova îşi vor percepe adesea intenţiile ca fiind incompatibile. Dacă pentru Rusia menţinerea unor focare de conflict nerezolvate, gen Transnistria, pare benefică deoarece permite ţinerea Moldovei în sfera sa de influenţă, pentru UE aceste acţiuni sunt destabilizatoare, agresive, periculoase. Enclava Transnistria este un spaţiu neguvernabil, dominat de oligarhii şi de crima organizată, unde riscul de a vedea sporind volumul traficului de armament, persoane, narcotice este din ce în ce mai mare. În acest sens, se face adesea comparaţia cu Kaliningrad, teritoriu rusesc de tip exclavă unde pe fondul degradării nivelului de trai şi sporirii şomajului, crima organizată a paralizat viaţa economică.

Aşadar, dacă analizăm pe termen lung efectele conflictelor îngheţate asupra securităţii spaţiului Uniunii Europene, trebuie să luăm în calcul efectele directe,

tangibile cum ar fi cele produse de imigrația ilegală, crima organizată sau traficul de arme, cât şi pe cele culturale – problema conflictului de valori şi norme între Bruxelles şi Moscova fiind mai mult decât evidentă. Un conflict de tip „înghețat", devenit brusc „fierbinte", implică desigur riscuri de tip economic (întreruperea sau diminuarea fluxurilor de hidrocarburi), imigraționist (problema refugiaților de război) şi costuri militare (nevoia de a spori cheltuielile alocate apărării), putând simboliza pentru UE eşecul parțial al politicii de vecinătate, spirala ostilității față de statul sau statele care susțin din umbră sau deschis revendicările separatiştilor, politici militare mai rigide şi angajamente mai ferme în cadrul Alianței Nord-Atlantice şi al PESC-PESA, dar şi cursa înarmărilor în cazuri extreme.

Nu întâmplător, gestionarea vecinătății comune (țările din Regiunea Extinsă a Mării Negre care nu sunt membre ale UE: Ucraina, Moldova, Turcia, Georgia, Azerbaidjan, Armenia) ridică multe semne de întrebare, iar existența unor țeluri incompatibile între Rusia şi UE poate transforma această interacțiune necesară într-un „joc de sumă nulă", în care ce câştigă una dintre părți pierde automat cealaltă.

Deşi în relațiile internaționale nu există cauzalitate rigidă şi predeterminare mecanică, precum în ştiințele naturale, totuşi percepția acțiunilor ostile şi chiar a rivalității de tip geopolitic şi cultural poate genera o răcire şi mai accentuată a relațiilor dintre UE şi Rusia. În august 2008, după războiul ruso-georgian, o parte dintre statele UE au dorit să impună sancțiuni economice şi politice Moscovei (Polonia şi țările baltice, în special) şi doar lipsa de consens a împiedicat acest lucru. La summitul din 1 septembrie 2008, statele membre au decis să amâne negocierile privind parteneriatul UE-Rusia (vechiul acord bilateral a expirat deja) până la retragerea completă a forțelor ruseşti din Georgia şi au numit un reprezentant special pentru criza din Georgia. Deşi Rusia, prin vocea ambasadorului de pe lângă UE, Vladimir Chizhov, a declarat că nu se pune problema unui nou „război rece" între Est şi Vest şi că nu există incompatibilitate între ideologiile Rusiei şi ale Uniunii[13], numeroşi comentatori au dat exact interpretarea opusă, sugerând că gestiunea vecinătăților comune va deveni din ce în ce mai competitivă şi conflictuală[14].

Istoria relațiilor internaționale din secolele XIX şi XX oferă destule exemple de entități „imperiale", care au ajuns la starea de conflict latent şi apoi deschis din pricina existenței unor vecinătăți comune pentru care au avut proiecte şi viziuni ireconciliabile. E suficient să ne amintim de rivalitatea dintre Rusia şi Austro-Ungaria, la începutul secolului XX, pentru controlul zonei Balcanilor şi de escaladarea tensiunilor de-a lungul unor crize succesive, voluntare sau accidentale. Deşi Rusia şi UE sunt diferite de cele două imperii de acum un secol, cursul actual al relațiilor dintre ele depinde în bună măsură nu doar de aspectul energiei, domeniu în care Europa unită „depinde" în bună măsură de Moscova, ci şi de raportarea la vecinătățile importante.

Se remarcă din cele spuse până acum că inițiativa europeană de gestionare a relațiilor cu vecinătatea se focalizează pe trei axe geostrategice distincte: Mediterana – Orientul Mijlociu, Europa de Est şi Sudul Caucazului-Caspica. Sunt regiuni de cert interes economic pentru europeni, prin prisma accesului la piețele de desfacere şi la resursele energetice, dar şi de preocupare politică din cauza potențialului de destabilizare generat de riscurile neconvenționale (migrație ilegală, crimă organizată, trafic de materiale şi substanțe periculoase, terorism). UE are ambiția considerabilă de a aduce aceste state la un numitor comun, apropiat de propriile valori şi principii (democrație, stat de drept, toleranță față de minorități). Europenii au un interes major şi de a contribui la soluționarea conflictelor înghețate din zona Mării Negre-Caucazului, prin negociere în format multilateral din care UE nu trebuie să lipsească , dacă doreşte să aibă un cuvânt de spus în viitorul regiunii. Pe de altă parte, Rusia are propriile interese privind aceste vecinătăți, în sensul consolidării sferei de influență pe care în epoca de declin economic din timpul mandatului lui Boris Elțîn a fost la un pas de a o vedea diminuată. Creşterea economică durabilă de după 2001, vânzarea masivă de hidrocarburi, finalizarea războiului din Cecenia au produs o revitalizare a elanurilor geopolitice ruseşti, iar controlul vecinătăților a devenit o prioritate.

Conflictele înghețate

Tematica aşa-numitelor „conflicte înghețate" din Zona Extinsă a Mării Negre şi Caucazului este, desigur, una deosebit de prezentă atât în relatările mass media cât şi în discursurile politicienilor şi în preocupările societății civile din România şi în general din statele membre ale UE.

Dincolo de caracterul oarecum confuz, imprecis al acestor conflicte înghețate, însăşi denumirea lor fiind controversată, menționarea celor patru mari conflicte înghețate. (Transnistria, Osetia de Sud, Abhazia, Nagorno Karabah) a devenit aproape o obligație în toate documentele strategice, de securitate şi politică externă din România, dar desigur şi în cele ale UE şi NATO. Toate aceste documente afirmă mai mult sau mai puțin explicit că prezența acestor conflicte în vecinătatea strategică a UE, NATO şi României constituie o amenințare la adresa securității naționale, europene şi euroatlantice. Se mai arată de regulă şi faptul că Regiunea Extinsă a Mării Negre este zona cea mai „bogată" din Europa în conflicte separatiste şi tensiuni etnice (Strategia de securitate națională a României, 2006), dar se evidențiază şi sprijinul pe care unele state îl acordă mişcărilor separatiste, inclusiv prin staționarea abuzivă a unor forțe străine pe teritoriile respective.

Un „conflict înghețat" este definit de majoritatea literaturii specializate ca fiind o situație conflictuală acută, dar fără recurs la violență armată pe scară largă, din pricina epuizării reciproce a combatanților în faza anterioară de conflict militar şi/ sau a descurajării exercitate de prezența unei puteri regionale sau a unei mari puteri din afara sistemului[15] . Părțile se percep ca fiind în continuare în situația de a avea scopuri incompatibile şi miza este de tip „joc cu sumă nulă", aşadar principala preocupare a fiecăreia este de a acumula putere (atât prin consolidare economică şi politică internă, prin înarmare cât şi prin eventuale alianțe cu alte state) şi de a îşi ameliora poziția relativă față de adversari. Rezolvarea finală a conflictului este amânată voluntar, în aşteptarea unei conjuncturi favorabile când adversarul va fi convins sau constrâns să cedeze.

Desigur, relațiile internaționale sunt un fenomen complex, non-linear şi comportamentul normal al statelor este alcătuit din doze variabile de cooperare

şi conflict, dar şi neimplicare, neutralitate. Privite dintr-o perspectivă realistă şi neorealistă, stările de conflict îngheţat reprezintă un moment firesc într-o ţesătură formată din unităţi suverane, rivale, temătoare, plasate într-un mediu anarhic, unde fiecare se bazează mai mult pe sine (*self help*) şi ocazional pe aliaţi spre a supravieţui. Din acest unghi, competiţia pentru resurse şi teritorii între state apare ca fiind absolut normală şi greu de ocolit, soluţiile temporare fiind echilibrul de putere şi descurajarea[16] . Faptul că stările conflictuale ajung să „îngheţe" este şi el considerat firesc, mai ales în condiţiile parităţii de putere sau al intervenţiei unor actori externi. Apariţia unor cvasi-state separatiste, nerecunoscute de nimeni dar sprijinite totuşi de unele state, se explică mai ales prin grila de interpretare a sociologiei istorice a statului şi a naţiunii, fiind destul de numeroase cazurile istorice de favorizare a desprinderii unor teritorii din cadrul unor state, de către alte state, din motive geopolitice.

Dintr-un punct de vedere liberal-instituţionalist, aceste conflicte reprezintă o deviere de la norma corectă de comportament inter-statal, şi anume securitatea prin cooperare. Prezenţa lor împiedică evoluţia mediului de securitate către forme „îmblânzite" ale anarhiei sistemice, către regimuri internaţionale de securitate şi ulterior către comunităţi de securitate. În mod obişnuit, atât experţii în securitate cât şi politicienii, mass-media descriu conflictele îngheţate ca fiind focare de instabilitate, pete negre, zone de turbulenţă. Automat asemenea catalogări pleacă de la premiza că mediul internaţional de securitate ar trebui să fie stabil, linear, previzibil, ceea ce constituie mai mult o formă de *wishful thinking* decât de realitate demonstrabilă. Iar faptul că avem timp să ne preocupăm de istoricul şi evoluţia acestor conflicte care ameninţă de regulă indirect, prin „ricoşeu", securitatea naţională a statelor neafectate direct de ele, se datorează mai ales mediului actual de securitate, caracterizat prin declinul probabilităţii războaielor dintre marile puteri şi mutarea războiului în zona conflictelor interne şi al statelor zise „periferice".

Studiile de securitate ale autorilor români, la fel ca şi cele aparţinând experţilor statelor NATO şi UE, utilizează o abordare regională a acestor conflicte, exemplificată prin afirmaţia recurentă conform căreia persistenţaconflictelor îngheţate împiedică normalizarea mediului de securitate

din REMN şi încetineşte apariţia unei identităţi regionale. Totuşi, dacă ne aplecăm asupra situaţiei din perspectiva statelor angrenate în conflictele respective, vom observa că acestea nu se percep ca aparţinând unei regiuni, ci ca entităţi cu destine separate, bazate pe tradiţii culturale şi istorice distincte. Aşadar, solicitările implicite ale Occidentului ca aceste ţări să se comporte ca o regiune şi să caute soluţii regionale pentru aceste conflicte rămân la nivel declarativ. Ineficienţa OSCE în a găsi soluţii regionale este proverbială, dar şi UE cu a sa Politică Europeană a Vecinătăţii are o pârghie de acţiune mult mai puţin eficientă decât în cazul ţărilor cărora li se oferă perspectiva clară a aderării la Uniune, caz în care principiul condiţionalităţii poate favoriza identităţi regionale (cazul Balcanilor de Vest).

În zona Mării Negre sunt foarte cunoscute şi mediatizate conflictele din Transnistria, Osetia de Sud, Abhazia sau Nagorno Karabah, toate acestea având elemente structurale comune, dar şi unele diferenţe semnificative.

• Sunt consecinţa directă a politicilor faţă de naţionalităţi aplicate de fosta URSS, expertă în decupaje etno-teritoriale arbitrare, menite să învrăjbească popoarele.

• Suportă efectul politicilor de intervenţie directă a Rusiei., actor dornic să îşi menţină vechea sferă de influenţă şi să slăbească noile state prin valorificarea vulnerabilităţilor interne.

• Conflictele etnice pot fi văzute ca „naturale" în sensul că statele caucaziene sunt multietnice, aşadar predispuse la conflicte, dar la fel de adevărat este faptul că Rusia le-a favorizat şi le-a înteţit.

• Entităţi separatiste mai mici şi mai slabe au reuşit să triumfe în războaiele de la începutul anilor 90, cu sprijin rusesc, şi luptă constant pentru recunoaşterea statalităţii lor.

• Conform dreptului internaţional, aceste entităţi nu există, cu toate că unele ţările le pot acorda unilateral recunoaştere

• Actuala „graniţă" ce separă entităţile separatiste şi statele din care s-au desprins reflectă în special linia de front existentă în momentul armistiţiului dintre părţile beligerante[17]

• Entităţile separatiste nu ar putea supravieţui din punct de vedere

economic fără ajutorul Rusiei, iar în cazul Nagorno Karabah, fără cel al Armeniei, care la rândul său este ajutată de Rusia.

Ca elemente de deosebire, se poate demonstra că nu toate minoritățile etnice au o conştiinţă naţională la fel de puternică şi o dorinţă de autonomie autentică, unele fiind manipulate puternic din exterior. În plus, conflictul din Karabah a fost inițial unul etnic, intern al Azerbaidjanului, dar a evoluat către o rivalitate acută între două state, Armenia şi Azerbaidjan, față de primul Rusia jucând un rol de susținător, iar în relația cu ambele simultan, de mediator[18] !

Aşadar, o tipologie a acestor conflicte înghețate ar trebui să distingă între situațiile unde conflictul etnic a existat independent de implicarea Rusiei, iar minoritățile au afişat constant dorința de secesiune, şi situațiile unde Rusia a intervenit prin „inginerie" geopolitică şi a „fabricat" minorități cu idealuri separatiste. A nu se uita că osetinii şi o mare parte a transnistrienilor rusofoni ar dori unirea cu Rusia, pe când armenii din Karabah vor, în majoritate, unirea cu Armenia, iar abhazii vor un stat de sine stătător.

„Precedentul" Kosovo

Kosovo a fost deja recunoscut de mai multe state, iar Abhazia şi Osetia de Sud ar putea urma aceeaşi cale, deşi cu mult mai multe dificultăți. Recunoaşterea de către Rusia, Nicaragua şi, în viitor, posibil şi de alte state a Osetiei de Sud şi Abhaziei nu poate să nu aibă efecte şi asupra politicii externe a României. Cu toate acestea, trebuie făcută diferența între cele două cazuri de mai sus. În Kosovo, NATO a acționat după 1999 ca un *honest broker*, încercând să medieze o soluție între părți, să prevină secesiunea şi reluarea conflictelor etnice violente. În cele din urmă, confruntat cu graba albanezilor de a avea un stat independent, Occidentul a trebuit să accepte ideea, deşi o bună parte dintre țările din UE şi NATO nu au acceptat emergența noului stat. România aparține şi ea acestei categorii, alături de Grecia, Spania, Cipru etc.

În Abhazia şi Osetia de Sud, Rusia nu a fost deloc un asemenea arbitru imparțial, din contră, a favorizat secesiunea, a trimis personal civil şi militar rus

spre a ocupa funcţii în aparatul de conducere al entităţilor separatiste, a tratat agresiv Georgia şi Moldova şi, de asemenea, a oferit cetăţenia sa multor abhazi şi osetini, pregătind astfel o eventuală unire cu Rusia. Prin urmare, deşi din punct de vedere juridic există asemănări, ele nu se regăsesc în plan geopolitic şi instituţional.

În mod cert, Kosovo a servit ca precedent pentru Abhazia şi Osetia de Sud, după cum ar putea servi ca precedent şi pentru Crimeea, dacă Rusia va decide cândva că acest teritoriu i se cuvine. Aşadar, după proclamarea Kosovo s-au intensificat percepţiile ostile ale separatiştilor faţă de ţările de proveniență, Rusia a devenit mult mai asertivă în relaţiile cu aceştia, stabilind relaţii administrative cu Osetia de Sud şi Abhazia încă dinainte ca Georgia să pornească acel atac necugetat. Dar Kosovo nu constituie în sine explicaţia pentru evoluţiile din Abhazia şi Osetia de Sud, deoarece nu există evoluţii deterministe, liniare, fataliste în relaţiile internaţionale. Decizia Rusiei de a le recunoaşte nu era una inevitabilă, ci doar destul de probabilă. Se ştie că au existat destule voci critice în Rusia care să se opună acestei recunoaşteri şi care au negat analogia forţată cu Kosovo. Nume cu greutate precum Garri Kasparov, Boris Nemţov, Vladimir Milov, Maxim Reznik sau Lev Ponomarev au semnat o declaraţie în *Yezhednevny zhurnal* în care au condamnat „iresponsabilitatea" guvernanţilor de la Moscova[19] .

Conflictele din Abhazia, Osetia de Sud, tensiunile din Crimeea şi chiar cele din Caucazul de Nord pot influenţa evoluţiile mediului regional de securitate şi pot crea externalităţi negative asupra politicii de securitate naţională a României. În opinia factorilor de decizie de la Bucureşti, rolul UE va trebui să crească semnificativ în gestionarea acestor conflicte, fapt ce sporeşte probabilitatea înrăutăţirii relaţiilor cu Rusia.

În cazul în care lucrurile vor evolua în sens pozitiv, adică Abhazia şi Osetia de Sud nu vor fi recunoscute de alte state sau Rusia va „da înapoi", iar conflictele din Transnistria şi Nagorno Karabah nu vor fi „soluţionate" prin forţă militară, ci decise prin negocieri multilaterale, UE şi NATO îşi vor putea afirma plenar rolul de *honest-broker* ca mediator şi ofertant de soluţii, iar profilul lor regional se va contura mult mai pregnant. UE constituie un pol de prosperitate şi o comunitate de valori, aşadar un model atractiv pentru toate ţările din REMN.

Aşa cum Serbia a decis să nu folosească forţa armată spre a recupera Kosovo, fapt ce i-ar fi eliminat practic şansele de integrare europeană, este posibil ca şi Georgia şi Moldova să facă un calcul similar. Însă cu condiţia ca ele să se simtă acceptate şi ajutate de UE pe calea certă a integrării. Caz în care şi „conflictele îngheţate" vor putea fi negociate de către UE prin prisma intereselor sale de securitate regională. Invers, dacă violenţa de tip militar se va intensifica iar UE se va retrage din nou la Vest de Marea Neagră, aceste state mici vor rămâne în stare de marginalizare, neintegrate, neajutate, balansând fără voia lor în sfera de influenţă a unor alţi poli de putere.

Rusia a privit ambivalent provocarea Kosovo: pe de o parte a fost clar împotriva recunoaşterii independenţei fostei provincii sârbe, invocând turbulenţa produsă la nivelul ordinii teritoriale existente, pe de altă parte s-a folosit în mod voluntar de acest „precedent" spre a încuraja independenţa Osetiei de Sud şi a Abhaziei, cu toate că există riscul ca şi unele regiuni cu potenţial secesionist din Federaţia Rusă să solicite exact acelaşi lucru. Acest standard dublu a produs o slăbiciune a acţiunii externe a Rusiei, diminuându-i credibilitatea.

La rândul său, UE nu a avut o poziţie unitară, unele state recunoscând Kosovo, altele abţinându-se, însă chiar şi cele care au acceptat noul stat au spus

Comisarul european pentru Relaţii Externe şi Politica Europeană de Vecinătate, Benita Ferrero-Waldner

clar că nu doresc să se creeze un precedent de secesiune unilaterală care să încalce procedurile dreptului internațional privind secesiunea.

Concluzii

Nici UE, nici Rusia nu sunt imperii în sensul clasic al termenului: din contră, e vorba de doi actori politici foarte diferiți. UE pare mai degrabă o confederație de state, cu o politică externă necoerentă şi cu o autonomie crescută a „periferiilor" față de centru, pe când Rusia (în ciuda faptului că este o federație) se prezintă ca un stat centralizat, unde echipa Putin-Medvedev domină autoritar scena politică, militară şi economică, iar periferiile au pierdut grosul autonomiei decizionale. UE are un potențial de extindere semnificativ, fiind un „magnet" pentru mulți vecini, pe când Rusia este atractivă în vederea integrării doar pentru pseudo-state minuscule, sărace şi instabile, gen Osetia de Sud şi Transnistria, iar multe republici componente nu părăsesc federația mai mult din teamă şi neputință decât din voință liber-consimțită. Odată cu ieşirea Georgiei din CSI, şi alte state ar putea fi tentate să o imite. De altfel, țările CSI au refuzat să recunoască Abhazia şi Osetia de Sud ca state independente, deşi Rusia le-a sugerat să o facă, fapt ce dovedeşte limitele intrinseci ale puterii „imperiului" rus.

Pe de altă parte, reticența UE de a dezvolta o strategie regională pentru zona Mării Negre poate fi explicate prin: focalizarea pe Balcani şi pe Mediterana de Sud, Orientul Mijlociu, dorința de a nu antagoniza Rusia, insuficiența resurselor disponibile în condițiile în care costurile primirii noilor membri sunt sporite, divergențele dintre statele membre în privința priorităților de politică externă. În anii 90 ai secolului trecut, s-a remarcat destul de clar că interesul pe care UE îl acorda anumitor regiuni era mai mare decât acel acordat altora: astfel încât zona Mediteraneană, Balcanii, zona Baltică, dar şi Rusia şi Ucraina au fost mult mai importante pentru UE şi statele membre decât Caucazul de Sud, probabil pe considerentul că riscurile şi amenințările transfrontaliere din regiunile mai îndepărtate erau mai puțin presante pentru europeni decât cele emanând din vecinătatea geografică directă.

Deşi fragilitatea construcţiei statale, existenţa unor comunităţi etnice separatiste, corupţia, administraţia defectuoasă, barierele în calea investiţiilor străine constituiau elemente negative cu impact regional, UE a preferat să îşi focalizeze eforturile şi resursele către zonele menţionate, suferind şi ele de aceleaşi hibe. Cele trei state sud-caucaziene – Armenia, Azerbaidjan, Georgia – beneficiază de o poziţie strategică valoroasă, deoarece conectează teritoriul UE (via Marea Neagră) cu Asia Centrală şi Orientul Mijlociu Extins. Unii analişti pun accentul doar pe Balcani şi Orientul Mijlociu Extins, ca zone predilecte pentru aplicarea strategiei europene a vecinătăţii, ignorând însă flancul estic şi sud-estic, mai ales spaţiul Mării Negre[20]. În ciuda publicării în anul 2007 a documentului Comisiei Europene „O sinergie pentru Marea Neagră"[21], UE nu are încă o strategie coerentă şi unitară pentru regiunea Caspica-Marea Neagră, cu prelungire spre Asia Centrală, probabil deoarece dirijează grosul resurselor spre lărgire (Balcanii de Vest, eventual şi Turcia), şi spre îndeplinirea obiectivelor Agendei Lisabona de creştere economică, dar şi spre a evita antagonismul deschis cu Rusia. State ca România şi Bulgaria, sprijinite de Polonia şi Germania, au făcut şi fac lobby din interior pentru crearea unei dimensiuni a Mării Negre în interiorul Politicii Externe şi de Securitate Comună a UE. Este evident că nu poate exista o „dimensiune Marea Neagră" fără implicarea cel puţin a unui stat membru puternic al UE care să aibă un interes aparte în această zonă şi să tindă să obţină un rol regional aparte. Este adesea menţionat exemplul Finlandei, stat care a deţinut preşedinţia UE în a doua parte a anului 1999 şi s-a străduit să realizeze o „dimensiune nordică", beneficiind şi de sprijinul Suediei şi Danemarcei[22].

Referitor la relaţia UE cu Rusia, aceasta este una destul de ambiguă, în ciuda progreselor realizate de-a lungul ultimelor reuniuni bilaterale. Cooperarea în domeniul celor patru „spaţii comune" (comerţ liber, libertate politică, ordine şi siguranţă internă, securitate externă, ştiinţă, cultură) rămâne discutabilă, deşi la summitul Rusia-UE din mai 2005 a fost agreat un *road map* pentru acestea. Rusia şi UE au ajuns în stare de blocaj privind negocierea unui nou parteneriat politic bilateral, după ce cel vechi a expirat de mai bine de un an. În plus, Polonia şi statele baltice nou integrate în Uniune păstrează o atitudine destul de

refractară sau chiar ostilă față de interesele Moscovei, accentuată pe fondul nesemnării de către Moscova a tratatului de delimitare a frontierei cu Lituania şi Estonia şi a semnării de către Rusia şi Germania a unui acord privind transportul gazelor naturale către Europa Occidentală, pe sub Marea Baltică, aşadar evitând ruta terestră ce s-ar fi aflat sub controlul acestor state răsăritene ale UE. Federația Rusă a acceptat cu greu extinderea prevederilor Acordului de Parteneriat şi Cooperare la statele baltice încorporate recent în UE, smulgând europenilor promisiuni pentru aderarea la Organizația Mondială a Comerțului, dar în acelaşi timp Moscova caută constant să încetinească eforturile Europei unite de a dobândi acces la piețele, resursele energetice şi coridoarele de transport al hidrocarburilor dintre Asia Centrală, Caucazul de Sud şi vestul Europei. Fără urmă de dubiu, Moscova nu are deocamdată un interes clar de a permite Bruxelles-ului să scape de dependența energetică structurală față de petrolul şi gazele ruseşti, caspice sau central-asiatice.

Însă după incidentul violent al războiului Rusiei cu Georgia din luna august, urmat de recunoaşterea unilaterală a două entități secesioniste de către Moscova, credem că UE va tolera tot mai greu imixtiunile Rusiei în vecinătatea comună (zona extinsă a Mării Negre), pe care le interpretează acum ca fiind tentative de destabilizare a spațiului comun european de securitate şi prosperitate. UE priveşte cu oroare izbucnirile naționaliste din Abhazia, Osetia de Sud, Transnistria, cursa înarmărilor în regiune, restricționarea accesului la energie, politica de putere a Rusiei şi fragmentarea teritorială. Iar Rusia în mod inevitabil va tinde să fie prezentată insistent drept factorul principal al destabilizării regionale pe flancul estic al Uniunii!

Dacă Rusia nu va efectua „paşi înapoi" spre a dezescalada criza de încredere apărută în relația cu europenii, sunt şanse tot mai mari ca strategiile de gestionare a vecinătăților de către cei doi mari actori internaționali să capete un aspect şi mai clar de joc cu sumă nulă, fapt ce va spori riscurile destabilizării regionale şi va crea o nouă „cortină de fier" între țărmul vestic şi cel estic al Mării Negre.

Note bibliografice

[1] Michael Emerson, „The Wider Europe as the European Union's Friendly Monroe Doctrine," *CEPS Policy Brief*, no. 27 (Brussels: CEPS, 2002).

[2] Ulla Holm, „EU s Neighborhood Policy", *DIID Working Paper,* No. 2005/22, www.diis.dk.

[3] Ole Waever, „Imperial Metaphors Emerging European Analogies to Pre-Nation State Imperial Systems", in Ola Tunander, Pavel Baev, Ingrid Einagel (ed.), *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity*, Oslo and London, PRIO and Sage Publications, 1997.

[4] Vezi *Strategia Europeană de Securitate. O Europă mai sigură într-o lume mai bună*, Bruxelles, 12 decembrie 2003, http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/78367.pdf.

[5] V. Socor, „Russia's War on Georgia Is Aimed Against the West", August 13, 2008, http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2373310.

[6] Mark Leonard, „Europe's way will become the world's way", 3 October 2005, www.cer.org.uk.

[7] Comisarul european pentru Afaceri Externe Benita Ferrero Waldner pe 22 aprilie 2005 afirma: „Vecinii noştri nu sunt doar cetăţeni ai statelor terţe, ci ne sunt parteneri apropiaţi şi prieteni. Împărtăşim interese practice, idealuri şi aspiraţii şi ne confruntăm cu provocări comune la adresa securităţii noastre….dorim să cooperăm mai intens în promovarea priorităţilor noastre de politică externă…în abordarea riscurilor comune de securitate, precum lupta antiteroristă", http://europa.eu.int/comm/external relations/news/Ferrero/2004/sp04 529.htm.20 -07-2005.

[8] External Relations Commissioner Chris Patten on EU Enlargement, April 2004, http://www.delchn.cec.eu.int/en/whatsnew/pren300404c.htm.

[9] „Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours", COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL AND THE EUROPEAN PARLIAMENT, http://europa.eu.int/comm/external_relations/we/doc/com03_104_en.pdf.

[10] Commission of the European Communities, *Paving the Way for a New Neighborhood Instrument*, COM (2003) 393 final, Brussels, 1.07.2003.

[11] Vezi *Strategia Europeană de Securitate. O Europă mai sigură într-o lume mai bună*, Bruxelles, 12 decembrie 2003, http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/78367.pdf.

[12] Amintim că pe 7 iulie 2003, UE a numit şi un Reprezentant Special pentru Caucazul de Sud care se implică alături de trimişii ONU şi OSCE în rezolvarea conflictelor şi crizelor regionale, va încuraja parteneriatele de cooperare regională şi eventual

va contribui la conturarea unei strategii europene pentru zona respectivă.

[13] Valentina Pop, „Polish and US officials rebuke «mistaken» Georgia and «illegal» Russia”, **www.euobserver.com**, 01.09.2008.

[14] „Is This a New Cold War?”, August 27, 2008, www.rferl.org.

[15] Vezi de pildă, Vladimir Socor, „The Frozen Conflicts : a Challenge to Euro-Atlantic Interests”, 2004, a report prepared by the German Marshall Fund, www.jamestown.org/images/doc/KonstRon.doc.

[16] Şerban F. Cioculescu, *Introducere în Teoria Relaţiilor Internaţionale*, Ed. Militară, Bucureşti, 2007, p. 35.

[17] Există o conexiune logică şi etimologică între noţiunile de “front” şi “frontieră” – vezi Michel Foucher, *Fronts et frontiéres. Un tour du monde géopolitique,* Fayard, Paris, 1994 – mai ales capitolul „L’invention des frontiéres”.

[18] „Report on the Frozen Conflicts Workshop, Queen’s Centre for International Relations”, Friday 20 April 2007, Room 411, *Policy Studies Building*, Queen’s University**,** http://www.queensu.ca/cir/files/Frozen%20Conflict%20 Workshop %20Report.pdf

[19] Jonas Bernstein, *Opposition Leaders Warn That Russia Faces International Isolation*, September 3, 2008, http://www.jamestown.org/edm/article. php?article_id=2373339.

[20] Bjorn Moller, „The EU as a security actor. Security by being and security by doing”, DIIS REPORT 2005:12, www.diis.dk., November 2005.

[21] „Black Sea Synergy. A New Regional Cooperation Initiative”, Commission of the European Communities, 11.04.2007, Brussels, COM 2007, 160 final, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com07_160_en.pdf.

[22] Marius Vahl, „The EU and Black Sea Regional Cooperation: Some Challenges for BSEC”, Aprilie 2005, www.ceps.be.

The recent aggresiveness displayed by Russia in its international behavior should not obscure the fact that the military capabilities remain underdeveloped and, to a large extent, out-of-date. The same is true with regard to the Russian military thought and strategic doctrine, heavily influenced by the Cold War rivalry between the Soviet Union and the West.

Prizonierii trecutului sau despre neputinţele militare ale Rusiei

ANDREI MIROIU

În momentul în care mi s-a solicitat o contribuţie legată de puterea militară prezentă a Rusiei, am încercat pentru o vreme să evaluez noile dezvoltări, în special cele legate de achiziţiile militare, dar şi de manevrele pe care forţele armate ale Moscovei le-au întreprins în ultima perioadă. Mi-am exprimat în mai multe rânduri, în anii din urmă, opinia legată de puterea militară rusă, alăturându-mă acelor analişti care nu sunt deloc îngrijoraţi de dezvoltările recente şi care menţin ideea după care Rusia nu este o putere militară de temut, cel puţin nu pentru echilibrul mondial de putere, iar în cazul particular al României, nici măcar pentru cel regional. Subscriu la această idee şi după războiul ruso-georgian din august 2008 şi după recentele manevre militare aparent spectaculoase, întreprinse de aviaţia strategică şi de flota rusească. Cred însă că această opţiune necesită o explicaţie suplimentară, mai ales având în vedere valul de opinii senzaţionaliste de tipul „Russia is back" care a cuprins media românească, şi nu numai, în timpul şi în urma unui minuscul război de weekend.

A. *De ce războiul cu Georgia nu contează în ecuaţia generală a puterii*

Mă surprinde adesea capacitatea neprofesioniştilor de a face din ţânţar armăsar şi de a susţine public idei care nu atestă decât incompetenţa lor. Să ne

808

uităm de aproape la evenimentele din 7-12 august 2008. În urma unui bombardament georgian urmat de începutul unei ofensive terestre în Osetia de Sud, trupele Districtului Militar al Caucazului de Nord au intervenit, în conjuncție cu Flota Mării Negre, respingând forțele georgiene şi creând spații de securitate la sudul republicilor separatiste Abhazia şi Oseția de Sud. Să privim pentru câteva clipe balanța militară: Districtul Militar al Caucazului de Nord cuprinde Armata 58, călită de nouă ani de lupte în Cecenia, care a folosit în lupte mai multe batalioane aparținând Diviziei 19 Infanterie Motorizată dislocată la Vladikavkaz, precum Regimentul independent 135 Infanterie Motorizată; acestora li s-a alăturat în Abhazia Brigada 131 Infanterie Moto. Experiența în regiune a fost suplimentată de prezența în teatrul de operațiuni a două batalioane cu totul speciale care țin direct de serviciul de informații militare rus, GRU, anume „Zapad" şi „Vostok" care au marea calitate de a fi alcătuite din foşti insurgenți ceceni, trecuți de partea Kremlinului pe parcursul celui de-al doilea război cecen. Generalului-colonel Serghei Makarov, comandantul districtului, veteran al războaielor cecene, i se subordonează şi Armata a 4-a a Aerului, cu 5 regimente de bombardiere şi 3 de aviație de vânătoare. Cea mai interesantă prezență în zonă este cea a unităților-şoc ruseşti, reprezentate de Diviziile 76 şi 98 Aeropurtate. Divizia a 76-a este în organica Districtului Militar Leningrad (interesant nume, nu?) iar a 98-a aparține Districtului Militar Moscova. Prezența lor în lupte poate fi doar parțial justificată prin participarea la exercițiul militar „Frontiera Caucazului 2008", desfăşurat în prima parte a lui iulie de forțele generalului Makarov; mai degrabă, implicarea lor în lupte pare a dovedi faptul că Rusia era prevenită de atacul georgian. În fapt, gradul de coordonare al întregii campanii pare a dovedi că Rusia ştia la ce să se aştepte. Rapiditatea victoriei ruse poate fi într-adevăr atribuită pregătirii şi informațiilor excelente. Pe de altă parte, aşa cum va fi mult mai relevant pentru următoarele secțiuni ale articolului meu, campania din 2008 s-a încadrat parcă prea bine în genul de manevre militare pentru care forțele Moscovei se pregătesc de mai bine de şase decenii: o forță convențională invadează un teritoriu vital, fiind imediat contracarată de o ofensivă terestră şi aeriană majoră, cu un accent fundamental pe bombardamente de artilerie şi de aviație, precum şi pe forțele mecanizate şi

de tancuri. În august 2008 am avut parte de două-trei zile de operațiuni militare în genul celui de-al doilea război mondial, exact genul de contingență pregătită de militarii ruşi din 1945 încoace. Victoria copleşitoare a ruşilor se justifică nu doar prin pregătire, dar şi prin precaritatea forțelor georgiene – patru aşa-zise brigăzi de infanterie şi forțe aeriene de vreo douăzeci de avioane care au preferat să rămână la sol, decizie foarte înțeleaptă de altminteri (Georgia nu posedă nici măcar un singur avion de vânătoare). Ceea ce e interesant însă cu privire la toată operațiunea nu e victoria militară rusă şi nici rapiditatea sau organizarea ei. Pentru mine, spectaculoase sunt pierderile foarte mari suferite de ruşi în doar trei zile de confruntări militare serioase. Chiar luând în calcul cifrele recunoscute de Federația Rusă, vorbim de 71 de morți şi 340 de răniți, zeci de tancuri şi vehicule distruse, patru bombardiere doborâte. Pentru un adversar cum este Georgia, pierderile sunt copleşitoare pentru trei zile de lupte. Prin comparație, în operațiunea Iraqi Freedom, desfăşurată între 20 martie şi 1 mai 2003 pe un teritoriu incomparabil mai larg, împotriva unor forțe regulate şi de gherilă mult mai puternice, forțele anglo-americane au pierdut împreună doar 171 de soldați. Uimitor, nu? Dacă o operațiune în mod evident bine pregătită, în care forțele ruse au fost copleşitor mai bine dotate decât cele ale adversarului şi – evident – mult mai numeroase, s-au putut înregistra asemenea pierderi, ne putem întreba cu bună dreptate ce s-ar întâmpla în ipoteza în care adversarul ar fi mult mai puternic. Generalii ruşi şi-au pus deja această întrebare, iar răspunsul lor nu diferă astăzi prea mult de cel pe care-l dădeau în anii `60 înaintaşii lor sovietici.

B. *Generalii ruşi trăiesc în trecut, iar răspunsul lor la marile amenințări e apocaliptic*

Pare greu de înțeles astăzi pentru cei care trăiesc în Uniunea Europeană, dar vecinii noştri de peste Marea Neagră văd în continuare lumea prin lentile ale secolului al XIX-lea: mari puteri se înfruntă între ele pentru piețe, resurse naturale, puncte geostrategice şi preeminență militară. Între ele conflictul militar este oricând posibil. Să-i explici unui oficial rus, cu epoleți la vedere sau nu, că esența politicii europene din ultimele şase decenii este tocmai renunțarea la competiția agresivă pentru resurse şi piețe şi concentrarea pe interesele

cetățeanului şi ale comunităților, cărora guvernul le este doar un servitor plătit, este dificil, dacă nu imposibil. Pare uimitor, dar în Statul Major rus predomină în continuare scenarii fantasmagorice, ale Diviziei a 10-a Blindate a Germaniei înfruntându-se în câmpiile Belarusului cu Armata 20 Gardă, cu scenarii în care Eurofighter-ul britanic înfruntă pe Su-27, iar Divizia a 82-a Aeropurtată americană luptă pe străzile Pskov-ului cu omoloaga sa întâlnită şi în Osetia, Divizia 76. Par imaginațiile unui adolescent în fața unei console Xbox, dar în realitate sunt planurile militare şi aşteptările Federației Ruse. Cu aceste opțiuni strategice generalii ruşi au refuzat reforma militară, au contracarat planurile de formare a unei armate mai mici, de 4-500000 de soldați, extrem de mobilă şi dotată contemporan, preferând să se bazeze în continuare pe conscripție şi pe ideea că, la nevoie, au stocuri de armament pentru cei 20 de milioane de rezerviști. Să nu credem însă că aceiaşi generali se îmbată cu apă rece. Conducerea militară şi politică a Federației Ruse realizează prea bine precaritatea forțelor sale armate față de cea a țărilor care sunt, după propriile scenarii, adversarii săi strategici – țările NATO şi – cu siguranță prezente, dar în scenarii mult mai puțin trâmbițate – China, Japonia şi India. Cititorul poate parcurge oricând capitolele excelentului anuar britanic *The Military Balance* sau poate să compare zborul a două bombardiere TU-160 în Venezuela cu planurile Congersului american de a mai achiziționa încă 20 de F-22 Raptor pe lângă cele 140 deja comandate (Rusia nu are nici un avion care să se compare cu F-22); cititorul poate compara mult trâmbițata trimitere a portavionului Kuznețov (unicul dealtfel) pentru două luni în Mediterana la sfârşitul lui 2007 şi trimiterea crucişătorului greu Petru cel Mare în Atlanticul de Vest în toamna lui 2008, cu faptul că US Navy are în permanență 3-4 portavioane operaționale în oceanele lunii sau măcar cu faptul că flotele Indiei, Marii Britanii şi, de un an şi ceva, a Italiei au mai multe portavioane decât Rusia. Atunci când neputințele sunt evidente şi decalajele sunt prea mari – iar economia Rusiei, cu toate beneficiile venite din vânzările de materii prime, ar putea face cu greu față planului de înarmare schițat de Vladimir Putin în 2007 – rămâne o *ultima ratio*, iar aceasta e apocaliptică: soluția nucleară. E interesant şi revelator de remarcat faptul că, în perfectă concordanță cu imaginația şi planificarea militară sovietică, fiecare exercițiu militar major

întreprins de armata rusă în ultimele decenii şi care presupunea un atac convenţional împotriva ţării a presupus utilizarea armelor nucleare, tactice şi strategice, pentru înfrângerea adversarului. La provocările prezentului, ruşii răspund cu moneda trecutului; imaginarului tanc german de pe şoseaua Volokalamsk-ului îi răspunde o imaginară ciupercă nucleară.

C. *Să ne temem?*

Cum poate fi privită în urma acestor consideraţii puterea militară rusă şi potenţialele ei utilizări de către Kremlin? Întâi, Rusia nu reprezintă o ameninţare militară serioasă pentru ţările NATO; din punct de vedere convenţional, ea nu poate face faţă forţelor convenţionale NATO, iar chestiunea unei confruntări deschise ar redeschide imediat dosarul descurajării nucleare, deja verficat ca funcţional. Este Rusia o ameninţare pentru vecinii ei: cu siguranţă, dacă aceştia nu sunt membri în NATO, sunt relativ mici şi au o conducere politică iresponsabilă. Este Rusia o ameninţare pentru ţările mai mari, dar fără arme nucleare din imediata sa proximitate: Ucraina, Iran, Japonia? Greu de crezut...

Altminteri, Rusia trebuie pusă la locul ei, atât conceptual cât şi politic: o dictatură naţionalistă a foştilor ofiţeri KGB transformaţi în oameni de afaceri, care fac avere în singurul mod pe care-l ştiu – folosesc statul ca pe o firmă privată şi firmele private ca şi cum ar fi organele statului; o ţară uriaşă ca teritoriu, bogată în resurse, dar nedezvoltată sub raportul infrastructurii; o populaţie relativ educată şi creativă, dar mică raportată la teritoriu, în scădere vertiginoasă, cu mari probleme de sănătate şi în continuare răvăşită de alcoolism; o mare cultură literară şi muzicală ce tinde să se auto-marginalizeze prin lipsa de contact şi contagiune cu Occidentul.

Notă bibliografică:

Asupra puterii militare ruse cel mai bun ghid rămâne *The Military Balance 2008*, London: IISS, 2008. Autorul rândurilor de faţă a produs, alături de doi coautori, analize ceva mai cantitativiste ale forţelor militare ruse în Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu „Cât de puternică este Rusia lui Putin" I şi II în *Cadran politic*, numerele din iunie şi iulie 2004 şi Andrei Miroiu, Simona Soare „Military Balance 2007 şi evoluţia forţelor armate ale marilor puteri" în *Monitor strategic*, Vol. 8, No.

1-2 (2007), 149-156. De referință pentru puterea militară rusă în perspectiva ultimelor decenii rămân William Odom, *Collapse of Soviet Military*, New Haven: Yale University Press, 1998; Anatol Lieven, *Chechnya. Tombstone of Russian Power*, New Haven: Yale University Press, 1998; Steven E. Miller, Dmitri Trenin, *The Russian Military: Power and Policy*, MIT Press, 2004. Pentru studii mai noi vezi: Alexander Golts, „Military Reform in Russia and the Global war Against Terrorism", în *Journal of Slavic Military Studies* (*JSMS*), Vol. 17 (2004), 29-41, Colin Robinson, „The Russian Ground Forces Today. A Structural Status Examination", în *JSMS*, Vol. 18 (2005), 189-206 şi „Update on the Russian Ground Troops", în *JSMS*, Vol. 19 (2006), 25-32, Stephen Blank, „Threats to and From Russia" în *JSMS*, Vol. 21 (2008), 491-526, Nebojsa Bjelakovic, „Russian Military Procurement: Putin` s Impact on Decision-Making and Budgeting" în *JSMS*, Vol. 21 (2008), 527-542. Asupra exercițiilor militare ruseşti care implică folosirea armelor nucleare vezi CSIS Files No. 1 „The Russian Federation", May 2007, disponibil la www.csis.ro. Cu privire la războiul ruso-georgian din 2008, autorul mulțumeşte comunității wiki şi autorilor articolului http://en.wikipedia.org/wiki/South_Ossetia_War_(2008), accesat ultima oară la 28 septembrie 2008. Un articol excelent pe tema războiului a fost scris încă în 18 august 2008 de Vladimir Isacenkov, http://www.boston.com/news/world/europe/articles/2008/08/18/war_reveals_russias_military_might_and_weakness/. În româneşte, nu există o lucrare mai bună pe tema politicii ruseşti a ultimelor decenii decât cea a lui Stanislav Secrieru, *Rusia după imperiu. Între putere regională şi custode global*, în curs de apariție la Editura Institutul European Iaşi.

Lista autorilor

Şerban Filip CIOCULESCU

Asistent universitar la Facultatea de Ştiinţe Politice a Universităţii Bucureşti (catedra de Relaţii internaţionale şi studii europene), doctorand în ştiinţe politice. A publicat un volum de autor, precum şi studii ştiinţifice în volume colective şi reviste de specialitate.

Mihai DORIN

Conferenţiar universitar la Universitatea Tehnică „Gh. Asachi" Iaşi. Doctor în istorie. A publicat patru volume de autor, precum şi studii în reviste de specialitate şi volume colective.

Andrei ILAŞ

Lector universitar la Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi. Doctor în ştiinţe politice. A publicat studii ştiinţifice în reviste de specialitate şi a participat la mai multe conferinţe internaţionale în domeniu.

Ramona LUPU

Licenţiată în ştiinţe politice (Relaţii internaţionale şi studii europene), urmează cursuri de masterat în specialitate. A tradus numeroase volume şi studii, în domeniul ştiinţei politice.

Andrei MIROIU

Doctor în ştiinţe politice, specializarea Relaţii internaţionale. În prezent pregăteşte un doctorat în istorie, în Statele Unite ale Americii. A publicat un volum de autor, unul în calitate de coordonator (în colaborare), studii ştiinţifice în reviste de specialitate şi volume colective.

Paul NISTOR

Cercetător ştiinţific gradul III la Institutul de Istorie „A.D.Xenopol" Iaşi, al Academiei Române. Doctor în istorie, specializarea Relaţii internaţionale. A publicat un volum de autor, unul în calitate de coordonator, studii ştiinţifice în reviste de specialitate şi volume colective.

Cristian SANDACHE

Conferenţiar universitar la Universitatea „Mihail Kogălniceanu" Iaşi. Doctor în istorie. A publicat nouă volume şi şaptezeci de studii în reviste de specialitate şi volume colective.

Stanislav SECRIERU

Doctor în ştiinţe politice. Cercetător la Centrul de Studii Est-Europene şi Asiatice, Bucureşti. Un volum de autor în pregătire, studii în reviste de specialitate şi volume colective.

Simona SOARE

Doctorand în ştiinţe politice, cercetător la Institutul de Studii Politice de Apărare şi Istorie Militară. A publicat studii în volume colective şi reviste de specialitate.

ECHIDISTANȚE

Nr.1 *Francofonia*
Nr.2 *Credință şi cultură*
Nr.3 *Traducere şi semnificație*
Nr.4 *Credință şi cunoaştere*
Nr.5 *Herman Melville* (1819-1891)
Nr.6 *La hotarele spaimei*
Nr.7 *Paradisuri artificiale*
Nr.8-9 *Metafore ale corpului*
Nr.10 *Despre ocultare şi ocultism*
Nr.11 Luminile ascezei
Nr.12 *„A fi contemporan înseamnă a fi post-modern”* (Andrei Pleşu)
Nr.13 *Mass-media în Europa de Est. Realități şi perspective*
Nr.14 *Yoga sau despre sensul eliberării*
Nr.15-16 *Rîsu'-plînsu'*
Nr.17-18 *Astrologia*
Nr.19 *America 500*
Nr.20-21 *Mai mult în joacă*
Nr.22-23 *Ideea europeană*
Nr.24 *Despre icoane*
Nr.25-26 *Violența*
Nr.27-28 *Proza vînturilor*
Nr.29 *Repere iudeo-creştine*
Nr.30-31 *Sufismul*
Nr.32-33 *Varlaam*
Nr.34 *Imagologia*
Nr.35-36 *Sfîntul Graal*
Nr.37-38 *Sfinții ascunşi*
Nr.39-40 *Emanuel Swedenborg*
Nr.41-42 *Romanesc şi istoric*
Nr.43-44 *Tristele. Scriitori români în exil*
Nr.45-46 *Lecturi contemporane ale Bibliei*
Nr. 47 *Programe marginale*
Nr. 48 *Contextualizing Ecology in Global Culture*

Talon Abonament 2007

Doresc să mă abonez pe o perioadă de: ☐ 6 luni (2 numere) ☐ 12 luni (4 numere)

la

REVISTA ECHIDISTANȚE

160-220 pagini, format 17,5 x 24 cm ; 3,95 lei

pentru următoarele teme:

☐ Programe marginale ☐ Globalizarea
☐ Ironia ☐ Ecologia

Nume _____Prenume_____

Adresă_____

Nr. tel._____ Oraş_____Cod poştal_____

Alegeți modalitatea de plată:

☐ plata în numerar la sediul nostru;

☐ plata prin transfer bancar, BCR Iaşi, cod IBAN: RO21RNCB0175033598570001

Semnătura:_____

Talonul va fi expediat pe adresa:
Editura Institutul European
Strada Lascar Catargi Nr. 43
Iaşi Cod 700107 OP 10 CP 2020
e-mail: editura_ie@yahoo.com sau euroedit@hotmail.com www.euroinst.ro

© Institutul European, 2007